

**KADIKÖY ÇARŞI BÖLGESİ'NİN KENTSEL ANALİZİ
VE SİHHİLEŞTİRME ÖNERİLERİ**

100925

100925

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimar Fulya ALTINKESER

502960408011

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 5 Haziran 2000

Tezin Savunulduğu Tarih : 26 Haziran 2000

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Nur AKIN

Nur Akın

Diğer Jüri Üyeleri

Prof.Dr. Haluk SEZGİN (M.S.Ü.)

Haluk Sezgin

Y.Doç.Dr. Gülsün TANYELİ (İ.T.Ü.)

Gulsun Tanyeli

HAZİRAN 2000

ÖNSÖZ

İçinde yaşadığım, hergün sokaklarından gelip geçtiğim Kadıköy'ün, Üsküdar gibi dimdik ayakta duran tarihi anıtları olmasa da camileri, kiliseleri ve özgünlüğünü kısmen de olsa koruyabilmiş bahçeli köşk, tek ve sıraev karakterindeki geleneksel yapılarıyla, geçmiş yüzyıla tarihlenen bir mimari dokunun izlerini taşıdığını söyleyebilmek mümkündür. Bu tez çalışmasında, hem Kadıköy'ün tarihçesini ve burada yaşayan kültürleri araştırmak, hem de durmaksızın ilerleyen bir değişim süreci içerisinde, ilçenin özgün yapısını belli ölçüde koruyabilmiş bir kesimini ele alarak mimari dokusunu geçmişi ve bugünkü durumuyla irdeleyip, belgelemek amaçlanmıştır.

Bu çalışma sırasında yapılan araştırmalar, Kadıköy merkezindeki ilk yerleşimin varlığının, ilk çağlara kadar uzandığını göstermiştir. Ancak ne yazık ki, zaman içerisinde pek çok uygarlığın yurt edindiği Kadıköy'ün, çeşitli nedenlerle bugün sadece tarih sayfalarında rastlayabildiğimiz çok sayıda anıtını kaybettiği anlaşılmaktadır.

Bu tezde, Kadıköy merkezinin can damarını oluşturan tarihi Çarşı bölgesinin, günümüze kadar getirdiği ticaret-konut kimliğinin birer yansıması olan her biri kendine has özgün nitelikler sergileyen yapıları, ve farklı din ve etnik grupların şekillendirdiği zengin bir sosyal yapının göstergesi olan kilise ve camileriyle incelenerek, mevcut durum analizleri yapılmış, bölgeye ait eski haritalarla bugünkü durumun karşılaştırmalı analizleri hazırlanmış ve saptanan mevcut durum ve sorunlarının ışığı altında, gerek yapı adası gerekse de salt yapı bazında yeni öneriler getirilmiştir. Bu bağlamda, Çarşı bölgesinin iki önemli alışveriş aksının silüetleri çıkarılarak, sıhhileştirme önerileri yapılmış; bölgenin gelecek kuşaklara aktarılmasına yönelik öneri ve görüşler geliştirilmiştir.

Tez çalışmamın her aşamasındaki yapıcı eleştirileriyle beni yönlendiren danışmanım Sayın Prof. Dr. Nur Akın'a, yardımlarından dolayı Mimar Önder Ayyıldız'a ve desteklerini hiç bir zaman esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Haziran, 2000

Fulya Altınkeser

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	V
ŞEKİL LİSTESİ	VI
ÖZET	X
SUMMARY	XII
1. GİRİŞ	1
1.1. Tez Konusunun Seçim Nedeni ve Tezin Amacı	1
2. KADIKÖY'ÜN FİZİKSEL TANIMI	3
2.1. Coğrafi Konum	3
2.2. Topoğrafya	4
2.3. İklim	4
3. KADIKÖY'ÜN TARİHSEL GELİŞİMİ	5
3.1. Konumu ve Önemi	5
3.2. Tarihteki Adları	5
3.3. Kadıköy'ün Tarihçesi	6
3.3.1. İlk Yerleşim ve Bizans Dönemi	6
3.3.2. 15., 16., 17. yüzyıllarda Kadıköy	9
3.3.3. 18. ve 19. yüzyılda Kadıköy	11
3.3.4. Cumhuriyet Dönemi	18
3.3.5. Kadıköy'ün Önemli Dönem Yapıları	21
4. KADIKÖY TARİHİ ÇARŞI BÖLGESİ	25
4.1. Bölgenin Seçim Nedeni, Tanımı ve Sınırları	25
4.2. Çarşı İçi Yerleşmesinin Tarihsel Gelişimi	27
4.3. Çarşı İçinde Yer Alan Anıtlar	37
5. KADIKÖY TARİHİ ÇARŞI BÖLGESİNDEKİ GELENEKSEL TİCARET YAPILARININ FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ	47
5.1. Plan Özellikleri	47
5.2. Cephe Özellikleri	49
5.2.1. Çıkmalar	52
5.2.1.1. Dikdörtgen çıkma	59
5.2.1.2. Çokgen çıkma	59
5.2.1.3. Eğrisel çıkma	60
5.2.1.4. Üçgen çıkma	60
5.2.2. Pencereleler	60
5.2.3. Kapılar	65
5.2.4. Çatılar	70

5.2.5. Balkon korkulukları	71
5.2.6. Konsollar	71
5.2.7. Dekoratif detaylar	76
5.3. Yapım Teknikleri	79
6. 1938 TARİHLİ KADIKÖY ÇARŞI BÖLGESİ'NE AİT PERVİTİTCH HARİTALARI VE DİĞER TARİHİ HARİTALARLA BUGÜNKÜ DURUMUN KARŞILAŞTIRILMASI	81
7. ÇARŞI BÖLGESİNİN MEVCUT DURUMU VE SORUNLARI	102
8. SORUNLARA YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ VE EKONOMİK BİR MODEL ÜZERİNE GÖRÜŞLER	112
9. SONUÇ	130
KAYNAKLAR	132
EKLER	135
Ek A	136
Ek B	197
Ek C	209
Ek D	232
Ek E	244
ÖZGEÇMİŞ	245

TABLO LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 5.1. Ahşap ve kagir yapılarda çıkmaların plan üzerindeki yerleri.....	50
Tablo 5.2. Ahşap ve kagir çıkmalı yapılarda cephe düzenleri.....	53
Tablo 5.3. Ahşap ve kagir yapılarda çıkma biçimlenişi ve cephe üzerindeki yerleri.....	56
Tablo 5.4. Ahşap ve kagir yapılarda pencere düzenleri.....	61
Tablo 5.5. Ahşap ve kagir yapılarda pencere açılımları ve kayıt düzenleri analizi.....	63
Tablo 5.6. Ahşap ve kagir yapılarda pencere açılımları ve kayıt düzenleri analizi.....	64
Tablo 5.7. Pencere parmaklıklarının biçimlenişi.....	66
Tablo 5.8. Pencere parmaklıklarının biçimlenişi.....	67
Tablo 5.9. Ahşap ve kagir yapılarda giriş kapılarının biçimlenişi ve plandaki yerleri.....	69
Tablo 5.10. Demir balkon korkulukları.....	72
Tablo 5.11. Demir konsol biçimleri.....	74
Tablo 5.12. Ahşap ve kagir konsol biçimleri.....	75
Tablo 5.13. Kagir konsol biçimleri.....	77

ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Şekil A.1 : 19.yy. sonunda Söğütlüçeşme Caddesi'nden III. Mustafa İskele Camisi'nin görünüşü.....	136
Şekil A.2 : 1900'lerin başında Kadıköy.....	137
Şekil A.3 : Yeldeğirmeninde kagir sıraevler.....	137
Şekil A.4 : 19.yy. sonlarında Kadıköy İskelesi.....	138
Şekil A.5 : Haydarpaşa Garı.....	138
Şekil A.6 : Kadıköy İskelesi.....	139
Şekil A.7 : 1900'lerde bugünkü Postane binasının sırasındaki Tübiniler'e ait binalar.....	139
Şekil A.8 : Kadıköy İskele Meydanı'ndan Şehremaneti Binası görünüşü.....	140
Şekil A.9 : Yetiştirme Yurdu görünüşü (Eski Sainte Lois Fransız İlkokulu).....	141
Şekil A.10 : Kemal Atatürk Lisesi (Eski Sainte Euphémie Fransız Ortaokulu).....	141
Şekil A.11 : Mühürdar Caddesi 49-53-59 nolu binalar.....	142
Şekil A.12 : Güneşli Bahçe Sokak 47 nolu bina.....	142
Şekil A.13 : Çalışma Alanının Söğütlüçeşme Caddesi'ne bakan kuzey bölümü.....	143
Şekil A.14 : Çalışma Alanının Çavuş Caddesi'ne bakan batı bölümü.....	144
Şekil A.15 : Sarraf Ali Sokak'taki yeni yapı oluşumları.....	145
Şekil A.16 : Moda Caddesi'nden bir görünüş.....	146
Şekil A.17 : Mühürdar Caddesi üzerindeki 42 nolu kagir yapı ve yanındaki çok katlı yeni yapılar.....	146
Şekil A.18 : Yasa Caddesi'nde geleneksel dokuya uyumsuz yapılaşma.....	147
Şekil A.19 : 19.yy. sonlarında Mühürdar Koyu ve Zaharof Köşkü.....	148
Şekil A.20 : 1900'lerde İtalyan Okulu'nun (Postane binası) sırasındaki evler.....	148
Şekil A.21 : 1910 yılında Kadıköy Çarşısı Rum Kilisesi Meydanı.....	149
Şekil A.22 : 1910 yılında Kadıköy Çarşısı Ermeni Kilisesi Meydanı.....	149
Şekil A.23 : 1920 yılında İskele Caddesi.(Yasa Caddesi.).....	150
Şekil A.24 : 1925 yılında Moda Burnu ve Levantenlere ait konaklar.....	151
Şekil A.25 : Moda Burnu'nun 1994 yılındaki durumu.....	151
Şekil A.26 : 1900'lerin başında Muvakkithane Caddesi.....	152
Şekil A.27 : Rum Kilisesi meydanındaki Beyaz Fırın.....	153
Şekil A.28 : Ermeni Kilisesi meydanına bakan 21 nolu yapı (Eski adı ile "İngiliz Kooperatifi").....	153
Şekil A.29 : Muvakkithane Caddesi üzerinde Şekerci Hacı Bekir'in dükkanın yer aldığı 14 nolu tescilli yapı.....	154

Şekil A.30 : Çavuş Caddesi'nden Muvakkithane Caddesi'ne bakış.....	154
Şekil A.31 : Muvakkithane Caddesi 23 nolu yapı.....	155
Şekil A.32 : 1940 yılında Söğütlüçeşme Caddesi.....	156
Şekil A.33 : Altıyol yol genişletme çalışmalarında ortaya çıkan buluntular...	157
Şekil A.34 : Osman Ağa Cami'nin Söğütlüçeşme Caddesi'nden görünüşü.....	158
Şekil A.35 : Moda Caddesi'nden Cafer Ağa Camisi'nin görünüşü.....	159
Şekil A.36 : Serasker Caddesi üzerindeki Kethüda Çarşı Camisi'nin Üzerlik Sokak'tan görünüşü.....	159
Şekil A.37 : Çavuş Caddesi'nden III. Mustafa İskele Camisi görünüşü.....	160
Şekil A.38 : III. Mustafa İskele Camisi'nin Yasa Caddesi üzerinden girişi.....	160
Şekil A.39 : Surp Takavor Ermeni Kilisesi ve Çan Kulesi.....	161
Şekil A.40 : Mühürdar Caddesi'nden Surp Takavor Ermeni Kilisesi ve ahşap çan kulesinin görünüşü.....	162
Şekil A.41 : Mühürdar Caddesi'nden Ayia Euphemie Rum Kilisesi görünüşü.....	162
Şekil A.42 : Söğütlüçeşme Caddesi'nden Çarşı Hamamı'na bakış.....	163
Şekil A.43 : Osman Ağa Camisi yanındaki Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi.....	164
Şekil A.44 : Yasa Caddesi'ndeki Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi.....	164
Şekil A.45 : Serasker Caddesi'ndeki Hüseyin Ağa Çeşmesi.....	165
Şekil A.46 : Dumlupınar Sokak üzerindeki 11 nolu kagir yapı.....	166
Şekil A.47 : Muvakkithane Caddesi üzerindeki 75 nolu yapı.....	166
Şekil A.48 : Dumlupınar Sokak üzerindeki 26 nolu yapı.....	167
Şekil A.49 : Aynı yapının giriş kapısı.....	167
Şekil A.50 : Dellalzade Sokak 5 nolu ahşap yapı.....	168
Şekil A.51 : Dellalzade Sokak 7 nolu ahşap yapı ve restore edilen kagir sıraevler.....	168
Şekil A.52 : Üzerlik Sokak üzerindeki 7 nolu tescilli yapı.....	169
Şekil A.53 : Üzerlik Sokak üzerindeki 3 nolu tescilli yapı.....	169
Şekil A.54 : Üzerlik Sokak üzerindeki 13 ve 17 nolu yapılar.....	170
Şekil A.55 : Mühürdar Caddesi üzerinde zemin+1 katlı özgün yapı örnekleri.....	171
Şekil A.56 : Muvakkithane Caddesi'nden ÜzerlikSokak'taki kagir sıraevlerin görünümü.....	172
Şekil A.57 : Moda Caddesi'nden Dumlupınar Sokağa bakış.....	173
Şekil A.58 : Mühürdar Caddesi üzerinde sade cephe özellikleri sergileyen yapı grupları.....	173
Şekil A.59 : Dumlupınar Sokak 23 nolu açık çıkma örneği.....	174
Şekil A.60 : Güneşlibahçe Sokağı'ndan Dumlupınar Sokağa bakış.....	174
Şekil A.61 : Dumlupınar Sokak üzerindeki 20 nolu kagir yapı.....	175
Şekil A.62 : Muvakkithane Caddesi 79 nolu yapı.....	175
Şekil A.63 : Üzerlik Sokak ile Yasa Caddesi köşesinde yer alan 47 nolu yapı.....	176
Şekil A.64 : Dellalzade Sokak 5 nolu yapı çıkmaaltı ahşap bezemesi.....	176
Şekil A.65 : Dellalzade Sokak 32 nolu ahşap yapı.....	177
Şekil A.66 : Mühürdar Caddesi 1 nolu yapı.....	177
Şekil A.67 : Mühürdar Caddesi üzerindeki 37 ve 39 nolu tescilli yapılar.....	178

Şekil A.68 :	Mühürdar Caddesi 35 nolu yapı.....	178
Şekil A.69 :	Moda Caddesi 20 nolu yapı.....	179
Şekil A.70 :	Moda Caddesi üzerindeki 13 nolu ahşap yapı.....	179
Şekil A.71 :	Dumlupınar Sokak 12 nolu yapının giriş kapısı.....	180
Şekil A.72 :	Mühürdar Caddesi 42 nolu yapının giriş kapısı.....	180
Şekil A.73 :	Dumlupınar Sokak 20 nolu yapının giriş kapısı.....	181
Şekil A.74 :	Mühürdar Caddesi 35 nolu yapının çatısı.....	181
Şekil A.75 :	Dellalzade Sokak 30 nolu yapı.....	182
Şekil A.76 :	Muvakkithane Caddesi 14 nolu yapıdan demir konsol örneği.....	183
Şekil A.77 :	Mühürdar Caddesi 5 nolu yapıdan demir konsol örneği.....	183
Şekil A.78 :	Mühürdar Caddesi 1 nolu yapıdan kagir konsol örneği.....	184
Şekil A.79 :	Yasa Caddesi 6 nolu yapıdan kagir konsol örneği.....	184
Şekil A.80 :	Dellazade Sokak 36 nolu yapıda ahşap furuşlar.....	185
Şekil A.81 :	Muvakkithane Caddesi 39 nolu yapının pencere sövesi.....	185
Şekil A.82 :	Yağlıkçı İsmail Sokak 2 nolu yapının pencere sövesi.....	186
Şekil A.83 :	Mühürdar Caddesi 11 nolu yapının tuğla pencere sövesi.....	186
Şekil A.84 :	Mühürdar Caddesi 37 nolu yapının pencere sövesi.....	187
Şekil A.85 :	Söğütlüçeşme Caddesi ve Çavuş Caddesi köşesinde yer alan kagir yapı.....	187
Şekil A.86 :	Yasa Caddesi 6 nolu yapı.....	188
Şekil A.87 :	Dellazade Sokak üzerindeki ahşap yapılar ve yangın duvarları.....	188
Şekil A.88 :	Yağlıkçı İsmail Sokak'tan bir görünüş.....	189
Şekil A.89 :	Mühürdar Caddesi'ndeki betonarme yapılaşmalar.....	189
Şekil A.90 :	Güneşlibahçe Sokak'ta yer alan 21 ve 23 nolu yapılar.....	190
Şekil A.91 :	Güneşlibahçe Sokak'taki eski - yeni yapı birlikteliği.....	190
Şekil A.92 :	Üzerlik Sokak'tan Osmanağa Camisi'ne bakış.....	191
Şekil A.93 :	Ermeni Kilisesi meydanı.....	191
Şekil A.94 :	Yasa Caddesi'nden bir görünüş.....	192
Şekil A.95 :	Muvakkithane Caddesi'ne Mühürdar'dan bakış.....	192
Şekil A.96 :	Pavlonya Sokak'ta restore edilmiş 21 nolu yapı.....	193
Şekil A.97 :	Muvakkithane Caddesi'nde restore edilmiş 27 nolu yapı.....	193
Şekil A.98 :	Serasker Caddesi 21 nolu yapıda niteliksiz kat eki.....	194
Şekil A.99 :	Pavlonya Sokak 19 nolu yapıda niteliksiz kat eki.....	194
Şekil A.100:	Güneşlibahçe Sokak'tan bir görünüm.....	195
Şekil A.101:	Yağlıkçı İsmail Sokak'taki Balık Pazarı'ndan bir görünüm.....	195
Şekil A.102:	Dellalzade Sokak 6 nolu yapının restorasyon çalışması sırasındaki durumu.....	196
Şekil A.103:	Dellalzade Sokak 6 nolu ve 8 nolu yapıların restorasyon sonrası durumu.....	196
Şekil B.1 :	Surp Takavor Kilisesi'nin 18.yy. başındaki durumu ve o dönemlerde Kadıköy sahili.....	197
Şekil B.2 :	18.yy. sonunda Fenerbahçe ve Kadıköy'ü gösteren bir gravür....	198
Şekil B.3 :	İstanbul Kenti ve Limanı. J. Grelot'un 1680'lerdeki gravürünü temel alan resim.....	199
Şekil B.4 :	18.y.y. sonunda Kadıköy'ü gösteren bir gravür.....	200

Şekil B.5	: II. Mahmut Döneminde Selimiye Kışlası.....	201
Şekil B.6	: Abdülmecit Döneminde Selimiye Kışlası.....	201
Şekil B.7	: 1850 ve 1870'lerdeki Aksaray Planı.....	202
Şekil B.8	: 17.y.y.'da İstanbul Kenti ve Limanı.....	203
Şekil B.9	: İstanbul'da 19. yy. Sıraevlerinin Bölgesel Dağılımı.....	204
Şekil B.10	: Surp Takavor Ermeni Kilisesi Plan, Kesit ve Görünüşü.....	205
Şekil B.11	: Eski fotoğraflardan elde edilen dükkan cephesi örnekleri.....	206
Şekil B.12	: Çalışma alanı içinde rastlanan eski dükkan cepheleri.....	207
Şekil B.13	: Dellalzade Sokak 6 nolu yapının restore edilmeden önceki durumu.....	208
Şekil C.1	: İstanbul genelini gösteren harita.....	209
Şekil C.2	: İstanbul ilçe genelini gösteren harita.....	210
Şekil C.3	: İstanbul Planı.....	211
Şekil C.4	: 18.yy. ortalarında İstanbul ve Kadıköy yöresi.....	212
Şekil C.5	: Stolpe, 1882. Plan von Constantinopel.....	213
Şekil C.6	: Kadıköy ve çevresini gösteren 1874 tarihli harita.....	214
Şekil C.7	: 1926-1928. Üsküdar - Kadıköy İmar Planı Kat Yükseklikleri Paftası.....	215
Şekil C.8	: 1926-1928. Üsküdar - Kadıköy İmar Planı Yeşil Alanlar.....	216
Şekil C.9	: 1926-1928. Üsküdar - Kadıköy İmar Planı Yollar, Caddeler.....	217
Şekil C.10	: 1936 tarihli Haydarpaşa - Kadıköy İmar Planı.....	218
Şekil C.11	: 18. yy. sonlarında Almanların yaptığı İstanbul haritası ile panoraması.....	219
Şekil C.12	: Freiherrn von Moltke, 1844. Karte von Constantinopel.....	220
Şekil C.13	: 1918-1919. Üsküdar - Kadıköy - Moda İnşaat ve Keşfiyat Anonim Şirketi Haritası.....	221
Şekil C.14	: J. Pervititch, 1938. Kadıköy Çarşı Sigorta Planı.....	222
Şekil C.15	: Fr. Kauffer, 1776. Plan von Constantinopel.....	223
Şekil C.16	: 1922. Plan General De Constantinople, Ölçek 1:10.000.....	224
Şekil C.17	: J. Pervititch, 1938. Kadıköy İskele Sigorta Planı, Sigorta Planı, Ölçek 1:1000.....	225
Şekil C.18	: J. Pervititch, 1938. Osman Ağa İskele Çarşısı Sigorta Planı, Ölçek 1:1000.....	226
Şekil C.19	: J. Pervititch, 1938. Kadıköy Cafer Ağa Sigorta Planı, Ölçek 1:1000.....	227
Şekil C.20	: 1994. Geleneksel Çarşı Bölgesi Koruma Amaçlı İmar Planı, Ölçek 1:1000.....	228
Şekil C.21	: 1994. Kadıköy Merkez Nazım İmar Planı, Ölçek 1:5000.....	229
Şekil C.22	: 1938 tarihli Pervititch haritası ile mevcut durum haritalarının karşılaştırılması.....	230
Şekil C.23	: 1938 tarihli Pervititch haritası ile mevcut durum haritalarının karşılaştırılması.....	231

KADIKÖY ÇARŞI BÖLGESİ'NİN KENTSEL ANALİZİ VE SİHHİLEŞTİRME ÖNERİLERİ

ÖZET

İstanbul'un Anadolu yakasında, Boğaz'ın Marmara Denizi'ne açıldığı güney kesiminde yer alan Kadıköy, ilkçağlardan itibaren kesintisiz bir biçimde iskan görmüş ve çeşitli uygarlıklara sahne olmuş bir liman bölgesidir.

1453 tarihinde İstanbul'un alınması, çoğunluğu Rum balıkçılardan oluşan küçük bir köy niteliğindeki bölgenin gelişimi üzerinde etkili olmuştur. Ancak Kadıköy'ün merkezi niteliğindeki bugünkü Çarşı kesiminin fiziksel yapısının oluşumuna zemin hazırlayan esas gelişme, 17.yy. başlarında Osman Ağa Camisi'nin inşa edilmesiyle başlamış ve bölgedeki ilk Türk mahalleleri, bu caminin etrafında gelişmiştir.

18.yy. başlarında Fenerbahçe ile birlikte seçkin bir sayfiye yeri olan Kadıköy'de, başta Moda yerleşimi olmak üzere bahçe içinde konaklar ve sahil kesiminde yalılar inşa edilmeye başlanmıştır. Kadıköy'ün merkezi konumundaki Çarşı bölgesi de bu değişimin bir parçası olarak, konut kullanımlarının yanı sıra ticari faaliyetlerin de ön plana çıktığı bir alan haline dönüşmüştür.

19.yy. ortalarına dek mütevazı bir yerleşim olmayı sürdüren Kadıköy, bu dönemlerde pek çok gezgin tarafından ziyaret edilmiş, ancak gezginlerin bölge ile ilgili anlatımlarında önemli ölçüde yer verdikleri cumbalı, kafesli ahşap evlerin hemen hepsi çeşitli tarihlerde çıkan yangınlarla ortadan kalkmışlardır.

Kadıköy Çarşısı'nın geniş caddeleri, sokakları ve meydanları ile gerek bitişik nizam tek ve sıraev karakterindeki kagir yapıları, gerekse de bahçe içinde büyük ahşap konaklarıyla 20.yy. başlarına kadar süregelen ve bugün de belli bir ölçüde varlığını koruyan fiziksel yapısı, bu dönemlerden itibaren oluşmaya başlamıştır.

Sözkonusu bölgeye, Levanten ve gayrimüslimlerin yoğun olarak yerleşmesi, beraberinde farklı bir beğeni ve yaşam kültürünün etkisiyle biçimlenen bir fiziksel yapının oluşumuna neden olmuştur. Zaman içinde artan nüfus ve gelişen endüstrinin sonucu açılan yeni ticaret alanları, Kadıköy'ü giderek bir sayfiye yeri olmaktan çıkarmıştır. Ticaret ve hizmet sektörlerinin özellikle Kadıköy merkezinin çevresine doğru yayılma eğilimi göstermesi ve bunun yanı sıra Levanten ve gayrimüslimlerin bölgeyi terk etmeye başlaması, Kadıköy Çarşı Bölgesi'ni çevresindeki diğer yerleşim alanlarıyla beraber oldukça olumsuz yönde etkilemiştir.

1940'lara kadar gerek sokak ve cadde oluşumları, gerekse de 19.yy'ın ikinci yarısına tarihlenen nitelikli kagir yapılarıyla özgün dokusunu önemli ölçüde koruyan bölge, sözkonusu tarihlerden itibaren belli bir dönemin izlerini taşıyan geleneksel yapılarını hızla kaybetmeye başlamış ve burada, bölgenin mimari dokusuna tümüyle ters bir yapılaşma anlayışı kendini göstermeye başlamıştır.

Özellikle tez konusu kapsamında incelenen Kadıköy Çarşısı bölgesi, bu anlayış çerçevesinde tarihi dokusu içerisinde yer yer çok katlı yapıların yükseldiği ve bölgenin özgün mimari örneklerinin, işleve uygunluk ya da onarım adı altında yok edildiği bir alan haline dönüşmüştür.

Bu gözlemlerin ışığı altında, sözkonusu bölgenin geçmişten günümüze dek getirdiği ticari kimliğiyle biçimlenen fiziksel yapısının incelenip, analiz edilmesi ve sosyal ve ekonomik açıdan günümüzün değişen gereksinimlerine cevap verecek bir yapıya kavuşturulması için geliştirilecek önerilerle korunarak, gelecek nesillere aktarılması temel amacı oluşturmaktadır.

Bu tez çalışmasının 1. bölümünde, Kadıköy Tarihi Çarşısı'nın tez konusu olarak seçilmesinin nedenleri ve bölgenin mevcut geleneksel dokusunun korunmasına yönelik amaç ve hedefler ele alınmıştır. 2. bölümde Kadıköy'ün fiziksel tanımı yapılmıştır. 3. bölümde ise Çarşı bölgesinin tarihi süreç içindeki yeri ve önemi ile, ilkçağlardan günümüze kadar çeşitli tarihsel dönemlerde geçirdiği değişimler üzerinde durulmuştur. 4. bölümde, Çarşı bölgesi ayrıntılı olarak ele alınmış ve Çarşı İçi yerleşmesinin tarihsel süreç içindeki sosyal ve fiziksel gelişimi irdelenerek, önemli yapıları tanıtılmıştır.

Çarşı bölgesindeki geleneksel ticaret + konut yapılarının cephe özellikleri açısından ayrıntılı analizlerinin yapıldığı ve cephe sıhhileştirme önerilerine temel oluşturacak tipolojilerin yer aldığı 5. Bölümde, ayrıca yapıların plan özellikleri ve yapım tekniklerine yönelik gözlem ve araştırmalara da yer verilmiştir.

6. bölümde, Çarşı bölgesinin mevcut durumu ile 20.yy. başına tarihlenen haritalarının, gerek sokak ve cadde nitelikleri, gerekse de yapı adaları açısından karşılaştırmalı analizleri yapılmış, yaklaşık 80 yıl içinde bölgede meydana gelen değişimlerin saptanmasına çalışılmıştır. Bu amaçla, sözkonusu tarihi haritalardan Topoğraf J. Pervititch'in hazırlamış olduğu sigorta haritaları temel alınarak, mevcut durumu gösteren haritalarla karşılaştırılmış ve bölgede oluşan değişimler ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Kadıköy Tarihi Çarşısı bölgesinin mevcut durumunu ortaya koyan analiz çalışmaları, gözlemler ve eski haritalarla yapılan karşılaştırmalı analitik etüdler sonucunda ortaya çıkan bölgesel sorunları ve nedenleri 7. bölümün konusunu oluşturmuştur.

8. bölümde, Çarşı bölgesinin sıhhileştirilmesine yönelik çözüm önerileri ve bunların gerçekleştirilebilmesi için geliştirilecek yöntemler açıklanmış ve nihayet sonuç bölümünde de, genel bir değerlendirme yapılarak, tez çalışması tamamlanmıştır.

URBAN ANALYSIS OF KADIKÖY ÇARŞI REGION AND ADVISES FOR HYGIENE

SUMMARY

Kadıköy which is placed in the Anatolian side of İstanbul, in the southern part of the Bosphorus where it opens to the sea of Marmara is a port area which has been inhabited continuously since Antiquity and which has seen many civilisations.

The conquest of İstanbul in 1453 had important effects on the development of this area carrying the characteristics of a small village inhabited mostly by Greek fishermen. However, the real development establishing the base of the physical structure of today's Çarşı began with the construction of the Osman Ağa Mosque in the beginning of the 17th century and the first Turkish parishes in the region were founded around it.

In the beginning of the 18th century, together with Fenerbahçe, manors in gardens and houses beside the sea were built in Kadıköy which was a choise resting resort, particularly in Moda. As a part of this change, the Çarşı region became a commercial area where houses also remained.

Kadıköy which continued to be a modest settlement until the mid 19th century was visited by many expeditors in those days, however nearly all of the houses with bow-windows and gratings mentioned a lot in the stories of these expeditors concerning the region were destroyed by fires in various dates.

The physical structure of Kadıköy Çarşı which came to the beginning of the 20th century partly preserved until today with its wide streets, alleys and squares, the adjacent stone houses arranged in a row and the big wooden manors in gardens began forming as from these dates.

The beginning of the inhabitation of the area by Levantines and non-Moslems caused a different physical structure formed by a different taste and life culture. New trade areas formed as a result of the growing population and developing industry and Kadıköy began becoming less of a holiday resort. The tendency of the trade and services sectors in expanding around the centre of Kadıköy and the fact that the Levantines and non-Moslems began leaving the area, negatively affected the Kadıköy Çarşı region together with its surroundings.

The region which preserved its street and alley formations and its original texture of stone houses dating back to the second half of the 19th century until the 1940's began rapidly losing its conventional structures bearing the

traces of the past after the 1940's and there began a structural understanding completely contrary to the architectural texture of the region.

Especially the Kadıköy Çarşı region which has been examined under the scope of this thesis turned into a place where many multi-storied buildings were built and where the original architectural structure of the region were destroyed under the name of functionalism or repairs.

Under the light of these observations, the main aim is to analyse the physical structure of the region formed with its commercial identity and to carry this structure to further generations through advises developed to respond socially and economically to the changing conditions of the present day.

In the first section of this thesis, the reasons for choosing the Kadıköy Historical Market as a thesis subject and aims and objectives for the preservation of the present conventional texture of the region has been studied. In the second section the physical definition of Kadıköy has been made. In the third section the importance of the Market in history and the changes it has undergone in various historical dates since antiquity have been stressed. In section four the Market area has been explained in detail, the social and physical development of the inhabitation of the Market region has been discussed and its important structures have been introduced.

In section five where detailed analyses of the façade characteristics of the conventional commercial+recidence structures have been given and where typologies which will build the basis of the façade hygiene advises take place, observations and researches concerning the plan characteristics and construction techniques have also been given.

In section 6, the present condition of the Market region and the condition in maps dating back to the beginning of the 20th century have been comparatively analysed in relation to street and alley characteristics and construction plots, and an observation of the changes occurred within the last 80 years has been attempted. For this end, the insurances maps prepared by Topograph J. Pervititch from the above mentioned historical maps have been compared to the present maps and the changes in the region have been observed in detail.

The problems of the region and their reasons found through the analysis works and observations showing the present condition of the Kadıköy Historical Market region and analytical etudes carried out with old maps have consisted the subject of section 7.

In section 8, advises for the hygiene of the Market region and methods for their fulfilment have been explained and in the conclusion section a general summary ending the thesis has been made.

1. GİRİŞ

1.1. Tez Konusunun Seçim Nedeni ve Tezin Amacı

Geçmişİ çok eskilere dayanmasına rağmen, ancak 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren daha düzenli bir yerleşim sergileyen Kadıköy; bu nedenle İstanbul'un Anadolu yakasındaki diğer tarihi semtlere göre oldukça yeni bir yerleşim olarak kabul edilmektedir. Zaman içerisinde özgün mekansal yapısı pekçok değişimlere uğramış olan bölge, İstanbul'un diğer tarihi semleri gibi, bazı özgün nitelikleriyle bugüne dek gelmiştir.

Kadıköy, nüfus büyüklüğü, ekonomik faaliyet ve imar açısından İstanbul'un en önemli ilçelerinden biridir. Üretim faaliyetlerinin sınırlılığına rağmen ticaret ve hizmet sektörlerindeki yoğunluk özellikle ilçe merkezini, büyük ölçüde konut dışı kullanımların yer aldığı bir metropoliten altmerkez kimliğine büründürmüştür.

Kadıköy'ün tarihsel çekirdeğini oluşturan ve tez konusu olarak ele alınan Çarşı bölgesi, özgün dokusunu günümüze dek gelen ticari kimliğiyle, belli bir ölçüde koruyabilmiştir. Ancak merkezi hizmet sektörleri ve perakende ticaretteki büyümeye paralel olarak, Yeldeğirmeni ve Bahariye yönlerine doğru bir yayılma gözlenmektedir. Spekülatif rantlar ve ticari kullanım baskısının getirdiği sonuç, Çarşı çevresindeki konut yerleşimleri ve özellikle de Yeldeğirmeni'ndeki tarihi dokuyu büyük ölçüde tahrip etmektedir. Tarihi Çarşı bölgesinde yer alan yapılar da bu hızlı gelişim ve değişimden nasibini almaktadır. Genel kullanım ve ticari değişikliklerle yapılara yapılan müdahaleler, eskisiyle bağdaşmayan yenilemeler ve niteliksiz yapıların oluşumu şeklinde kendini göstermektedir. Bu oluşum da giderek var olan dokuyu zedelemektedir.

Daha sonraki bölümlerde değinileceği gibi, Belediye ve Üniversite bazında yapılan ortak çalışmaların sonuçlarının bölge üzerindeki yansımaları pek tatmin

edici değildir. Geniş bir zaman dilimi içinde gerçekleşmesi beklenen uygulamalar, çevre düzenleme ve kent mobilyalarının sıhhileştirilmesi aşamasından ileriye gidememektedir.

Tez konusu olarak ele alınan bölgede yapılan analiz çalışmaları sonucunda gelişecek sıhhileştirme önerilerinin, bölgedeki sorunlara salt koruma bağlamında değil; farklı işlev gruplarının birlikteliğini sağlama açısından çözümler getirmesi gerekliliği görülmektedir. Esas amaçlanan, bölgenin kendi içinde özgün dokusunu korumakla birlikte; zaman içinde değişebilecek gereksinmelere cevap verebilecek, devamlı kendini yenileyen, çevresinde yer alan farklı işlev alanlarıyla yabancılaşmayan bir yapıya sahip olmasıdır. Yalnızca belli saatler değil; günün her anı yaşanan bir kent parçası yaratmak, tarihi çevrelerin köklü ve etkili bir şekilde korunabilmesinde atılabilecek önemli bir adımdır.

2. KADIKÖY'ÜN FİZİKSEL TANIMI

2.1. Coğrafi Konum

Kadıköy, İstanbul'un Anadolu yakasında, İstanbul Boğazı'nın Marmara'ya açılmaya başladığı kıyı şeridi üzerinde yer alan bir ilçedir. (Şekil C.1)

Geniş anlamda; doğusunda Maltepe ilçesi, kuzeyinde Üsküdar ve Ümraniye ilçeleri, batısında İstanbul Boğazı, güneyinde ise Marmara Denizi ile çevrelenmiştir. (Akbulut, 1994) Bostancı köprüsü altından geçen Çamaşır Deresi'yle Kartal ilçesinden; Çamlıca etekleri, Seyit Ahmet Deresi ve Behiç Bey Sokağı'yla da Üsküdar ilçesinden ayrılmaktadır. Belirtilen sınırlar içerisinde Kadıköy, 33 km²'lik bir alanı kaplar. (İtil, 1995) (Şekil C.2)

Kadıköy'deki yerleşimin merkezini oluşturan tarihsel çekirdek, Haydarpaşa Koyu çevresi ile Moda Burnu arasındadır. Merkezi yerleşim, yani esas Kadıköy semti kuzey ve kuzeydoğuda demiryolu, doğu da Kuşdili Deresi (Kurbağalıdere) ve Kalamış Koyu, batıda Marmara Denizi ve Haydarpaşa Koyu ile sınırlanmaktadır. Günümüzde bu alan Yeldeğirmeni, Moda ve Kadıköy Çarşısı gibi tarihi alanları içeren Rasimpaşa, Osman Ağa ve Cafer Ağa mahallelerinden oluşmaktadır. (Akbulut, 1994)

Haydarpaşa Koyu kuzeyinde, Anadolu demiryolunun başlangıcını oluşturan Haydarpaşa İstasyonu ve 2 mendirekle rüzgardan korunan Haydarpaşa Limanı bulunur. Kıyı boyunca ilerlendiğinde, dik yarlı Moda Burnu, ardından Fenerbahçe, Caddebostan, Suadiye ve Bostancı semtlerine ulaşılır. Kıyı şeridine paralel uzanan ve daha geride yer alan Ankara yolunun kuzeyinde ise; Küçükbakkalköy, İçerenköy, Kayışdağı ve Yenisahra gibi semtler yer alır. (Akbulut, 1994)

Toplam 28 mahalleden oluşan Kadıköy'ün diğer önemli semtleri Acıbadem, Erenköy, Fikirtepe, Hasanpaşa, İnönü, Koşuyolu, Kozyatağı, Sahrayıcedit ve Zühtü Paşa'dır. (Şekil C.3)

2.2. Topoğrafya

Kadıköy'ün üzerinde yer aldığı bölge, Büyük ve Küçük Çamlıca tepeleri (267m-266m) ile başlayan ve Kadıköy sahilinde 30-40 m'lik yüksek yarlar ile sona eren bir özellik göstermektedir. İlçe sınırları içinde Kayışdağı (438 m) ve Göztepe (235 m) gibi önemli yükseltilerde bulunmaktadır. Kadıköy'ün iki tarafında bulunan İbrahimağa ve Kurbağalıdere ağzlarında biriken alüvyonlar, alçak düzlükler meydana getirir. Kadıköy'ün güneybatı ucu dik yarlı Moda Burnu'nu; Kadıköy meydanından başlayıp Altıyol'a kadar uzanan cadde de, Kadıköy'ün ana aksını meydana getirir. Kıyı çizgisi ise, Haydarpaşa ve Kalamış koyları ile Moda ve Fenerbahçe Burunları'nın yer aldığı hareketli bir yapıya sahiptir. Fenerbahçe ve Bostancı arası sahil şeridi, oldukça düzgün bir özellik göstermesine rağmen, son dönemlerde yapılan dolgu çalışmalarıyla, bu doğal özelliğini önemli ölçüde yitirmiştir. (Akbulut, 1994)

2.3. İklim

Kadıköy, Marmara Denizi kıyısında yer almasından dolayı sürekli denizin etkisi altındadır. Marmara Bölgesi'nin en çok yağış alan kesimlerinden biridir. Özellikle sonbahar ve kış yağışlarının bu bölgede egemen olduğu görülmektedir. Kuzey (yıldız), kuzeydoğu (poyraz) ve güneybatı (lodos) rüzgarları, Kadıköy'ü önemli ölçüde etkiler. (İst. İl Yıllığı, 1973)

3. KADIKÖY'ÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. Konumu ve Önemi

Bizans'ın yerleştiği Sarayburnu karşısında, KIRIZOPOLİS (Üsküdar) ile NİKOMETYA (İzmit) arasında yer alan bölgeye, KALKEDON adı verilmiştir.

Kıydan Bostancı ile Selimiye çıkıntısı arasında kalan; karadan ise Selimiye, Doğancılar, Haydarpaşa, Söğütlüçeşme'yi de içine alacak şekilde Çamlıca'ya kadar uzanan bölgeye “Eski Kalkedon”; Yoğurtçu, Moda, Kızıltoprak, Feneryolu, Göztepe, Erenköy, Bostancı alanlarına da “Yeni Kalkedon” denilmekteydi. (Kutluay ve Anakök, 1951)

Ortaçağda, önemli bir dini merkez olan Kalkedon, bu niteliğinden dolayı, çok sayıda din adamının yerleştiği ve dini yapının yer aldığı tanınmış bir kent idi. Bu niteliklerinin yanında; Bizans ve Nikometya ile olan ticari ve sosyal ilişkileri, kentin gelişiminde etkili olmuştur. Özellikle Bizans'ın doğu medeniyetleri ile olan ilişkilerinden, ticari alanda faydalanılmış; bu memleketlerden getirilen pek çok doğu malı, Kalkedon pazarlarında yer almıştır. Balıkçılığın yanında tarımla da uğraşılan Kalkedon, bulunduğu bölgenin jeopolitik öneminden dolayı, daima savaş tehdidi ile karşı karşıya olduğundan; oldukça güçlü bir askeri teşkilata sahipti. (Kutluay ve Anakök, 1951)

3.2. Tarihteki Adları

İstanbul kentinden daha eski bir tarihe sahip olan Kadıköy, ilk olarak Fenikelilerin buraya yerleşmeye başlamasıyla “Yenişehir” anlamına gelen Kalkedon (Chalkedon) adını almıştır. Kadıköy'e bu ismi veren Fenikeliler olmasına rağmen, ilk yerleşenlerin Fenikeliler mi yoksa Megaralılar mı olduğu bir tartışma konusu yaratmıştır. Ancak Fenikelilerin bugünkü Tunus'ta

Karchedon adında bir şehir kurdukları bilinmekte ve bu iki ismin (Chalkedon ve Karchedon) Fenike ismi olması, birinci görüşü kuvvetlendirmektedir. (Ekdal, 1997)

“Kalkedon” kelimesinin aslı, kark (bakır) ve don (memleket) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelir. (Kutluay ve Anakök, 1951) Bu o dönemlerde bölgenin, bakır memleketi olarak bilindiğinin bir göstergesidir. (İtil, 1995) Bunun dışında, Kalkedon isminin bölgeye verilmesi üzerine çok sayıda görüş bulunmaktadır.

Kadıköy Yunanlılar tarafından “Prokassi”; Bizanslılar tarafından ise “Kolpusa” olarak adlandırılmıştır. Kolpusa, körfez anlamına gelmektedir. (Kutluay ve Anakök, 1951) Araplar buraya “Halkedonya” adını vermişlerdir. (Raif, 1996)

Daha sonraki dönemlerde de Kadıköy değişik isimlerle anılmıştır. İslam ordularının İstanbul’u almak için ilerledikleri sırada, bölge Battal Gazi tarafından alınmış ve buraya “Gaziköy” adı verilmiştir. (Kutluay ve Anakök, 1951)

Selçuklular döneminde ise, Kadıköy’e çok sayıda ilim adamı yerleştirildiğinden bölgenin adı “Müderis” (Meteris) köy olarak adlandırılmıştır. (Ünver, 1995) Bir ara “Kalıcı Dünya” adı da verilmiş ancak fazla kullanılmamıştır. (Ekdal, 1997)

Fatih Sultan Mehmed’in 1453’te İstanbul’u almasıyla, İstanbul Kadılığı’na, devrin ilim adamlarından Hızır Bey getirilir. Meteris Köyü de makam ödeneği karşılığı arpalık olarak kendisine verilir. Bu olaydan sonra burası Kadı Hızır Bey adından ötürü “Kadıköy” olarak anılmaya başlanmıştır. (Ünver, 1995)

3.3. Kadıköy’ün Tarihçesi

3.3.1. İlk Yerleşim ve Bizans Dönemi

Kadıköy İstanbul’un en eski yerleşim alanlarından birisidir ve paleolitik çağlardan günümüze dek, yerleşime elverişli verimli toprakları ve doğal limanlarıyla her dönem tercih edilmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında Kadıköy ve Pendik civarında J. Miliopulos'un yaptığı araştırmalarla, bölgeye ait ilk prehistorik örnekler ele geçmiştir. 1939 yılında K.Bittel'in bölgede yaptığı bir diğer araştırma ve Miliopulos'un çalışmalarının verileri, özellikle Fikirtepe civarında yoğunlaşan bir kültürün varlığını işaret etmektedir. (Bittel, 1960) Bugün de İstanbul çevresinde ve özellikle Anadolu yakasına ait en eski yerleşimin, Fikirtepe civarında olduğu kabul edilmektedir. (Akbulut, 1994)

K. Bittel'in 1939 yılında yaptığı araştırmalarla ortaya çıkan ve M.Ö. 4000'e tarihlenen farklı türdeki keramik örnekleri, buradaki iskan yerleşimlerinin; bazı kaynaklara göre bölgede M.Ö. 1000 yılında Fenikeler tarafından kurulduğu sanılan ticaret kolonisinden çok daha önce varolduğunu kanıtlamaktadır. Elde edilen bazı buluntulara göre (deniz kabukları, acı-tatlı su balıkları) denizin bugünkü Fikirtepe, yani dönemin yerleşiminin önlerine kadar geldiği bilinmekte ve bu durum, yöre halkının bölgedeki deniz ticaretini ellerinde bulundurduğunu göstermektedir. (Bittel, 1960), (Özdoğan, 1992)

Kadıköy bazı kaynaklara göre Fenikeliler; Yunan kaynaklarına göre ise, Megaralılar tarafından kurulmuştur. Ancak İstanbul'un Anadolu yakasında tarihi bilinen ilk yerleşme, M.Ö. 1000 yılında Fenikelilerin bugünkü Fikirtepe'de kurdukları "Karhadon" kentidir. [Ekdal, 1997) Bir ticaret kolonisi niteliğinde olan Karhadon'dan sonra Moda Burnu'nda, adı "bakır ülkesi" anlamına gelen Kalkedon şehri kurulmuştur. Yine kimi kaynaklara göre burası Karhadon'un devamı olan ikinci bir Fenike yerleşmesidir. Kimi kaynaklarsa buranın, M.Ö. 685 yılında Korint'den gelen Megaralılar tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Ancak şu bir gerçektir ki; bu iki kent özellikle Fenikelilerin Karadeniz'e çıkmadan önce uğradıkları bir liman kenti ve aynı zamanda tarımsal karakteri olan bir yerleşmeydi. (Teoman, 1984), (Ekdal, 1997)

Batı Anadolu kıyılarından gelen Akalar'ın bir kolu M.Ö. 675 yılında Fikirtepe ve Moda'da kurulmuş olan iki Fenike şehrini alarak; bugünkü Bahariye, Mühürdar ve Moda semtlerine yerleşmişlerdir. Bu tarihten sonra Kalkedon büyümüş, Gebze'ye kadar genişlemiştir. (Teoman, 1984)

M.Ö. 658 yılında bir başka Megariyen Kabilesi, kuzeyden gelen baskılardan kurtulmak ve verimli topraklarda yaşamak için Sarayburnu önlerine geldiler. Kral Byzas önderliğinde M.Ö. 608-600 yılları arasında Sarayburnu'nda Bizantion'u kurdular. (Gökçen, 1980) Söylentilere göre; Byzas, Sarayburnu'na gelince buranın güzelliğine hayran kalmış ve Kalkedon tarafında yaşayan insanları, böyle güzel bir yere yerleşmeyip, orayı tercih ettikleri için körlükle nitelendirmiştir. Böylelikle "Körler Diyarı" olarak adlandırılan Kalkedon İnciciyan (1956), İstanbul'dan yaklaşık 17 yıl evvel (bazı kaynaklara göre 19-20 yıl) kurulmasına rağmen zamanla stratejik konumu nedeniyle de özellikle ticarete dayalı bu yeni kent karşısında önem kaybetmeye başlar. (Kutluay ve Anakök, 1951)

M.Ö. 6.yy.'ın sonlarında Pers Kralı Darius tarafından alınan Kalkedon, daha sonraları girdiği bağımsızlık mücadelesinde, sırasıyla Alkibiades komutasındaki Atinalılar, Bizanslılar ve Makedonlar'ın saldırılarına hedef olmuştur. (Akbulut, 1994) M.Ö. 133 yılında Bitinya ve ardından Bergama Krallığına bağlanan kent, M.Ö. 74 yılında yapılan İzmit Antlaşması'yla, Roma hakimiyetine girmiştir. (Arseven, 1989)

M.S. 451'de Kadıköy Konsili, eski Apollon Tapınağı yerine yapılan ve bugün Çarşı içinde aynı adla bir kilisenin bulunduğu Ayia Euphémie Kilisesi'nde toplanır. Daha sonraki yüzyıllarda, Sasaniler ve Emeviler tarafından kuşatılan kent, 781 yılında Abbasi Devleti komutanlarından Battal Gazi tarafından alınır. (Ekdal, 1997) 1080 yılında da Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından Anadolu Selçuklu Devleti'ne katılır. (Teoman, 1984)

Kalkedon, 1204 yılında IV. Haçlı orduları tarafından İstanbul'la birlikte yağma edilmiş ve aynı zamanda bir üs olarak kullanılmıştır. (Ekdal, 1997) Tüm bu işgallere ve yağmalamalara maruz kalan Kalkedon, Konstantinopolis karşısında gerilemesini sürdürerek; kentsel niteliğini kaybetmiş, sayfiyelik özelliği ve tarımsal karakteri öne çıkan küçük bir yerleşim haline dönüşmüştür.

Kalkedon'un bu dönemdeki fiziksel yapısı incelendiğinde, Bizans imparator ve yöneticilerinin, bağ ve bahçeleriyle oldukça gözde olan Kalkedon çevresine

seçkin bir sayfiye yeri olarak rağbet ettikleri görülmektedir. Caddebostan taraflarına doğru ilerlendiğinde; Bizans'ın önemli bakanlarının yazlık köşklerinin, kilise ve manastır yapılarının yer aldığı da bilinmektedir. Böyle bir alanın merkezinde yer alan Kalkedon'dan günümüze, ulaşılabilen bir iz yoktur. Ancak bazı kaynaklardan, merkezdeki fiziksel yapıya ait birkaç bilgi edinebilmek mümkün olabilmıştır. Buna göre, Kadıköy yerleşiminin etrafı, tıpkı İstanbul kenti gibi surlarla çevrelenmişti. Kentin surları Mühürdar, Söğütlüçeşme, Altıyol arasında yer almaktaydı. Kentin iki limanından biri Kadıköy meydanı civarında, diğeri ise Söğütlüçeşme'deydi. Haydarpaşa Çayırı'ndaki hipodrom, Constantinus Sarayı, Ayia Euphémie Kilisesi dönemin önemli yapılarıydı. (Akbulut, 1994), (Kutluay ve Anakök, 1951) Bu yüzyılın başlarında Osmanağa Mahallesi civarında yapılan kazılarda bulunan duvar taşları ve dönemin sur duvarlarına ait olduğu sanılan temeller ve 1918'e kadar varlığını sürdüren, Mühürdar'dan Kadıköy İskelesine kadar denize paralel olarak uzanan kalın bir duvar ve burç parçası, bu bilgileri belli ölçüde doğrulamaktadır. (Ekdal, 1997)

3.3.2. 15., 16., 17. yüzyıllarda Kadıköy

Kadıköy, Orhan Gazi ile Andronikos komutasındaki Bizans ordusunun, Maltepe yakınlarında 1329'da yaptığı savaştan sonra, 1353'te Osmanlı egemenliğine girmiştir. 1402 yılında yapılan Ankara Savaşının yenilgi ile sonuçlanmasından sonra, Bizans ile Gelibolu Antlaşması'nın imzalanmış ve böylece Gebze'ye kadar olan Anadolu toprakları Bizans egemenliğine girmiştir. Daha sonraları bölge, Timurtaşoğlu Umurpaşa tarafından tekrar Osmanlı topraklarına katılmıştır. (Şimşek, 1987), (Ekdal, 1997)

Tüm bu mücadeleler sonucu, mekansal yapısı ve nüfusu küçülen Kadıköy fetih sırasında, yoğunluğu birkaç yüz haneyi geçmeyen, bugünkü çarşı çevresinde toplanmış bir köydü. (Kömürçüyan, 1952) Fetihten sonra imar gören Kadıköy'de bir süre Türk nüfusta belirgin bir artış görülmemiş, daha sonraları bugünkü Osman Ağa Cami çevresinde ilk Türk mahalleleri oluşmaya başlamıştır. (Kutluay ve Anakök, 1951) 16. yy.'ın başlarına kadar bir köy niteliğindeki Kadıköy'de, bu yüzyıl sonlarında, III. Murad tarafından yöre nüfusunun arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. (Akbulut, 1994)

Sultan Ahmed'in Babü's-saade ağası Osman Ağa'nın kendi adını taşıyan camiyi yaptırdığı dönemde, Kadıköy'de 800 hane, 1 Müslüman, 7 Rum mahallesi, 1 hamam, 100 dükkan ve deniz kenarında yeldeğirmenleri bulunmaktaydı. Evliya Çelebi'de bu görüşü desteklemekte ve çarşı içinde Osman Ağa Cami'nden başka bir cami olmadığını, bölgedeki en güzel yapının, Terzi Mustafa Ağa Yalısı olduğunu ifade etmektedir. (Gökyay, 1996)

17.yy.'da Kadıköy'ü ziyaret eden Grelot, Rum balıkçıların çoğunlukta olduğu 100-120 ailenin burada yerleşmiş olduğunu anlatmaktadır. Buna ek olarak, Kadıköy sınırlarını aşan Erenköy, İçerenköy taraflarındaki bağlık, bahçelik alanlarda, tarımla uğraşan bir Türk nüfusun bulunduğu belirtilmektedir. (Guillame, 1680)

H.Andreasyan'a göre, 17.yy. hatta 18.yy. başlarına dek Kadıköy'de Ermeni bulunmamaktadır. O döneme dek Türk ve Rumların yerleştiği Kadıköy'e Ermeniler, 18.yy. başlarında gelmiş olmalıdırlar ki; ilk Ermeni kilisesi olarak bilinen ve bugün çarşı içinde bulunan Surp Takavor Ermeni Kilisesi'nin varlığına ancak 1722 tarihinde rastlanmaktadır. 1800'lerde az bir Ermeni topluluğunun Kadıköy'de yerleşmiş olduğunu belirten S.Tıbir, "Surp Asvadzadzin" adlı küçük bir kilisenin bulunduğunu söylemektedir. (Şekil B.1) Gerçekten de bu kilisenin yapım tarihi, tam olarak belli değildir. Ancak kilisenin 1814'te "Surp Takavor" adıyla yeniden yapıldığı, 1858'de de kagir olarak inşa ettirildiği bilinmektedir. (Kömürçiyen, 1952), (Tuğlacı, 1991)

Osmanlı döneminde Kadıköy ve çevresi, üst düzey saray mensuplarının rağbet ettiği bir gezinti ve sayfiye yeri idi. (Hovhannesyan, 1997) Özellikle Acıbadem, Koşuyolu ve Fenerbahçe, bölgenin önde gelen sayfiye alanlarıydı. (Ece, 1997)

İmparatorların gözde mekanlarından biri olan Fenerbahçe'de, E.Çelebi'ye göre deniz kenarındaki bir kaya üzerinde bir fener yer almaktaydı. (Şekil B.2) Söz konusu fenerin yanında İmparator Justinious döneminde, İmparatoriçe Thedora için bir saray, iki kilise, hamam ve bir sarnıç yapıldığı da bilinmektedir. (Kömürçiyen, 1952)

Haliç'ten sonra Osmanlı Sultanları, Boğaziçi'nin her iki yakasında devamlı oturmak üzere değil, o yerin güzelliklerinden kısa süreli faydalanmak amacıyla yazlık saraylar ve kasırlar yaptırmaya başlamışlardır. Sultanların Anadolu yakası kıyıları boyunca tercih ettikleri en güzel hasbahçelerinden birisi de, yine Kadıköy ile Moda Koyu arasındaki Fener Bahçesi idi. (Armağan, 1996) Bu bölgede, IV. Murad zamanında yapılmış olan bir kasır ve bahçesinde, II. Süleyman'ın köşkünün yer aldığı da bilinmektedir. (Şekil B.3) Köşk I. Mahmut zamanına kadar varlığını korumuş, ancak sonraları önemini yitirerek terkedilmiştir. (Hovhannesyan, 1997), (Kömürçüyan, 1952)

Bölge Osmanlı döneminde önemli bir sayfiye yeri olmakla birlikte, tarımsal ağırlıklı bir yerleşme karakteri göstermesine rağmen; iskan ve imar faaliyetleri açısından Üsküdar'dan daha geride kalmıştır. İççe olan bu iki yerleşimden Üsküdar, Anadolu'dan gelen kervanların son durağıydı. (Ekdal, 1997) 16.yy.'da Beşiktaş-Üsküdar arasında başlayan kayık seferlerinin, bu tercihte önemli rolü olmuştur. (Armağan, 1996), (Mantran, 1986)

3.3.3. 18. ve 19. yüzyılda Kadıköy

18.yy. boyunca Kadıköy, bir sayfiye yeri olarak önemini korumuş; Kuşdili, Haydarpaşa, Yoğurtçu ve Moda Çayırları önemli gezinti alanları olmuştur. Aynı zamanda, Haydarpaşa Çayırı atlı birliklerin, Yeldeğirmeni ve Talimhane ise, yaya birliklerinin eğitim gördükleri alanlar olmuşlardır. (Ece, 1997) Yeldeğirmeni semtine adını veren değirmenler ise, kentin un ihtiyacını karşılamak üzere I. Abdülhamit (1774-1789) zamanında yaptırılmış ve 1903 yılında son kalıntıları da yıkılarak, tamamen ortadan kaldırılmışlardır. (Baysan, 1997)

1770'lerde Kadıköy, bugünkü iskele çevresinde yeralan birkaç yapı adasından oluşmaktaydı. (Şekil C.4) Yapı adaları çevresinde geniş bağ, bahçe ve bostanlar bulunurken; İbrahimağa'ya doğru olan kesimde mezarlıklar uzanmaktaydı. (Akbulut, 1994) Yerleşimin çevresindeki bağların en önemlilerinden biri de Mühürdar Bağları'ydı. III. Mustafa'nın paşası Moldavani Ali Paşa'nın mühürdarı Ahmet Efendi'ye ait olan bağlar (1770), o dönemde Mühürdar Bağları olarak adlandırılmıştır. (Ekdal, 1997) İlerleyen zaman içerisinde bostanlık olan alan,

yapılaşmış ve geriye sadece günümüze kadar süregelen “Mühürdar” adı kalmıştır. Bölgenin diğer önemli kesimini oluşturan Bahariye ise, yeniçeri askerlerine yazlık elbiselerin dağıtıldığı ve şenliklerin yapıldığı bir alandı. Kızıltoprak, büyük bir çayırılık; Kalamış Koyu ve çevresi ise, bataklık ve sazlıktı.

1790 yılında İstanbul’a gelen ünlü ressam ve mimar A.I. Melling, anılarında Kadıköy için, “Yolcular artık Kalkedon’un bulunduğu kıyı üzerinde derin hatıraları boşuna ararlar. Orada herşey zevk doludur; ama hiçbirşey artık Venüs’ün orada hiçbir eksiği olmayan Yunan ulusunun sahip olduğu kadar sunağa sahip olan, bu ünlü tapınağının bulunduğunu belirtmiyorlar” diye yazmaktadır. (Şimşek, 1987)

A.I. Melling, burada Kadıköy’ün Bizans dönemindeki ihtişamının zamanla geride kalmasından dolayı, eski görkemli yaşantısını ve anıtlarının izlerini kaybettiğini belirtmektedir. Albümünde yer alan gravürlerinde de bir köy niteliğinde gözükten Kadıköy’de, yaklaşık 400 kadar evin bulunduğuna işaret etmektedir. (Şimşek, 1987) Sözkonusu gravürler incelendiğinde (Şekil B.4), Kadıköy surlarının bir ağaç topluluğu tarafından çevrelenen koyun, her iki yakası boyunca ilerlediği görülmektedir. Gravürün ikinci kısmında burunda görülen görkemli yapı ise, III. Selim’in yaptırmış olduğu süvari kışlasıdır. I. Süleyman’ın (Kanuni) aynı alanda yaptırdığı sarayın yerine yapılan bu ahşap yapı, 1807’deki yeniçeri ayaklanmasıyla yanmış ve II. Mahmut tarafından Krikor Balyan’a 1827-1829 tarihleri arasında kagir olarak yeniden inşa ettirilmiştir. (Şekil B.5) Abdülmecit zamanında yapılan eklerle bugünkü halini alan yapı (Şekil B.6), günümüzde “Selimiye Kışlası” olarak tanınmaktadır.(Arslan, 1992)

19.yy.’ın başlarında askeri faaliyetlerin önem kazandığı Kadıköy, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren kararlı bir gelişim göstermeye başlamıştır. 18.yy.’ın ikinci yarısında bugünkü çarşı çevresindeki birkaç yapı adasından ibaret olan Kadıköy, bu yüzyılda sınırlarını Altıyol’a kadar genişletmiştir. 19.yy. ortalarında 4 mahalleden oluşan yerleşimde, Osmanağa ve Caferağa mahalleleri, yerleşimin merkezini oluşturmaktaydı. Bu iki mahalle ele alındığında, Kadıköy merkezinin yaklaşık 1760 ev, 495 dükkân ve 705 ekili araziden meydana geldiği görülür.

Diğer mahalleler ise; Kızıltoprak'taki Tuğlacı ve Koşuyolu-Selimiye arasında kalan İbrahimağa mahalleleriydi. (Akbulut, 1994) Bu dönemler, özellikle çeşme ve köşkerin yaptırıldığı; Kadıköy ve çevresinin Suadiye'ye kadar olan kıyı kesimleriyle sayfiye yeri olarak önem kazandığı dönemler olmuştur. Bu gelişim beraberinde, saray ve devlet yöneticilerinin bir yerleşim alanı olarak buraya ilgisini arttırmıştır. Bunun yanında, gayrimüslim ve Levantenlerin Moda, Altıyol, Bahariye ve Yoğurtçu gibi yerleşim alanlarının çevresinde yoğunlaştıkları da görülmektedir. (Ekdal, 1997)

Kadıköy'ün bu gelişiminde pay sahibi olan iki önemli olay vardır. Bunlardan birincisi, 1857 yılında başlayan buharlı gemi seferleridir. Düzenli olarak yapılmaya başlanan bu seferlerle Kadıköy, diğer Boğaz köyleri ve adalar gibi daha uzak mesafeli yerleşmelerle ilişkisini kuvvetlendirirken; yalnız yazları tercih edilen sayfiyelik bir bölge değil, yaz-kış oturulabilecek bir yerleşim alanı haline gelmeye başlamıştır. Bu dönemlerde Kadıköy ile ilgili gözlemlere, Gautier'in İstanbul anılarında rastlanmaktadır. (Gautier, 1972)

Gautier, "Kadıköy'de bir gezinti, özellikle paşaların ve beylerin Boğaz'daki yazlık sarayları arasında bir köy evine sahip olmayan Beyoğlu halkı için, bayram ve tatil günlerinde zevkle yapılan bir şeydir. Kadıköy'ünden görülen dünyanın en harika perspektifi, karşı kıyıda, ince sisini gümüş tülbenti arkasından, kubbelerinin minarelerinin, yer yer ağaç kümeleri arasından beliren boyalı evlerinin haşmetini serer. İstanbul'u iyice görmek için Kadıköy limanında bir kahve içmek yeter" demektedir.

Gautier anılarında, Kadıköy'e geçmek için bindiği gemiden, Kadıköy limanından ve Kadıköy'ün en önemli caddesinde -Bu cadde Söğütlüçeşme Caddesi olmalıdır- yaptığı gezintiden sözeder. Kadıköy limanını, Türk, Ermeni ve Rum kahveleriyle çevrelenmiş, oldukça kalabalık bir yer olarak tasvir ederken; Söğütlüçeşme Caddesi'nin, Avrupalı zevkleri yansıtan sık kafesli, cumbalı evleriyle adeta bir tabloya konu olacak güzellikte olduğunu anlatır. Caddeyi geçip Altıyol'a doğru ilerlendiğinde ise, geniş bahçeler içerisinde yer alan evlerden ve üzerleri incir ve asma ağaçlarının dallarıyla bezenmiş, duvar veya tahta perde şeklindeki sokak arası geçitlerinden de sözeder. (Gautier, 1972)

Vapur seferlerinin başlamasıyla daha da gelişen Kadıköy, 1860 yılında büyük bir yangın geçirir. Merkezde yaklaşık 250 yapının kül olmasına neden olan bu yangın, İstanbul yangınlarıyla kıyaslandığında oldukça küçük kalmasına karşın, çarşı ve iskele çevresindeki birkaç yapı adasından ibaret olan ve batıda Altıyol ile sınırlanan bu yerleşme için, oldukça etkili olmuştur. Bu olaydan sonra bazı kaynaklara göre 1877, bazılarına göre 1883'te yine Osmanağa ve çevresi, bir yangına daha maruz kalmış ve yaklaşık 150 ev kül olmuştur. (Alus, 1995) Bu yangınlarla, 1892-1899 yılları arasında Moda-Çarkçı'da çıkan yangınlar, Kadıköy'ün fiziksel dokusunun değişim ve gelişiminde oldukça etkili olmuştur. (Akbulut, 1994) İstanbul'un özellikle sur içinde meydana gelen daha büyük ölçekli yangınları sonrasında başvuru alan ızgara plan şeması, Kadıköy'de de uygulanmıştır. Birbirleriyle dik olarak kesişen ve genişlikleri 8-10 m'yi bulan doğrusal sokaklar ve çarşı merkezinde, yapı adalarının köşelerinin kırılması sonucu oluşturulan meydanlar, 1856 Aksaray yangını sonrası uygulanan ızgara plan şemasını hatırlatmaktadır. (Şekil B.7) Tanzimat reformlarının önemli bir parçasını oluşturan yeni kent dokusunun düzenlenmesine yönelik tasarım ilkeleri, Kadıköy'de de kendini göstermiştir. (Denel, 1982)

Abdülaziz dönemindeki (1861-1876) Stolpe Haritası'na göre Kadıköy merkezi, Yoğurtçu yakınlarına kadar dayanmış; Haydarpaşa Koyu çevresinde az sayıda beliren yapılar yanında, İbrahimağa mahallesinde de küçük bir yerleşim oluşmuştur. (Akbulut, 1994) (Şekil C.5) Bu dönemlerde Kadıköy'deki Hristiyan nüfusta bir artış gözlenmekte ve bazı Frenklerin de, Moda taraflarına rağbet ettikleri görülmektedir. (Ekdal, 1997)

Kadıköy'ün 19.yy.'ın ikinci yarısında başlayan gelişiminde önemli bir etkisi olan ikinci olay ise, 1874'te Haydarpaşa-İzmit arasında tek hat olarak hizmete giren demiryoludur. Böylece Kartal-Maltepe'ye doğru uzanan kıyı yerleşmeleriyle, merkez arasında bir bütünleşme sağlanırken; demiryolu hattı boyunca yer alan sayfiyelik, bağlık-bahçelik alanlar, düzenli bir şekilde iskan edilmeye başlanmıştır. (Şekil C.6) Bu şekilde, demiryolu hattı boyunca yer alan istasyonlar çevresinde gelişen yerleşmelerin nüfusu artmış ve buralarda yavaş yavaş ticari oluşumlar başlamıştır. (Akbulut, 1994)

1855 yılında İstanbul Şehir Emaneti'ne bağlı olan Belediye İşleri 1875'te Kadıköy Belediyesi adı altında yeniden yapılmış ve Belediye Başkanlığı'na, Müzeler Müdürü Osman Hamdi Bey getirilmiştir. (Teoman, 1984)

19.yy. sonlarına doğru iskele ve çarşı çevresindeki yerleşimin yanında (Şekil A.1), Yeldeğirmeni'nde de önemli bir gelişme görülmektedir. Eskiden askerlerin talim yaptıkları Talimhane alanı üzerinde oluşan mahalle, oldukça düzgün bir sokak yapısına sahipti. Türk ve Müslüman halkın dışında, ağırlıkla Rum ve Musevilerin yerleştiği alanda, 1899 yılında Musevilerin kurduğu sinagog ve 1898'de açılan Rum Ortodoks Kilisesi, Saint Louis Fransız İlkokulu, Sainte Euphemie Fransız Ortaokulu, bu alanda yerleşmiş farklı din ve etnik grupların ihtiyaçlarının bir göstergesidir. Haydarpaşa demiryolu ve limanının yapıldığı dönemde, inşaatta görev alan Almanlar da Yeldeğirmeni'ne yerleşmiş ve burada Osman Gazi İlkokulu'nu kurmuşlardır. (Baysan, 1997)

19.yy. sonlarında Moda çevresinde, Levanten ve gayrimüslim halkın yerleşiminde bir artış görülürken; Osmanlı devlet adamlarının da, Bostancı, Göztepe çevresinde büyük bahçeler içinde köşkler yaptırdıkları gözlenmektedir. (Ece, 1997) 1882 nüfus sayımına göre; Kadıköy nüfusunun %40'ını Müslümanlar, %30'unu Rumlar, %26'sını Ermeniler, %4'ünü Museviler ve bunun yanında Bulgarlar, Katolik Latin ve Protestanlar oluşturmaktaydı. (Akbulut, 1994) Kadıköy'ün 1894 yılındaki nüfusu ise, 32.200 idi. Hristiyan ve Musevi nüfusta bir miktar artışın görüldüğü bu dönemlerde, Müslüman nüfus 8272; Hristiyan ve Musevi toplam nüfusu ise, 23.928'i bulmaktaydı. (Ekdal, 1997)

Kadıköy ve çevresinde, Levanten ve gayrimüslimlerin mülklerindeki artışın sebebi, büyük ölçüde Tanzimat sonrası tanınan hakların, bir takım yasal düzenlemelerle mülk edinme ve inşaat alanına da uygulanır hale getirilmesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Yeldeğirmeni semtinin J.Pervititch tarafından hazırlanan Sigorta Haritaları incelendiğinde, ilk apartmanlaşmaların görüldüğü bu bölgede, semtin önemli apartmanlarının çoğunun Musevi ve Ermeniler'e ait olduğu görülmektedir. (Baysan, 1997)

Bir diğerk önemli değişim ise, hazine elinde bulunan büyük arazilerin ve mülklerin, satış veya ihsan yoluyla elden çıkarılması ve parsellenerek, önde gelen devlet memurlarına satılmasıdır. Tabiki bu tip spekülâtif hareketlerin oluşumunda, 1882 tarihli Ebniye Nizamnamesi'nin 18. maddesi büyük ölçüde etkili olmuştur. Bu madde ile kent içindeki bir alanın, iskana açılabilmesi için gerekli padişah izni kaldırılmakta ve bu şekilde oluşacak arsa spekülasyonuna yasal işlerlik kazandırılmaktadır. Özellikle ihsan yoluyla elde edilen büyük arazilerin, parsellenerek parça parça satılmasına en büyük örneklerden biri, Hasanpaşa'dır. Erenköy ve Göztepe'de aynı yolla iskana açılan yerleşim alanlarıdır. (Akbulut, 1997)

20.yy.'ın başlarında çok büyük bir mekansal değişikliğe uğramayan Kadıköy'de (Şekil A.2); Çarşı bölgesi, İskele Cami (III. Mustafa Cami) ve çevresi, Ayia Euphémie Rum ve Surp Takavor Ermeni Kiliseleri ile bir merkez olma niteliğini taşımaktadır.

Önceleri bahçe içinde evlerin yer aldığı bir gezinti alanı olan Yeldeğirmeni'nde , yangınlar sonrası (Atatürk Ortaokulu ve çevresinde 26 Temmuz 1922'de çıkan yangında 270 ahşap ev yanmıştır) ve yeni yapılaşmaların getirdiğı, kat yüksekliklerindeki artış ve kagir yapıya geçiş sonucu oluşan yapı oranları, yapı kütlelerinin büyüyerek avluların küçülmesi ve yeşil alanların azalması gibi etkenlerle; bitişik nizamlı, avlusuz, bahçesiz kagir yapıların oluştuğı görölmüştür. Bunlar, özellikle doğrudan mekana ulaşmanın amaçlandığı, sokak-avlu-sofa ilişkisinin görölmediğı, ancak cumbalar ve bazı cephe öğeleriyle, dış mekan biçimlenişinde geleneksel konut tipine yaklaşan, 2-3 katlı kagir yapılardır. (Şekil A.3) 19.yy.'ın ikinci yarısından sonra çıkan nizamname maddelerinin sağladığı olanaklarla, varlıklı aileler tarafından yaptırılan bu yapılar, geniş aile tipine belli bir süre hizmet vermiştir. (Şimşek, 1987)

1906-1907 nüfus sayımında; müslüman halk, nüfusun %44.8'ini, Rumlar %28.45'ini, Ermeniler %17.75'ini, Museviler %6.15'ini oluşturmaktaydı. Nüfusun geri kalan kısmını ise, Protestanlar, Bulgarlar ve diğerk azınlıklar oluşturmaktaydı. 1882 tarihli nüfus sayımına göre; bu dönemde Müslüman ve Rum nüfusunda ve az da olsa Musevi nüfusunda bir artış görölürken, aynı

gelişim, Ermeni nüfusunda tersine bir durum sergilemiştir. Müslüman nüfus, genelde Hasanpaşa ve Yeldeğirmeni çevresinde yoğunlaşırken; Ermeniler Altıyol ve Bahariye’de; Rumlar Moda ve az da olsa Yeldeğirmeni’nde; Museviler ise yine Yeldeğirmeni’nde oturmaktaydı. (Akbulut, 1997) Moda taraflarında İngiliz, Fransız ve İtalyanlara da rastlanmaktaydı. (Ekdal, 1997)

I. Dünya Savaşı’na kadar Moda ve Bahariye semtleri, Levanten, gayrimüslim ve üst gelir grubuna ait insanların rağbet ettiği, Hasanpaşa ve Yeldeğirmeni ise, daha orta gelirli gruptan insanların tercih ettikleri konut alanları olmuşlardır. (Baysan, 1997)

Sosyal yapıdaki tüm bu değişimlerin yanı sıra; altyapı hizmetlerinde de gelişmeler olmuştur. Kadıköy, 1892 yılında Hasanpaşa Gazhanesi’nin yapımıyla havagazına; 1894’te de şehir suyuna kavuşmuştur.

Sermet Muhtar Alus, “İstanbul Kazan Ben Kepçe” adlı kitabında; I. Dünya Savaşı yıllarının (1908-1918), Kadıköy’ün en parlak dönemleri olduğundan söz eder. Alus yazılarında, Kadıköy’ü şöyle tanımlamaktadır. “Otuz beş yıl evvel (1904) Kadıköy’ün kumluğu daha doldurulmamış ve ortada yok. Deniz şimdiki Belediye Dairesi’nin çok gerisinde, kısa duvarlı sıra evlerin önlerinde şıpır şıpır...O vakit ki, iskele, İskele Cami’sinin hizasında, üstünde salaş bir gazinosu olan ahşap bir alametti. (Şekil A.4) Tonton-ı bahriyelerden (vapurlardan) 4 ve 5 numaralar, sonraları tek silindirli ve hayli yollu meşhur Ferah vapuru Köprü’ye gidip, gelir, Şirket-i Hayriye misillü (gibi) biletler vapur içinde alınırdı.

Vapurdan iskeleye çıktın mı, Rum Kilisesi meydanına kadar İskele Caddesi, sağda Abdülatif Bakkaliye Mağazası...Şimdiki Lokman Fırını’nın yerinde ve karşısında iki selatin meyhane...Müşterilerinin çoğu Rumlar; içlerinde güldür güldür laternalar.” (Alus, 1995)

S.M. Alus yazısının ilerleyen bölümlerinde, selatin meyhaneleri, fırınları, şekercileri, aktarları, kumaşçı ve manifaturacılarıyla Çarşı civarından, sazlı-cazlı gazinoları, hamamı, sinema ve tiyatrosuyla Mısırlıoğlu’ndan, Osmanlı üst düzey yönetici ve paşalarının konaklarının ve oldukça değişik nitelikler sergileyen ahşap sıraev dizilerinin bulunduğu Bahariye’den; otelleri, gazinoları ve yine

bahçe içinde büyük köşkleriyle Moda Burnu ve çevresinden söz etmektedir. Tüm bu anlatım ve gözlemler, bölgenin 20.yy.'ın ilk 5-10 yılındaki sosyal yapısı hakkında fikir vermektedir.

1914 yılında hem Üsküdar hem de Kadıköy'ü içine alan nüfus sayımında, Müslümanlar nüfusun %63'ünü, Rumlar %68'ini, Ermeniler %27.5'unu, Museviler 56'sını, geri kalanını ise Protestanlar, Bulgarlar, Süryaniler, çingeneler oluşturmaktaydı. (Akbulut, 1997) Bu sonuçlara göre; Rum nüfusta, Ermeni nüfusa göre büyük bir artış olduğu, Musevi nüfusun ise değişmediği görülmektedir.

I. Dünya Savaşı öncesi, önemli bir konut alanı olan ve sayfiye semti olma özelliğini hala koruyan Kadıköy, savaş sonunda Moda Burnu ile Haydarpaşa arasına yayılmış; Yeldeğirmeni, Bahariye, Moda, Söğütlüçeşme ve Çarşı bölgesi yoğun yerleşim alanları olmakla beraber; işyeri-konut birlikteliğinin de görüldüğü bölgeler olmaya başlamışlardır.

3.3.4. Cumhuriyet Dönemi

İstanbul ile birlikte 6 Ekim 1923'te kurtuluşu yaşayan Kadıköy, Cumhuriyet öncesi İstanbul'un en gelişmiş ve kalkınmış semtlerinden biri olmuştur. Bu oluşumda kamu ve alt yapı hizmetlerinin sağlanmış olması pay sahibi olduğu kadar, yangın sonrası uygulanan ızgara plan şeması da etkili olmuştur. Bölgede ağırlıklı olarak yerleşen orta ve yüksek gelir gruplarına mensup gayrimüslim ve Levanten halkın yaptırmış olduğu kagir yapılar ve ızgara plan şemasının birlikteliğiyle oluşan doku, yangınlardan daha önceki dönemlere göre, çok daha az zarar görmüştür.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, mekansal yapıda, Osmanlı'ya göre önemli bir değişim gözlenmezken; kentsel hizmetler açısından, bir takım gelişmeler oluşmuştur. 1928'de elektriğin gelmesiyle başlayan tramvay seferleri, ilk önce Üsküdar-Kısıklı arasında yapılırken, 1934'ten itibaren Haydarpaşa-Kadıköy ve Kadıköy-Bostancı hatlarıyla bölgeye yayılmıştır. Söz konusu tramvay seferleri, 1967'e kadar sürmüştür. (Akbulut, 1997)

Hem yüksek tabakanın, hem de mütevazı gelir grubunun oluşturduğu bu renkli sosyal yapı ve onun şekillendirdiği fiziksel doku, 1940'lara dek varlığını sürdürmüştür. Özellikle 1930'lardan itibaren, mevcut fiziksel yapının imarına yönelik birçok araştırma yapılmış ve öneri projeler geliştirilmiştir. (Şekil C.7 - C.8 - C.9) Bunlardan ilki H.Elgötz'ün projesidir. 1933 yılında geliştirilen bu planda Haydarpaşa, liman yeri olarak belirlenirken; Kadıköy yeni bir ticaret alanı olarak öngörülmüş; sanayi bölgesi olarak da Kuşdili Deresi yanı düşünülmüştür. Fransız şehir plancısı A.Agahe ise, bu projeye çok daha zıt bir proje geliştirmiştir. Bu öneride, Mühürdar'dan başlayarak Harem İskeleyi'ne kadar olan bölge, sanayi bölgesi; Haydarpaşa ve Tıp Fakültesi önü, ticaret alanı olarak belirlenmiştir. Lambert'in planı ise, bir yol önerisinden öteye gidememiştir. Bütün bu plan ve projelerin uygulanamamasındaki en büyük neden, bölgenin fiziksel ve sosyal karakterinin yeterince dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, en tutarlı planlama, Fransız şehirci H.Prost'a aittir. Kadıköy'de bir stadyum, Fenerbahçe'de bir marina öneren Prost, Kadıköy ve çevresinin de konut ve ticari kullanımların yer aldığı bir alan olarak değerlendirilmesini önermiştir. 1936 yılında, Sabri Oran'ın plan teklifi ise, kısmen gerçekleşebilmiştir.(Şekil C.10) Bağdat Caddesi'nin genişletilmesi, Rıhtım Caddesi'nin önünün doldurulması uygulanan önerilerinin birkaçıdır. 1938-49 yılları arasında Belediye Başkanlığı yapan Lutfi Kırdar'ın, Kadıköy için geliştirdiği projeler daha sınırlı kalmıştır. Bu dönemdeki en çarpıcı gelişme ise, bölgede 1947'de kurulan otobüs işletmesi olmuştur. (Akbulut, 1997)

Kadıköy'de 1940'lardan itibaren başlayan en büyük değişim, büyük bahçeler içinde yer alan köşklerin birer birer yıkılarak, bu alanlara betonarme apartmanların inşa edilmeye başlanmasıdır.

1950'lere gelindiğinde ise, İstanbul'un birçok semtinde olduğu gibi Kadıköy'ün fiziksel yapısında da bir takım farklılaşmalar görülür. Gecekondulaşmanın ortaya çıkması ve orta gelir grubuna hizmet eden toplu konut çalışmalarının yanı sıra; Menderes zamanında yapılan yol genişletme ve açma çalışmaları, fiziksel yapı üzerinde etkili olmuştur.

Kadıköy meydanı ile ilgili çalışmalarda en çok rastlanan, park ve yeşil alan önerileri ve bazı yapıların yıkılarak, refüjlü yolların açılması şeklindedir. 1953-58 yılları arasında gerçekleştirilen Haydarpaşa Liman inşaatı ve Haydarpaşa-Pendik çift şeritli yolu (D-100) bölgeyi etkileyen önemli projelerdir.

1960'lerden sonra, Kadıköy'ün fiziksel dokusu üzerinde önemli ölçüde değişimler olmuştur. Özellikle, 1965 yılında çıkan Kat Mülkiyeti Kanunu'nun getirdiği düzenlemeyle; Kadıköy'de de çok katlı betonarme yapıların inşasına olanak sağlanmış oldu.

1973 yılında 1. Boğaziçi Köprüsü'nün açılmasıyla daha da cazip hale gelen Kadıköy, banliyöleri de dahil olmak üzere, 19.yy.'ın ikinci yarısından 1970'li yılların başına dek oluşan özgün fiziksel dokusunu önemli ölçüde kaybetmiştir. Özellikle belli bölgelerde yerleşmiş olan gayrimüslim ve Levantenlerin, yaşadıkları bu kesimlerden ayrılmalari; sözkonusu değişime zemin oluşturmuş ve o zamana dek süregelen burjuva yaşantısı ve onun izleri yerini, farklı bir yaşam külütrüne bırakmıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi, Kadıköy merkezi ve çevresi, yalnız bir konut alanı olmaktan çıkmış; ticaret ve hizmet sektörlerinin yoğunlaştığı ve büyük yatırımların yapıldığı bir bölge haline gelmiştir.

1980'lerden başlayarak İskele-Mühürdar arasında deniz doldurularak park ve yeşil alanlar oluşturulmuş; İskele ile eski hal (bugünkü konservatuvar binası) arası araç trafiğine kapatılarak, Haydarpaşa tarafına doğru olan kesimde, otobüs ve minibüs durakları düzenlenmiştir. Ancak Kadıköy Meydanı, tüm bu düzenlemeler sonucunda, meydan özelliğini kaybetmiş; daha çok araç trafiği ağırlıklı bir alan haline gelmiştir. Bostancı'ya doğru uzanan sahil yolu için yapılan dolgu çalışmaları, Deniz Otobüsü İskelesi ve Terminal Binası uygulamaları, rekreatif amaçlı düzenlemeler bölgede gerçekleştirilen diğer çalışmalardır.

Bugün Kadıköy merkezi, her ne kadar 19.yy.'ın ortalarından beri süregelen konut yerleşimi olma özelliğini büyük ölçüde kaybetmiş ve ticaret-hizmet sektörlerinin yoğunlaştığı bir ketsel mekan niteliğine bürünmüşse de; Yeldeğirmeni ve Moda çevresinin, orta-üst gelir gruplarının yaşadığı konut

alanları olması; söz konusu bölgenin 19.yy.'ın ikinci yarısından itibaren süregelen yaşam kültürünü, bugün de başka bir yüzüyle sürdürmesine olanak sağlamıştır.

3.3.5. Kadıköy'ün Önemli Dönem Yapıları

Camileri, kiliseleri, çeşmeleri, hamamları, sinagogu ile zengin bir tarihi mirasa sahip olan Kadıköy'ün önemli anıtsal yapıları arasında Selimiye Kışlası, Haydarpaşa Gar Binası, Haydarpaşa Vapur İskelesi, Kadıköy İskelesi (Eski İskele), Şehremaneti Binası, eski Hal Binası (bugün Haldun Taner Sahnesi ve Belediye Konservatuarı'nın bulunduğu bina), Bahariye Caddesi'nden Moda'ya kadar uzanan ahşap sıra ev dizileri, yine Bahariye Caddesi üzerinde yer alan Süreyya Paşa Sineması ve Reşit Paşa Köşkü (Bugün Kadıköy Milli Eğitim Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır), Altıyol ağzında yer alan Surp Levon Ermeni Kilisesi ve Telefon Santrali, Yeldeğirmeni'ndeki Osmangazi İlkokulu ve 19.yy.'dan kalma kagir sıra evler gibi örneklerden söz edilebilir.

Haydarpaşa Hemdat İsrail Sinagogu:

Yeldeğirmeni'nde İzzettin Sokak 35 numarada yer alan sinagogun yapımına 1896 yılında II. Abdülhamit'in izniyle başlanmış ve 3 Eylül 1899 yılında ibadete açılmıştır. Bu sinagogun varlığı, özellikle Yeldeğirmeni çevresine, Musevi ailelerin yerleşmesine neden olmuş ve burada bir süre sonra "Alliance Israélite" adında bir okul da açılmıştır. (Güleryüz, 1992)

Sinagogun adı, kuruluş öyküsü ile yakından ilgilidir. 1890'larda yaklaşık 200 aileden oluşan Musevi cemaati, Beylerbeyi sırtlarındaki Dağhamam Sinagogu'nun yanmasıyla, yeni bir ibadethane kurmaya karar vermiş ve bugün sinagogun yer aldığı arsayı satın almak istemişlerdir. Aynı arsayı Rumlar'ın da satın almak istemesi ve çıkan kanlı kavgalar, Sultan Abdülhamit'in kulağına gitmiş ve padişahın Selimiye Kışlası'ndan gönderdiği askeri birliklerle, Rumlar sindirilmiştir. Bu olay sonucunda, Sultan Abdülhamit'in 1896 tarihli bir fermanıyla, sinagog inşaatına başlanmıştır. Sinagoga verilen "Hemdat İsrail" adı, İsrailoğullarının şefkati anlamına gelmektedir. Museviler II. Abdülhamit'e olan

şükranları anısına, (Hemdat ve Hamit kelimelerinin İbranice’de aynı kökten gelmesinden dolayı) sinagoga bu ismi vermişlerdir. (Güleryüz, 1992)

Dikdörtgen bir plana sahip olan yapının uzun cephesi yönünde ve simetri eksenini üzerinde iki kapısı bulunmaktadır. Ana girişine ise, İzzettin Sokak yönünden bahçe içindeki merdivenlerle ulaşılmaktadır. Yığma sistemle inşa edilen yapının ana girişinin solunda yer alan merdivenlerle, kadınlar için ayrılmış olan ahşap bir asma kata ulaşılmaktadır. (İtil, 1995)

Haydarpaşa Gar Binası:

Haydarpaşa Gar Binası, Haydarpaşa limanında, Marmara Denizi’nin batı kıyısından, Asya yakasının banliyölerine ve Anadolu’ya dağılan demiryolu ağının başlangıcında yer almaktadır. (Şekil A.5) Osmanlı İmparatorluğu’nun doğuya uzanan bir ulaşım ağı kurmak istemesinden kaynaklanan Haydarpaşa Garı’nın yapımına, 1906’da başlanmış ve 1908’de büyük salon bitirilerek, hizmete açılmıştır. Diğer bölümler ancak 1.5 sene sonra tamamlanabilmiştir. O.Ritter ve H.Conu adlı iki Alman mimarın yaptığı yapı, adını 3. Selim zamanının Osmanlı devlet adamlarından olan Haydar Paşa’dan almıştır. (Akçalı, 1981)

Yapı, Orta Avrupa Barok, Alman Rönesansı ve neoklasik mimarinin üsluplarından alınan öğelerin kullanıldığı, eklektik bir özellik taşımaktadır. 21 m. uzunluğundaki yapı, 1700 ahşap kazık üzerine oturtulmuştur. Taşıyıcı sistemi, çelik karkas olan yapının duvarları, tuğladır. Cephelerinde, Bilecik’in Osmaneli ilçesi taş ocaklarından getirilen, açık nefli renkli lefke taşı kullanılmıştır. (B.Larousse, 1986)

I. Dünya Savaşı sırasında (1917) garda, Anadolu’ya gönderilmek üzere depolanan cephanelerin, sabotaj sonucu patlamasıyla; büyük bir hasar oluşmuştur. Gar, çatısı dışında özgün bir biçimde onarılmıştır. 1976-1983 yılları arasında bir onarım daha geçiren bina, 1969’da hizmete giren elektrikli tren hattıyla daha büyük önem kazanmıştır. (Gökçen, 1980)

Haydarpaşa Vapur İskelesi:

Gar Binası'nın büyük merdivenleri önünde yer alan çini ile süslü yapı, mimar Vedat tarafından 1908'de yapılmıştır. (Gökçen, 1980)

Kadıköy Vapur İskelesi:

“Eski İskele” olarak da bilinen Kadıköy Vapur İskelesi, Rıhtım Caddesi üzerinde, eski Kadıköy Şehremaneti (Belediye) Binası karşısında yer alır. (Şekil A.6) Yazıtında, 1926 tarihi bulunmaktadır. (Akbulut, 1994)

1888-1903 yılları arasında Haydarpaşa Garı'nın bulunduğu alan doldurulurken; Kadıköy İskelesi'nin yapılacağı yer de doldurulmaya başlanmış ve 1908 yılında tamamlanmıştır. Şimdiki Kaymakamlık, Maliye, park ve eski Evlendirme Dairesi bu dolgu alan üzerinde bulunmaktadır. İskele binası, bu dolgu çalışmalarından sonra yapılmaya başlanmıştır. (Şimşek, 1987)

İki katlı yapının, arka cephesi denize, ön cephesi Rıhtım Caddesi'ne bakmaktadır. Yapı dikdörtgen bir şemaya sahiptir ve kırma çatı ile örtülüdür. Dört ayakla desteklenmiş büyük ana salon, ana mekanı oluşturmakta; bu mekanın çevresinde, diğer küçük salon ve odalar yer almaktadır. İkinci kat, günümüzde Deniz Yolları Lokali olarak kullanılmaktadır. Yapının en özgün parçaları, üst katta yer alan çini kaplamalardır. Günümüze dek birçok onarım geçiren bina, tarihi özelliklerini önemli ölçüde yitirmiştir. (Akbulut, 1994)

Kadıköy Şehremaneti (Belediyesi) Binası:

Düzenli vapur seferleri başlayana dek (1857) pazar kayıklarıyla ulaşımın sağlandığı Kadıköy, o dönemlerde küçük bir yerleşimdi ve belediye işleri, Bostancıbaşılar tarafından yürütülmekteydi. 1869 yılında kabul edilen Belediye Nizamnamesi ile kent 14 daireye bölünmüş ve Kadıköy, 13. Daire olmuştur. Aynı yıl, Şehremaneti “Belediye” Teşkilatı da kurulmuştur. 1877'den sonra İstanbul Belediye Teşkilatı genişlemiş, Kadıköy kentin 18. Daire'sini oluşturmuştur. (Ekdal, 1997)

1900'lerin başlarında deniz, bugünkü postane binasının önüne kadar gelmekte ve Mühürdar'a doğru ilerleyen rıhtım üzerinde, Galata'nın önemli bankerlerinden Tübini'nin sahibi olduğu yapılar bulunmaktaydı. (Şekil A.7)Yalı karakterindeki bu yapılar, Mühürdar Koyu'ndaki Zaharof Köşkü'ne kadar uzanmakta ve bu yapıların arkasında yer alan çıkmaz, "Tübini Çıkmazı" olarak adlandırılmaktaydı. Daha sonraları, Tübini'lere ait olan akaretlerin önü doldurularak geniş bir meydan elde edilmiş ve bu alan "Kumluk" olarak adlandırılmıştır. (Ekdal, 1997) Kumluk üzerinde yer alan bugünkü Belediye Binası inşaatına, 1913 yılında başlanmıştırFatih Şehremaneti binasının da mimarı olan Y.Terziyan isimli Ermeni bir mimar tarafından inşa edilen yapı, I. Dünya Savaşı sonundaki işgal yılları ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında birçok önemli olaya tanıklık etmiştir. (Ekdal, 1997) (Şekil A.8)

Saint Louis Fransız Okulu:

Yeldeğirmeni Karakolhane Caddesi 53 nolu bina, Moda'daki Saint Joseph Lisesi'ne öğrenci yetiştiren, bir Katolik Fransız ilkokulu idi. (Şekil A.9) Okul, bölgedeki azınlıkların çocuklarını, Moda'da bulunan Saint Joseph'e uzaklık nedeniyle gönderememelerinden kaynaklanan bir gereksinim doğrultusunda, 1906 yılında açılmıştır. (Ekdal, 1997) O yıllarda, sadece erkek öğrencilerin öğrenim gördüğü okul binası, bir ara "Kız Yetiştirme Yurdu" olarak da kullanılmıştır. (İtil, 1995)

Sainte Euphémie Fransız Ortaokulu:

Moda'daki Dame de Sion Lisesi'ne kız öğrenci yetiştiren okul, Yeldeğirmeni İskele Sokak 43 nolu binada bulunmaktaydı. Bir kilise ve okul yapısından oluşan Katolik Fransız Kız Ortaokulu, hem yatılı hem de gündüzlü eğitim vermekteydi. Geniş bir bahçeye sahip olan bu taş yapının okul kısmı, "Kemal Atatürk Ortaokulu" adı altında eğitim ve öğretime devam etmektedir. (Şekil A.10) Kilise ise, bugün artık faaliyette değildir. (Ekdal, 1997)

4. KADIKÖY TARİHİ ÇARŞI BÖLGESİ

4.1. Bölgenin Seçim Nedeni, Tanımı ve Sınırları

Kadıköy'ün tarihi çarşısı, geçmişten günümüze kadar taşıdığı ticari kimliğiyle, bugün bir metropoliten alt merkez niteliğine bürünen Kadıköy merkezinin can damarını oluşturmaktadır. 19.yy.'ın ikinci yarısından itibaren, başta Moda olmak üzere Çarşı bölgesi çevresine Türk nüfusa oranla, gayrimüslim ve Levantenlerin yerleşmeye başlaması ağırlıklı olarak, farklı bir fiziksel yapının oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Orta veya yüksek gelir seviyesine sahip bu kesim, ellerinde bulundurdıkları ekonomik güç ve sosyal haklar doğrultusunda yaşadıkları çevreleri, kendi kültür ve yaşam felsefeleri çerçevesinde biçimlendirmişlerdir. Bu ortam beraberinde ister istemez özgün bir ticari oluşumu da getirmiş, eskidenberi farklı din ve etnik grupların yaşadığı Çarşı bölgesinde, altı dükkan üstü konut olan çoğu kagir, kat yükseklikleri 2-3, bazı alanlarda 4 hatta 5 kata kadar varabilen, giriş üstü cumbalı ve çıkma altı konsolları, pencere söveleri, kat silmeleri, saçak kornişleri ile, herbiri kendine has nitelikler taşıyan yapı birimlerinin oluşmasına yol açmıştır.

Sözkonusu yapıların yanı sıra, 1930'lardan itibaren inşa edilen betonarme apartman örneklerinin bölgedeki varlığı, gerek plan özellikleri ve gerekse de cephe nitelikleriyle daha yakın döneme tarihlenen bir mimari anlayışı ortaya koymaktadır. Art deco üslubunun etkilerinin görüldüğü bu yapıların Çarşı bölgesindeki örnekleri, süslemeden uzak sade cepheleriyle bir diğer önemli yapı grubunu oluşturmaktadır. (Şekil A.11-12)

Kuzeyde Söğütluçeşme Caddesi (Şekil A.13), batıda Çavuş Caddesi (Şekil A.14), güneyde Sarraf Ali Sokak-Nisbah Muhayyeş Sokak (Foto.A.15) ve doğuda Moda Caddesi (Şekil A.16) ile sınırlanan çalışma alanı, bugün “Kadıköy Tarihi Çarşısı” olarak adlandırılan ve tarihi süreç içerisinde şekillenen bu dokunun

izlerini, yoğun bir biçimde yansıtmaktadır. Çarşı bölgesi, Kadıköy'ün ilk yerleşiminin Osman Ağa Cami çevresinde olması ve içerisinde farklı dini ve etnik grupların kilise, sinagog gibi yapılarını da barındırmasından dolayı, oldukça zengin mozayığı ile dikkat çekmektedir. Tüm bu özelliklerin birlikteliği, tarihi geçmişiyle olduğu kadar sosyal yapısıyla da hayli renkli görüntüler sunan bu ortamı, incelemeye değer kılmaktadır.

Küçük ölçekli yapı adalarında tek kat üzerine alçak bir katın eklenmesiyle oluşan, kesme taş ya da tuğla ve taş malzemenin bir arada kullanıldığı, cephe genişliği 2-6 m. arasında olan bitişik dükkan dizileri ile sözkonusu yapı adaları etrafında yer alan, genişlikleri 4-8 m. arasında değişen cadde ve sokaklar "Sivil Türk Çarşıları"nın genel özelliklerindendir. (Aksoylu, 1995), (Özdeş, 1953) Kadıköy Tarihi Çarşı Bölgesi, tarihsel süreci içinde oluşan sosyal ve kültürel değerlerinin yanı sıra, sivil çarşıların fiziksel yapı özelliklerini de büyük ölçüde sergilemektedir.

1950'li yıllarda başlayan ve her alanda olduğu gibi yapılaşma alanında da kendini gösteren değişimler, diğer tüm tarihi yerleşmelerde gözlemlendiği biçimde, Kadıköy Tarihi Çarşısı'nı da etkilemiştir. Ticari anlamda daha küçük meslek gruplarının varlıklarını sürdürdükleri bu alan, zamanla değişen gereksinmelere bağlı olarak, yerini daha farklı pazarlara bırakmıştır. Ticaret ve hizmet sektörlerinin yoğunlaşması ve bölgeye yapılan kentsel yatırımların artmasıyla, oldukça yoğun bir ticari merkeze dönüşen semt, tarihi özelliklerini yitirmeye başlamış, Levanten ve gayrimüslim nüfusun azalmasıyla da, kimliğini oluşturan burjuva kültürünün biçimlendirdiği çevreler değişime uğramıştır.

Tarihi semt dokusu üzerinde yükselen 6-7 katlı, farklı cephe ve plan özelliklerine sahip, günümüzün değişen yaşam kültürünün bir göstergesi olan yapılar, dokuyu adeta kemirmektedirler. (Şekil A.17-18) Çarşı merkezinde yer alan yapı adalarında rastlanan eski yapı yoğunluğu, Söğütluçeşme ve Çavuş Caddesi gibi önemli ana caddelerin üzerinde yer alan yapı adalarında 1 ya da 2'ye inmekte, doğuda Pavlonya Sokak ve güneyde İtalyan Kilisesi'nden itibaren Moda'ya doğru da giderek bütünüyle varlığını yitirmektedir. Tescilli yapıların bile yerlerini, eskisiyle bağdaşmayan binalara bıraktığı düşünülürse, Çarşı

bölgesi için ivedi ve kesin önlemler almakta, daha doğrusu bunları uygulamak ve uygulatabilmekte nedenli geç kalındığı görülebilmektedir.

4.2. Çarşı İçi Yerleşmesinin Tarihsel Gelişimi

Kadıköy Tarihi Çarşı bölgesinde fiziksel yapının oluşumu oldukça eskidir. Bölge ile ilgili ilk bilgiler, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u ele geçirdiği döneme, dolayısıyla da 15.yy.'ın ikinci yarısına rastlamaktadır. 1540 yılında İstanbul'u ziyaret eden Fransız gezgin Pierre Gylies ise, Kadıköy için "Kadıköy artık bir köydür" demektedir. (Ekdal, 1997)

Kadıköy'ün ilk merkezi olma niteliğini taşıyan bugünkü Çarşı bölgesinin çevresinde bir köy hüviyetinde gelişen yerleşim, birkaç yüz haneyi geçmemekteydi. Yöre halkı ise, çoğu tarım ve balıkçılıkla uğraşan Rumlardan oluşmaktaydı. (Kömürçüyan, 1952)

17.yy.'a dek fazla bir gelişim göstermeyen bölge, I. Sultan Ahmet'in Babü's-saade Ağası Osman Ağa'nın, 1612'de yaptırdığı Osman Ağa Camisi çevresinde ilk Türk mahallelerinin belirmeye başlamasıyla, giderek hareketlenen bir sürece girer. (Akbulut, 1994) Yine 17.yy.'da Kadıköy'e gelerek gözlemlerde bulunan Grelot, bölgede çoğu Rum balıkçılardan oluşan 100-120 fakir ailenin varlığından söz eder. (Guillaume, 1680) Çarşı içindeki en önemli dini yapılardan biri olan Surp Takavor Ermeni Kilisesi'nin tarihi, 1722'ye dek uzanmaktadır. (Tuğlacı, 1991) Bu durumda o dönemlerde, Çarşı bölgesinde Rum nüfusun yanında, az sayıda bir Ermeni nüfusunun varlığından da söz edilebilir.

17.yy.'da bölgeye ilişkin bir diğer bilgi ise, Evliya Çelebi'ye aittir. Evliya Çelebi, o dönemlerde bugünkü Çarşayı da içine alan Osman Ağa Cami çevresinde, 1 Müslüman ve 7 Rum mahallesinin bulunduğunu anlatmaktadır. (Şekil B.8) Yazar, Çarşı içinde bulunan Osman Ağa Cami dışında, bölgede başka bir cami bulunmadığını, ayrıca 1 hamam ve 100 dükkan olduğunu yazmaktadır. (Gökyay, 1996) Kadıköy Çarşısı'nın belki de çarşı kimliğini kazanmaya başladığı dönemlerin, bu dönemler olduğunu söylemek mümkündür.

1760 yılında yapılan bir diğer cami olan III. Mustafa İskele Cami'nin çevresinde, 18.yy.'da gelişen bir mahalle olmaması, bu dönemde yerleşimin hala Osman Ağa çevresinde yoğunlaştığını ve batı yönünde, yani deniz tarafına doğru herhangi bir gelişme göstermediğini ortaya koymaktadır. (Akin, 1994)

1776 tarihli "Kauffer Haritası"na bağlı olarak 18.yy. sonlarında, Osman Ağa Cami, Rum ve Ermeni Kiliseleri etrafında gelişen az sayıdaki yapı adaları varlıklarını hala korumakta ve İskele Camisi çevresinde de yeni bir yapılaşma oluşmaktadır. (Şekil C.11) Bu yapı adalarının çevreleri bağlar, bahçeler ve bostanlarla kaplıydı. Mühürdar Bağları, bu dönemde III. Mustafa'nın paşası Moldavani Ali Paşa'nın mühürdarı Ahmet Efendi'nin oluşturduğu bağlardır. (Şekil A.19) Bölge için büyük önem taşıyan bu bağlar, bugün Çarşı içinde önemli bir ticari aks niteliğini taşıyan Mühürdar Caddesi'ne de adını vermiştir. Mühürdar'ın en önemli yapıları arasında Mahmut Muhtar Paşa Köşkü, bu köşkün Mühürdar yönündeki kapısı karşısında bulunan Mühürdar Gazinosu, Moda İskelesi'ne inen yolun solundaki Koço Gazinosu ve Zaharof Köşkü sayılabilir. (Ekdal, 1997)

19.yy.'a gelindiğinde sınırları giderek genişleyen bölgede, Çarşı kesimi artık Kadıköy'ün merkezi haline gelmiş ve yerleşim burada yoğunlaşmıştır. 19.yy. ortalarında Çarşı'yı da içine alan Osmanağa mahallesinde 882 ev ve 290 dükkan olduğu saptanmıştır. (Akbulut, 1994) II. Mahmut zamanında von Moltke tarafından 1844 yılında hazırlanan İstanbul ve çevresini gösteren harita, yerleşimin Osman Ağa Cami ve İskele Cami çevresinde ne derece yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. (Şekil C.12)

Kadıköy'de 1860'lardan sonra çıkan yangınlar, özellikle merkez niteliğindeki Çarşı kesiminde, büyük kayıplara yol açmıştır. 1860 yılına tarihlenen ve merkezi önemli ölçüde etkileyen yangın, yaklaşık 250 yapıyı kül etmiştir. (Akbulut, 1994) Merkezdeki yerleşimin, bugünkü Çarşı ve İskele çevresinde yer alan yapı adalarını içerdiği ve doğuda Altıyol ile sınırlandığı düşünülürse; çoğu ahşap dükkan ve konut yapılarından oluşan dokunun, 4'te 3'ünün tamamen tahrip olduğu söylenebilir. 1883 tarihinde çıkan Osman Ağa Mahallesi merkezli yangında ise, 150 ev kül olmuştur. (Alus, 1995) Tüm bu yangınlar, tarihi

yarımadada Suriçindeki diğer semtlerde çıkan büyük ölçekli yangınlara göre oldukça küçük boyutlu kalmasına rağmen, Çarşı bölgesi ve çevresinde gelişen doku üzerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Çoğunlukla ahşap yapılaşmanın görüldüğü, araç kullanımına olanak vermeyen oldukça dar yapılı bir sokak dokusunun egemen olduğu Osmanlı kent yapısının, yangınlara karşı ne kadar duyarlı olduğu, tarihi yarımada üzerindeki diğer yerleşimlerde olduğu gibi, Kadıköy'ün bu bölgesinde de kendini açıkça göstermiştir.

Tanzimat reformları arasında yer alan çağdaş bir kent yaratma anlayışı, özellikle 1840'lardan itibaren yangınları önleme yönünde köklü çözüm arayışlarına neden olmuş ve kent tasarımında yeni bir anlayış getirmiştir. Bu anlayışın ürünlerinden olan ve organik dokunun yerine, yapı adalarının düz ve geniş ana akslar ve sokaklarla kesişmesiyle oluşan ızgara sistemi, Çarşı bölgesinde de uygulanmıştır. (Çelik, 1996) Genişlikleri 8-10 m.'yi bulan doğrusal sokakların birbirini kesmesiyle oluşan düzgün geometrilili yapı adalarının oluşumu ve bu düzen içinde biçimlenen meydan olgusu, 19.yy.'ın ikinci yarısının önemli kentsel değerlerindendir. Bu yönüyle Kadıköy Çarşısı'nın yeniden planlanan yerleşim dokusu, tarihi yarımadanın Aksaray, Fener, Balat gibi semtlerinde, yangın sonrası uygulanan ızgara planlarla büyük ortaklıklar göstermektedir. (Çelik, 1996) Bu dönemden itibaren, düzgün geometrilere sahip yapı adaları üzerinde oluşan yapılaşmalar, 1848 yılından itibaren çıkarılan Ebniye Nizamnameleri'ndeki yapılaşma koşullarına göre, genelde kare ve dikdörtgen geometrilere ve tam ya da yarı kagir olarak olarak gerçekleştirilmiştir. Kagir yapının avantajlarından yararlanılarak 4-5 katlı sıraev tarzı yapıların yapılmaya başlanması da, bölgede gözlenen bir başka gelişmedir. (Çelik, 1996) 19.yy.'ın ikinci yarısına tarihlenen ve ev olgusundan apartman tipi konuta geçişin en tipik örneklerinden olan sözkonusu sıraev grupları, küçük esnaf ve tüccarlarla sanatkarlardan oluşan orta ve küçük gelirli kullanıcı kesimlerinin konutları idi. (İtil, 1995) (Şekil B.9) 19.yy.'dan itibaren oluşan bu fiziksel değişimde, Hristiyan nüfusta gözlenen artış ve başta Moda olmak üzere, bölgeye yerleşen Levantenler de etkili olmuştur. (Ece, 1997) Benzer şekilde, Türk nüfusun yanı sıra yoğun olarak Yahudilerin ve Rumların yaşadığı

Yeldeğirmeni'nde de sözkonusu sıraev gruplarının oluşmaya başladığı görülmüştür. (Baysan, 1997) (Şekil A.3)

Kentin büyüme ve değişim süreci içerisinde, Osmanlı himayesi altındaki dini ve etnik grupların belli bölgelerde oturmaya teşvik edilmeleri ve mesken edinme yolunda kendilerine tanınan haklar, kentin belli bölgelerinde, belli bina kitlelerinin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Kadıköy'e yerleşmeye başlayan gayrimüslim ve Levantenlerin, sahip oldukları yaşam kültürlerini, özellikle Tanzimat sonrası diğer pekçok hak yanında, mesken edinme ve inşaatı alanında elde ettikleri hakları da kullanarak oturdukları fiziksel çevreye yansıtmaları, farklı bir fiziksel yapının doğmasına yol açmıştır.

Bölgedeki gelişimde pay sahibi olan diğer bir olay ise, 1857 yılında başlayan vapur seferleridir. Daha önceleri kayıklarla yapılan ulaşım, yerini buharlı vapurlara bırakmıştır. (Akbulut, 1994) Bu durum, Kadıköy merkezi ile Adalar gibi denizaşırı yerleşimlerin ve Boğaz köylerinin bütünleşmesini sağlamış; vapurdan inildiğinde ilk uğrak yeri olmasından ötürü de, Çarşı içi daha hareketli bir görünüm almış ve buradaki ticaret hayatı giderek canlanmıştır.

1900'lerin başlarında Belediye Binası'nın da üzerinde bulunduğu Kadıköy'ün kumluğu, henüz doldurulmamıştır. Deniz, bugünkü Belediye ve Kaymakamlık Binası'nın çok gerisindedir ve Postane ile Postane'nin sırasında yer alan evlerin önüne kadar gelmektedir. (Şekil A.20) Kadıköy İskelesi ise, İskele Cami hizasında yer alan ahşap bir yapıdır. İskeleden Rum Kilisesi meydanına kadar çıkan cadde de, bugün "Yasa Caddesi" adını taşıyan "İskele Caddesi" dir. (Alus, 1995)

Doğma büyüme eski bir Kadıköy'lü olan Dr. Müfid Ekdal, Kadıköy ile ilgili yaptığı araştırmaları ve kendi gözlemlerini aktardığı kitabında, Kadıköy Çarşı esnafının, söz konusu döneme ilişkin özelliklerinden belirgin bir biçimde söz etmektedir. Söz konusu dönemlerde, İskele Caddesi boyunca, oldukça neşeli ve renkli bir esnaf grubu gözlenmektedir. 1913-1914 yılları arasında Kadıköy Kuşdili Caddesi'nde kurulmuş olan Kadıköy Kütüphane-i Umumiyesi'nin çıkarmış olduğu broşürde, Çarşı esnafının o yıllara ait isim ve adresleri

verilmektedir. Söz konusu broşür incelendiğinde, İskele Caddesi'nin dükkanları arasında Abdülatif Bakkaliye Mağazası, Türkiye Lokantası, Osmanlı Ticaret Şirketi ve yine aynı cadde üzerindeki Türk Yurdu Lokantası, Osmanlı Hürriyet Lokantası, Şekerci Hacı Bekirzade Ali Muhiddin'in dükkanı, Turan Eczanesi ve Muayehanesi yer almaktadır. (Ekdal, 1997) 1900'lü yılların başında, İskele Caddesi'ni farklı kılan bir başka dükkan grubu da "selatin" meyhaneleridir. S. Muhtar Alus'un, 22 Şubat 1939 tarihli Akşam Gazetesi'ndeki yazısında, daha çok Rum müşterileri olan bu meyhanelerden yükselen laternaların, değişik bir atmosferi de beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır. S.M. Alus aynı yazısında, Çarşı içinin önemli noktalarından biri olan Osman Ağa Cami sırasındaki Moskoflu'nun fırınından, 1850'lerden beri aynı yerde varlığını sürdüren helvacı dükkanından ve Çarşı Hamamı yanındaki Osmanlı Bakkaliye Mağazası'ndan söz etmektedir. (Alus, 1995) Çarşının o dönemlerdeki diğer dükkanları arasında, Ermeni ve Rum Kiliseleri (Şekil A.21-22) hizasında 1912'den sonra açılmış olan Sotiridis'in Eczanesi ile Ermeni Kilisesi karşısındaki Antoine Çubukçuyan Eczanesi bulunmaktadır. (Ekdal, 1997) Bugünkü Söğütlüçeşme Caddesi ise, 1900'lü yılların başlarında "Pazar Yolu" olarak adlandırılmakta ve cadde üzerinde yer alan esnaf da genelde kumaşçı, manifaturacı, kasap, tuhafiyeci ve züccaciyeci olarak hizmet vermektedir. (Alus, 1995)

Rum, Ermeni ve Levanten ağırlıklı olan Çarşı esnafı incelendiğinde, belli meslek gruplarının yine belli dini sınıfların elinde olduğu görülmektedir. Genelde kumaşçı, manifaturacı ve berberlerin Ermeni; pastane ve meyhane sahiplerinin Rum; Bakkal ve şekerci dükkanlarının sahiplerinin Müslüman olduğu saptanmaktadır. Bunun yanında fırın işletmeciliği Rum ve Türkler tarafından yapılmaktayken, çarşı içindeki eczanelerin daha çok Rum ve Ermenilere ait olması, tek bir Türk eczacının bulunmaması dikkat çekicidir. (Ekdal, 1997) Bu bilgiler incelendiğinde, Türk Pazarı, Türk ve İslam Sobacı Dükkanı, İslam Bakkaliye Mağazası gibi dükkan isimlerine ya da herhangi bir yeri tarif ederken, "Müslüman Börekçi Fırını karşısı" ve "İslam Fırını karşısı" gibi tariflere rastlanmaktadır. (Ekdal, 1997) Buradan, çarşı esnafının bir şekilde dini ya da etnik kimliğiyle tanımlandığı anlaşılmaktadır. Kadıköy Çarşısı'nda gözlenen bu durum, Moda ve çevresi için de geçerlidir. Çoğu Levanten olan Moda halkının,

kültürel ve ekonomik düzey farklılıklarından kaynaklanan yüksek seviyedeki yaşam biçimleri, kendilerine hizmet verecek olan esnaf sınıfının seçiminde de etken olmuştur. Yöre esnafı da, doktorundan ayakkabıcısına kadar bu seçkin yaşantıya uyum sağlayarak, varlıklarını korumuştur. Moda Caddesi boyunca ilerleyerek Kadıköy Çarşısı'na dek uzanan ve Çarşı içini de kapsayan bu çok renkli esnaf topluluğunun oluşumunda, Kadıköy'ün en eski yerleşimlerinden biri olan Moda'nın burjuva kültürü büyük ölçüde etkili olmuştur.

20.yy.'ın ilk 10-20 senesi boyunca Çarşı bölgesi böyle bir sosyal yapı içerisindeyken, bu sosyal yapının şekillendirdiği fiziksel yapı üzerinde de durmak gerekir. Yukarıda da değinildiği gibi, o dönemlerde deniz, bugünkü Postane'nin önlerine kadar gelmekteydi. Mühürdar'a ilerleyen rıhtım üzerinde, Galata'nın önemli bankerlerinden Berrand Tübini'nin sahip olduğu yapılar sıralanmaktaydı. Yalı karakterindeki bu yapılar, Mühürdar Koyu'ndaki Zaharof Köşküne kadar uzanmaktaydı. Arkasındaki çıkmaza ise, söz konusu kişinin adına bağlı olarak "Tübini Çıkmazı" denmekteydi. (Ekdal, 1997) Daha sonraları bu evlerin önü doldurularak, Kadıköy Kumluğu oluşturulmuş ve yapılar zamanla ortadan kalkmıştır. (Yesari, 1987) Bugünkü Postane binası, o dönemlerde ana ve ilkokul kısımları olan bir İtalyan Okulu idi. İskele Caddesi ve Mühürdar Caddesi çevresindeki yapı adalarında, altı dükkan ve üstü konut olan 2-3 katlı yapılar yer almaktaydı. (Şekil A.23) Pazar Yolu Caddesi (Söğütlüçeşme Caddesi) yine kumaşçıların, manifaturacıların, giyim mağazalarının bulunduğu bir caddeydi. (Alus, 1995), (Giz, 1994) Moda ise, köşkleri, otel ve pansiyonları, gazinolarıyla, Levantenlerin görkemli yaşantılarını sürdürdükleri bir yerleşim haline gelmişti. (Alus, 1995) (Şekil A.24-25)

1918'li yıllara gelindiğinde, artık Kadıköy'ün Kumluğu doldurulmuş ve bugünkü Belediye Binası ve vapur iskelesi inşa edilmiştir. Çarşı içindeki cami ve kilise meydanları çevresindeki yapı adaları ve sokak dokusu özelliklerini korumaktadır. (Şekil C.13) Ancak denizin doldurulmasıyla, Mühürdar'a doğru uzanan ve eski kıyı şeridi içindeki bahçeli yalı tarzındaki yapılar, yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamışlardır. (Ekdal, 1997)

1925’li yıllara gelindiğinde, Kadıköy Çarşısı’nın en yoğun noktaları, Rum ve Ermeni Kilise meydanları ile Muvakkithane Caddesi olmuştur. (Şekil A.26- Şekil C.14) Bugün de Rum Kilisesi meydanında yer alan “Beyaz Fırın”, 150 yıldan bu yana Kadıköy’lülere hizmet vermektedir. (Şekil A.27) İlk olarak Makedonyalı Kozmo Efendi tarafından kurulan Beyaz Fırın, satmış olduğu nefis kandi simitleriyle ün kazanmıştır. 1988 yılına kadar aynı aile tarafından kiralanen yapı, daha sonra satın alınmıştır. Sahipleri açısından da büyük süreklilik gösteren Beyaz Fırın, hala bu aile tarafından işletilmektedir. Beyaz Fırın’dan iskeleye doğru inen Yasa Caddesi üzerinde, Hacı Bekir’in dükkanının karşı sırasında, yine aynı ailenin bireyleri tarafından işletilmekte olan “Baylan Pastanesi” bulunmaktadır. Bugünde aynı isimle faaliyette bulunan bu pastanenin yanında yer alan “Berrak Pastanesi”, zamanla çok el değiştirmiştir. Daha sonraları Beyaz Fırın’ın sahipleri tarafından satın alınan yapı, bugün “İnegöl Köftecisi” olarak hizmet vermektedir. Beyaz Fırın’ın sırasında yer alan Rum Ligor Efendi’nin Rakı İmalathanesi ve yine Beyaz Fırın’ın köşesindeki Çarşı’nın meşhur kasabı Mihal’in dükkanı, Rum Kilisesi meydanının diğer önemli dükkanlarıdır. (Ekdal, 1997), (Giz, 1994) Ermeni Kilisesi meydanına gelindiğinde ise, meyhanelerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Kilise karşısında Mühürdar Caddesi başında yer alan “Sakallı Mardik’in Meyhanesi” ile yine kilise karşısında, Muvakkithane Caddesi üzerinde bulunan “Markar’ın Meyhanesi” bunlardan sadece birkaçıdır. (Yesari, 1987) Markar’ın Meyhanesi’nin bulunduğu yapı, kiliseye aitti. Ermeni Kilisesi meydanında yer alan farklı plan ve cephe özellikleriyle dikkat çeken yapı ise, “İngiliz Kooperatifi” olarak bilinmektedir. (Giz, 1994) (Şekil A.28) 1907 yılında yapılan bu yapı, Surp Takavor Ermeni Kilisesi Vakfı’na aittir ve vakıf tarafından kiraya verilmektedir. Önceleri İngilizlerin çalıştırdığı, daha sonraları Luka adlı bir Rum’a devredilen kooperatif, çok kaliteli ithal malları satmıştır. (Ekdal, 1997)

Çarşının en önemli caddelerinden biri olan Muvakkithane Caddesi’nin, altları dükkan üstleri konut olan binalarının ilk sahipleri Levantenlerdir. Dr. Müfid Ekdal’ın Kadıköy Çarşısı ve çevresinin en eski sakinleriyle yapmış olduğu söyleşilerinden, cadde üzerindeki pekçok dükkan ve evin, İngiliz uyruklu kişilere ait olduğu ve zaman içerisinde miras yoluyla aile bireylerine intikal

ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, eskiden Postane civarında yer alan Yalı Çıkmazı'ndaki gayrimenkuller, Belçikalı bir Levanten aileye aitti. Aynı cadde üzerinde yer alan, üstü konut altı Hacı Bekir'e ait şekerçi dükkanının da aralarında bulunduğu 4 dükkandan ibaret olan yapı da, aynı özelliği göstermektedir. (Şekil A.29) Yapının ilk sahibinin, İtalyan uyruklu bir kişi olduğu bilinmektedir. Konut ve Hacı Bekir'in işletmiş olduğu dükkan, 1913 yılında 1100 Osmanlı lirası karşılığında, yine İtalyan uyruklu bir kişiye satılmıştır. Yapının üst katı, bir ara Halk Partisi ve Mühürdar Kulübü'ne ev sahipliği yapmıştır. Bu yapının arkasında yer alan geniş bostanlık alan ise, Anglikon isimli bir Levantenindi. (Ekdal, 1997) 1949 yılında Ali Muhittin Hacı Bekir Bey tarafından satın alınan bostanın yerinde, bugün bir çarşı yapısı, katlı otopark ve diğer binalar bulunmaktadır. (Şekil A.30) Yine aynı cadde üzerinde 25 numarada yeralan ve Şekerçi Cemil Bey'in iki oğlu tarafından açılan şekerçi dükkanı Giz (1994), babadan oğula geçerek, 1985 yılına kadar hizmet vermeye devam etmiştir. Bu tarihte kapanan dükkanın yerine bugün bir konfeksiyon mağazası açılmıştır. (Ekdal, 1997) (Şekil A.31)

Muvakkithane Caddesi sonunda Şekerçi Hacı Bekir'in karşı sırasında, 1924'te açılan "Yafet Ecza Deposu", 10 yıl sonra kapanmış ve hizmetine Rıhtım Caddesi üzerindeki bir başka dükkanda devam etmiştir. Yine aynı caddenin tanınmış tüccarları arasında, avize-lamba ve elektrik malzemeleri satan, pastacılık ve çiçekçilikle uğraşan Levanten esnaftan söz etmek mümkündür. (Ekdal, 1997)

Söğütlüçeşme Caddesi'nin (Şekil A.32) belli başlı dükkanları arasında fırın, tuhafiyeci ve ayakkabıcı dükkanlarıyla, "Rıfat Sargın Eczanesi" bulunmaktaydı. 1924'de kurulan Rıfat Sargın Eczanesi, üç kere yer değiştirdikten sonra 1957 yılında bugünkü 8 nolu binaya yerleşmiştir. (Şekil A.13) 1924'e kadar Türk eczacıların görülmediği Çarşı içinde; Rıfat Sargın Eczanesi, günümüze kadar gelebilmiş en eski ve tanınmış kuruluştur. (Ekdal, 1997)

1920'ler, Çarşı bölgesinde doktor muayehanelerinin sıkça görüldüğü bir dönemdir. Örnek olarak, Mühürdar Caddesi 32 numarada Dr.Ömer Şevki Bey'in, 5 numarada Kadın Hastalıkları Uzmanı Dr.Zareh Tahmaz'ın, Ermeni Kilisesi

Karşısında oturan Dr.Tnielyan'ın, bugünkü Sular İdaresi'nin yerinde bulunan akaret yapılarından birinde Hasan Basri Bey'in, Muvakkithane Caddesi 41 numarada ise, Dişçi Muhittin Mazlum Bey'in muayehanesi gösterilebilir. (Ekdal, 1997)

Çarşı içindeki dükkanların çoğu, pekçok kez el değiştirdiğinden, artık ilk sahiplerine rastlamak mümkün değildir. Bu alandaki esnafın bazısının, birden fazla mülkü satın alarak veya kiralayarak dükkan olarak işlettikleri ve genelde babadan oğula geçen bir geleneği sürdürdükleri gözlenmektedir.

Çarşı bölgesinin 20.yy. başlarındaki sosyal ve fiziksel yapısı böyle bir çizgi gösterirken, Çarşı bölgesi ile oldukça ilişkili olan Altıyol ve Bahariye kesimlerinin sosyal ve fiziksel yapısına da genel olarak değinmek gerekmektedir.

Altıyol'dan başlayıp, bugünkü Mc Donalds havuzunun bulunduğu alana kadar devam eden ve eskiden bağlık, bahçelik bir gezinti yeri olan Bahariye Caddesi, Kadıköy'ün en gözde alışveriş merkezlerinden birini oluşturmaktadır.

Altıyol'da bugünkü Şilan Bar'ın arkasında yer alan Surp Levon Ermeni Kilisesi'nin bulunduğu yer (Yol genişletme çalışmaları sırasında burada bazı buluntular ele geçmiştir. (Şekil A.33) ve Hasırcıbaşı Sokağı'na kadar uzanan arazinin, "Parmaksızoglu" adlı bir Ermeniye ait olduğu, Dr.Müfit Ekdal'ın araştırmalarından anlaşılmaktadır. (Ekdal, 1997) Zaman içerisinde bu büyük arazi bölünerek, üzerine çoğunluğu ahşap olan konaklar ve sıraev dizileri inşa edilmiştir. Bahariye Caddesi üzerinde yer alan belli başlı dini yapılar dışında, bölge için belirleyici olan söz konusu konaklar ve 2-3 katlı ahşap sıraev dizilerinden hiçbirisi günümüze dek ulaşabilmiş değildir. Ne yazık ki bugün bu yapıların yerlerine çok katlı binalar inşa edilmiştir. (Yesari, 1987)

1925'lerde Bahariye Caddesi, daha önce de değinildiği gibi, Altıyol'dan Moda'ya doğru uzanan 2-3 katlı ahşap evlerin ve daha ilerilere doğru bahçe içinde konakların yer aldığı bir caddeydi. (Yesari, 1987) Bitişik nizam, 2-3 katı geçmeyen bu ahşap evlerin bir çoğu aynı kişiye ait olmak üzere, zemin katları

dükkan, üst katları konut, bazıları ise bütünüyle konut olarak kullanılmaktaydı. (Ekdal, 1997)

Dr.Müfit Ekdal'ın Kadıköy'ün bu kesimine yönelik incelemelerinde, Bahariye Caddesi esnafına yönelik bilgilere de yer verilmektedir. Bu araştırmalara göre, Bahariye Caddesi'de genelde kumaş, konfeksiyon ve ayakkabı mağazaları, pastane ve şekerçi dükkanları, terzi atölyeleri ve doktor muayhanelerinin çoğunlukta olduğu ve bakkal, fırın gibi günlük gereksinimleri karşılayan farklı bir esnaf grubunun daha yoğun olarak bulunduğu Kadıköy Çarşısı'ndan bu yönüyle ayrıldığı anlaşılmaktadır. (Giz, 1994)

Bahariye Caddesi'nin Moda'ya doğru çıkarken batı kesiminde yer alan arazi Surp Levon Ermeni Kilisesi'ne ait olduğundan, buradaki dükkanlar kilise vakfı tarafından kiraya verilmekteydi. (Ekdal, 1997) Bu yapıların bulunduğu arazilerin bir kısmı zaman içerisinde satın alınarak, söz konusu yapılar yıktırılmış ve yerlerine çok katlı binalar inşa edilmiştir.

Serasker Sokağı'na kadar ilerleyen bitişik nizam evlerin yanı sıra, Ali Suavi Sokağı'ndan başlayarak Kalfaoğlu Sokağı'na kadar uzanan ünlü müzisyen ve doktorların oturduğu, Ermeni bir kalfa tarafından yapılan ve "Akaretler" olarak adlandırılan ahşap yapılar, Süreyya Paşa Sineması karşısında kalan Nail Bey Sokak ve Nevzemin Sokağı arasındaki bitişik nizam ahşap yapılar, Kalfaoğlu Sokak ile Nevzemin Sokağı arasında yer alan ve günümüze dek ulaşan Süreyya Paşa Sineması, Rum Ortodoks Metropoliti'nin oturduğu beyaz köşk ve bahçesi ile, Kuzukestanesi Sokak'ta hala Kaymakamlık Binası olarak kullanılan Hariciye Nazırı Reşit Paşa'nın Köşkü ve yine caddenin Moda tarafına doğru ilerleyen bölümlerinde yer alan bahçe içindeki ahşap konaklar, Bahariye Caddesi'nin önemli yapılarıydı. (Ekdal, 1997)

Yukarıda da değinildiği gibi, Süreyya Paşa Sineması'ndan sonra Kadıköy'ün önemli tüccar, banker ve doktor sınıfına ait ahşap konaklar yer almaktaydı. Söz konusu konakların sahipleri, genelde Ermeni ve Fransız uyruklu Levantenler ve Osmanlı Devleti'nin paşalarıyla, ileri gelen devlet adamları idi. Az sayıda Rum vatandaşının konağına da rastlanmaktaydı. (Alus, 1995)

Nevzemin Sokağı'ndan sonra yer alan ve Ermeni bir bankerin akrabası tarafından yaptırılan Köseoğlu Hamamı, Bahariye Caddesi'nin önemli yapılarından biriydi. (Giz, 1994) Bugün yerinde Mango Giyim Mağazası'nın bulunduğu hamam yapısından geriye kalan harap giriş kapısı, hala söz konusu binanın önünde bulunmaktadır.

Bahariye Caddesi'nde oturan Kadıköy'ün ünlü birçok simasının yanı sıra, Bahariye için önem taşıyan bir başka isim ise, Ahmet Haşim'dir. Ahmet Haşim, Bahariye Caddesi üzerinde yer alan bir evde kiracı olarak oturmuştur. (Yesari, 1987)

Bahariye Caddesi, son 50-60 yıla kadar sahip olduğu bu değerleri günümüze dek koruyamamış ve yukarıda sözü edilen yapıların bir kaç tanesi dışında hemen hepsi yerini, yüksek katlı yapılara bırakmıştır. Bölgeye dair bugünkü gözlemlerden, Bahariye Caddesi'nin hala giyim mağazaları, ayakkabı dükkanları, pastaneleri, doktor muayehaneleri ile eskisinden farklı bir fiziksel yapı içerisinde de olsa "alışveriş merkezi olma" niteliğini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Ancak zaman içerisindeki ekonomik ve sosyal değişimlerin, kentin her noktasında olduğu gibi Kadıköy'ün bu kesiminde de, fiziksel yapı üzerinde meydana getirdiği değişimlerin, Kadıköy Çarşısı'na oranla daha büyük boyutta gerçekleşmesi, dikkat çeken bir başka noktadır.

4.3. Çarşı İçinde Yer Alan Anıtlar

Camiler:

Osman Ağa Cami:

Söğütlüçeşme Caddesi üzerinde bulunan Osman Ağa Cami, 1612 yılında I. Sultan Ahmed'in (1603-1617) Babü's-saade Ağası Osman Ağa tarafından yaptırılmıştır. Caminin yerinde, Fatih dönemi (1451-1481) kadılarından Hacı Mehmed Efendi'nin mescidi bulunmaktaydı. Harap olan mescidin yerine cami, inşa edilmiştir. (Ekdal, 1997)

Cami, 1813'de II. Sultan Mahmud tarafından yeniden yaptırılmış; ancak 1879 yılında çıkan yangında tekrar harap olarak bugünkü cami yaptırılmıştır. Cami bahçesindeki asırlık çınar ağacı, 1880 yılında cami imamı Mehmet Asım Efendi tarafından dikilmiştir. (Raif,1996) 1956'da bir onarım daha geçiren caminin 1974'te avlusu ve çevre duvarları yenilenmiştir. (Teoman, 1984) (Şekil A.34)

Dikdörtgen plan şemasına sahip olan yapı, oldukça sade bir görünüme sahiptir. Üzeri dört yöne eğimli, kurşun kaplı bir çatı ile örtülüdür. Kesme taş ve tuğla dizilerinden oluşan duvar işçiliğinin yanı sıra iç mekanda, mihrap duvarı üzerindeki çini süslemeler dikkat çekicidir. Taş ve tuğla dizilerinden oluşan tek şerefeli minarenin kapısı, avluya açılmaktadır. Cami avlusu içerisinde ise, bir muvakkithane yapısı ve bir çeşme bulunmaktadır. Cami girişinin sağında avlu duvarına bitişik bulunan muvakkithane kare planlı bir yapıdır. (Çalıştır, 1994) Günümüzde cami görevlilerine ait bir oda olarak kullanılmaktadır. Ana girişin yanı sıra doğu yönünde Pavlonya Sokağına açılan ikinci bir avlu kapısı da bulunmaktadır.

Cafer Ağa Cami:

Moda Caddesi üzerinde yer alan cami, Hadıka'ya göre Darü's-saade Ağası Cafer Ağa tarafından yaptırılmıştır. Yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1760-1773 yılları arasında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. (Raif,1996) 1881'de bir yangın geçiren cami, 1900 yılında Vakıflar Müdürlüğü'nce tekrar yenilenmiştir. Cafer Ağa'nın mezarı da cami haziyesinde yer almaktadır. (Ekdal, 1997)

Ahşap çatılı kagir yapı, avlu içerisinde çarpaz bir biçimde konumlandırılmıştır. Kuzeydoğu yönünde sonradan açılan bir kapı ile camiye girilmektedir. Aslı kare olan yapı, daha sonraları kuzey yönünde genişletilerek; ahşap bir mahfilin de eklenmesiyle büyütülmüştür. (Okçuoğlu, 1994) (Şekil A.35)

Kethüda Cami (Çarşı Cami):

Kadıköy'ün en eski camilerinden biri olan Kethüda Cami'nin yapım tarihi bilinmemekle birlikte; Kanuni Sultan Süleyman (1495-1566) döneminde inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Caminin yerinde önceleri bir mescidin bulunduğu ve Beyazıt Kethüdası Mustafa Ağa tarafından 1550 yılında yaptırıldığı, Hadika'da ifade edilmektedir. (Ekdal, 1997) Bu görüşü destekleyecek bir bilgiye de J. Pervititch'in hazırladığı Sigorta Haritaları'nda rastlanmaktadır. Söz konusu haritada caminin ismi, Bayazıt Kethüda Cami olarak geçmektedir.

Yapı 1952 yılında bir onarım geçirmiş, 1989'daki restorasyon çalışmaları sırasında oldukça büyük değişimlere uğramıştır. Kareye yakın bir plan şekline sahip olan yapı, sonradan yapılan eklemelerle, farklı bir geometri kazanmış; soğan külahlı bodur minaresi yıkılarak, yerine ince uzun, betonarme bir minare yapılmıştır. (İst.Ansk., 1994) (Şekil A.36)

III. Mustafa Cami (İskele Cami):

Eski İskele Meydanı yakınında Çavuş Caddesinde yer alan cami, 1760 yılında dönemin başmimarı Mehmed Tahir Ağa tarafından yapılmıştır. Konumu nedeniyle "İskele Camisi" olarak da adlandırılan cami, günümüzde sahilten çok içeride kalmıştır ve yalnızca denize bakan kuzey-batı bölümü görülmektedir. (Akın, 1994) (Şekil A.37)

"Hadika" da ifade edildiğine göre; caminin etrafında gelişen bir mahalle yoktur. Kadıköy'de 18.yy. yerleşiminin Osman Ağa Cami çevresinde olduğu da bilinmektedir. Yine Hadika'ya göre camiye sonradan bir sıbyan mektebinin ilave edildiği de bilinmektedir. (Akın, 1994) 1853'te geçirdiği yangında harap olan cami 1858'de kagir olarak Sultan Abdülmecid tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. (Raif, 1996) Cami 1975'te Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce restore edilmiş, yapının kuzey-batı kısmında, ikincil olarak yer alan kapının açıldığı alana tuvaletler ve abdest muslukları ilave edilmiştir. (Şekil A.38)

Kare planlı, üzeri kubbe ile örtülü ana mekan ile buna bitişik kuzey-batı cephesine inşa edilen ek bölümden oluşan camide minare, bu iki kısım arasında kalmıştır. (Akın, 1994)

Bölgedeki diğer önemli camiler, Yeldeğirmeni Polis Karakolu yanındaki Rasim Paşa Cami (1962), Kuşdili'ndeki Söğütlüçeşme Cami (1963), Moda'daki Moda Cami (1962) ve Şifa Cami (1954) olarak sayılabilir.

Kiliseler:

Surp Takavor Ermeni Kilisesi:

Çarşı içinde Muvakkithane Caddesi ile Mühürdar Caddesi'nin kesiştiği köşede yer alan kilisenin buradaki varlığının, 17.yy.'a kadar uzandığı sanılmaktadır. Ancak ismine ilk kez 1722 tarihinde rastlanmaktadır. (Tuğlacı, 1991) 1814 yılına kadar "Surp Asvadzadzin" adı ile bilinen kilise zamanla harap olmuş ve bu tarihte Patrik Apraham döneminde Ekmekçibaşı Harutyan Amira Noradunkyan'ın manevi ve maddi katkılarıyla yeniden inşa edilmiştir. (Hovhannesyan, 1997) Kilise bu tarihten itibaren Surp Takavor (Aziz Kral) adı ile anılmaya başlamıştır. 26 yıl sonraki depremde kiremitleri zarar gören kilise, 1840'ta bir onarım geçirmiştir. 1855 yılındaki yangında zarar gören yapı, giderleri Erzurumlu Hacı Garabed Ağa Muradyan tarafından karşılanmak üzere Mıgırdiç Kalfa'ya kagir olarak yaptırılmıştır. 1858 yılında ibadete açılan kilisenin batı tarafındaki bahçesine aynı tarihte (1858) inşa edilen Hamzasbyan-Muradyan Okulu, 1873'te Aramyan Okulu yapınca işlevini yitirmiştir. 1936'da Houhannes Noradunkyan'ın katkılarıyla bir tadilat daha geçiren yapının, 1978'de Harman Türkmen'in katkılarıyla, dış mekanları yenilenmiş ve çan kulesi ile kilise arasında cemaat için bir toplanma yeri oluşturulmuştur. (Tuğlacı, 1991)(Şekil A.39)

Kilisenin solundaki şapel, "Surp Takavor", sağındaki şapel ise, "Surp Garabet" adını taşır. Kilisenin son yapımına katkıda bulunan Garabed Ağa Muradyan ve eşinin lahitleri de avluda yer almaktadır. (Damadyan ve Seropyan, 1994)

Kilise ile ilgili ilginç bir nokta da; kiliseye ait tulumbacı takımıdır. Bu adet, Surp Takavor Kilisesi'nde gelenek olarak bir süre devam etmiştir. Bu devirde tulumbacılar koğuşunun, Güneşlibahçe Sokağı'nda ahşap bir binada olduğu ve tulumbacılık devri sona erince kalaycı dükkkanı olduğu, daha sonraları yıkılarak yerine, kagir 2 katlı bir dükkkan yapıldığı bilinmektedir. (Ekdal, 1997)

Mimari açıdan oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan kilise, daireler üzerine oturtulan haçvari bir plana sahiptir. (Şekil B.10) Bu özelliği ile, alışılmış bazilikal ve Ermeni kilise mimarisinden ayrılır. Kiliseyi İstanbul'daki diğer Ermeni kiliselerinden ayıran özelliği, kubbesidir. Dış görünüşü sade olan kilisenin tek süsleme özelliği, giriş cephesindeki taş örgüsü, kemerli pencereleri ve dış mekandaki çan kulesinin çatısıdır. İç mekandaki en belirgin süsleme, oyma sanatının yanı sıra varak sanatının görüldüğü ana sunaktır.

Aydınlatma açısından oldukça ilgi çekici olan yapıda bol sayıdaki pencereler, sürekli ve doğal bir aydınlatma sağlamaktadır. (Damadyan ve Seropyan, 1994) (Şekil A.40)

Ayia Euphemie Rum Ortodoks Kilisesi:

Mühürdar Caddesi ile Yasa Caddesi'nin kesiştiği köşede yer alan Ayia Euphemie Rum Ortodoks Kilisesi, oldukça ilginç bir geçmişe sahiptir. Kilise adını, Antik Kalkedon'un Hristiyanlık döneminde azizesi olarak tanınan Euphemie'den almıştır.

Kadıköy'lü zengin bir ailenin kızı olan Sainte Euphemie, Hristiyanlığı kabul ettiği için putperestler tarafından işkence ile M.S. 303 yılında şehit edilmiştir. Ailesinin Kalkedon'un dışında, bugün İbrahimağa olarak bilinen yere yaptırdığı mezar yapısına gömülmüş; 4.yy'da bu yere Büyük Konstantin büyük bir kilise yaptırmıştır. Kilise, M.S. 626 yılında Pers istilasıyla tahrip edilmiştir. Daha sonraki dönemde Euphemie'nin mezarı Koşuyolu olarak adlandırılan hipodrumda bulunan bir kiliseye taşınmış ve 14.yy.'a dek burada kalan mezar, bir yangın sonrası patrikhaneye nakledilmiştir. (Ekdal, 1997)

Bugün çarşı içinde yer alan Ayia Euphemie Kilisesi'nin yerinde Bizans döneminde "Ayia Basis" adlı bir manastır bulunmaktaydı. Daha sonraları Ayia Euphemie Metropolitik Manastırı olarak kullanılan yapı, 1830 yılında Kadıköy Metropolit II. Zaharias tarafından büyütülmüş ve 1964 yılında Metropol Gabriil tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. 1993 yılına kadar bir onarım görmeyen ve bakımsız kalan kilise, Metropolit III. İokim'in sağladığı bağışlarla onarım görmüş ve 11 Nisan 1993'te tekrar ibadete açılmıştır.(Şekil A.41) Kilisenin içinde yer alan Ayia Paraskeri Ayazması'nın suyu, Moda'daki Ayia Ekarteri Ayazması'ndan getirilmektedir. (Ekdal, 1997)

Ayia Paraskeri Ayazması:

Bugün Çavuş Caddesi olarak bilinen, ancak J.Pervititch'in hazırladığı 1938 tarihli Sigorta Haritaları'nda Tavus Sokak olarak adlandırılan sokak üzerinde bulunan 13 numaralı kagir bir evin altındaki kuyudur. 1933 yılında, bulunduğu binanın sahibi tarafından kapatılmıştır. (Ekdal, 1997)

Ste. Marie Kilisesi:

Mühürdar Caddesi'nde Sular İdaresine ait yapının hemen yanında yer alan ve İtalyan Kilisesi olarak da adlandırılan bu küçük kilise, Moda'nın ünlü ailelerinden Tübini'ler tarafından yaptırılmıştır. Tübini'ler, Ege Denizi'ndeki Syra Adası'ndan göç ederek İstanbul'a yerleşmişlerdir. Moda Burnu'nda yaptırdıkları büyük ahşap malikaneden sonra zaman içerisinde yaptırdıkları diğer yapılarla, Moda Burnu'nu adeta bir "Tübini Mahallesi" haline dönüştürmüşlerdir.

Bu küçük kilise, arsası üzerinde hisseleri bulunan Belçikalı Frederiçi, Fransız Tübini ve İtalyan Korpiller'in rızası alınarak inşa edilmiştir. Ancak zamanla bakımsızlıktan dolayı harap olan kilise, yeniden restore edilerek; ibadete açılmıştır. Kilise, inşa edildiği ilk dönemlerde, oldukça büyük ve güzel bir bahçeye sahipti. Dr. Müfid Ekdal'ın "Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü Kadıköy" kitabında, kiliseden başlayarak Mühürdar denizine dek uzanan arazinin, bostanlık ve meyvelik olduğu; burada nar ve badem ağaçlarının yetiştiği belirtilmektedir. Kilise papazının oturduğu ev de, bahçe sınırları

içerisinde yer almaktaydı. (Ekdal, 1997) Topoğraf J.Pervititch tarafından hazırlanan Sigorta Haritası'nda da görülmekte olan yapı, Sarraf Ali Sokağı'nın batı yönünde ilerletilerek genişletilmesi çalışmaları ve parselasyon değişiklikleri nedeniyle ortadan kaldırılmıştır. Kilise bahçesi ise küçültülmüş ve bugünkü şeklini almıştır. Günümüzde kilise, yılın sadece bir günü ibadete açılmakta, diğer günler ise kapalı tutulmaktadır. (Rum K. Başpapazı, 1999)

Bölgedeki diğer önemli kiliseler, Yeldeğirmeni Karakolu yanındaki 1895'te Rum Okulu olarak kurulan ve 1927'de kiliseye dönüştürülen Yeldeğirmeni Rum Ortodoks Kilisesi, Bahariye Caddesi Nisbiye Sokak'ta yer alan Ayia Trias Rum Ortodoks Kilisesi (1902), Moda Yusuf Kamil Paşa Sokağı'nda yer alan Anglikan Kilisesi (1878), Moda Caddesi'nde Cem ve Ağabey Sokağı arasındaki arsada bulunan ve Latin katolikler ve Ortodoks süryanilerin ortak ibadet yeri olan Assomption Kilisesi (1863), Altıyol'daki Surp Levon Ermeni Kilisesi (1911) olarak sayılabilir.

Hamamlar:

Çarşı Hamamı:

Söğütçeşme Caddesi ile Üzerlik Sokağı'nın birleştiği köşede yer alan hamam, 1612 yılında kendisiyle aynı adı taşıyan Osman Ağa Cami'ni inşa ettiren Babü's-saade Ağası Osman Ağa tarafından yaptırılmıştır. (Ekdal, 1997)

Çevresinin bağlık, bahçelik, narlık ve bademlik oluşundan dolayı, "Bağban Hamamı" ismi de verilen yapı, bugün "Çarşı Hamamı" olarak adlandırılmıştır. Önceleri, hamamın kendine has bir su kaynağı olmasına rağmen, şehir suyu verilmeye başlanınca; bu su kullanılamaz olmuş ve kaynağı da giderek kurumuştur.

Hamam, Ermeni bir ailenin mülkü iken, sonraları Aziziye Hamamı'nı işletenler tarafından kiralanmıştır. Zaman içinde el değiştiren yapı, halen hamam olarak işletilmektedir. (Ekdal, 1997) (Şekil A.42)

İki katlı olarak düzenlenen soyunmalık bölümü, kare planlıdır. Dikdörtgen planlı ılıklık bölümü, beşik tonozla örtülüdür. Sıcaklık kısmı ise, yıldızvari bir plana

sahiptir ve mekanın köşelerinde 4 adet halvet bulunmaktadır. Yapının ortasında yer alan sofanın üzeri, sivri kemerlerin taşıdığı kubbe ile, girişin karşısında yer alan dikdörtgen planlı sofa ise, beşik tonozla örtülüdür. (İst.Ansk., 1994)

Kadıköy'ün diğer hamamları arasında, Recaizade Sokak'ta yer alan Sultan Aziz dönemi yapısı Aziziye Hamamı ve Söğütlüçeşme Hamamı'ndan söz edilebilir. (Giz, 1994)

Çeşmeler:

Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi (1):

Osman Ağa Cami yanında yer alan çeşme, Kıbrıs, Şam valilikleri ile 1673'te sadrazamlık yapmış Dimetokalı Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Musluğunun üzerinde taşa oyulmuş iki adet taş yuvası vardır. (Ekdal, 1997) (Şekil A.43)

Kitabesinde,

“Deli adşan hitabedip tarih

Eyledin aynı Kevseri cari

1732” yazılıdır. (Tanışık, 1943)

Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi (2):

Sürmeli Ali Paşa adına 1693 yılında yaptırılan bu çeşme, Çarşı içinde yer alan Ayia Euphémie Rum Ortodoks Kilisesi'nin Yasa Caddesi'ne bakan duvarına gömülüdür. (Şekil A.44)

Kitabesinde;

“Sadri Esbak

Sürmeli Ali Paşa” yazılıdır. (Tanışık, 1943)

Hüseyin Ağa Çeşmesi:

Serasker Caddesi'nde 41 nolu yapının yanında bulunan, tuğla ve harçtan yapılmış Hüseyin Ağa Çeşme'si, 1765'te Yeniçeri Ağası olan Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. (Ekdal, 1997) (Şekil A.45)

Kitabesinde;

“Sahibe-ül hayrat vel-hasenat

Yeniçeriler ağası Hüseyn Ağa

1766” yazılıdır.

Diğer önemli çeşmeler arasında, Halidağa Caddesi başında yer alan Halidağa Çeşmesi (1794-Söğütlüçeşme Caddesi genişletilince sökülerek, buraya taşınmıştır), Altıyol’dan İskele’ye inen caddeye açılan Çuhadaroğlu Sokağı başında yer alan Mısırlı Osman Ağa Çeşmesi (1621), Serasker Caddesi’ndeki Rıza Paşa Çeşmesi, Kadıköy Rıhtım Caddesi’ndeki Çuhadar Ahmet Ağa Çeşmesi (1793-Diğer bir ismi de Servili Çeşme’dir) ve Yoğurtçu Parkı’ndaki Yoğurtçu Park Çeşmesi (1810) bulunmaktadır. (Egemen, 1993)

Okul Yapıları:

Scuola Femminile Elemantari İtaliane:

Bu okul, Mühürdar Caddesi üzerinde bugünkü Sular İdaresi’nin yerinde bulunmaktaydı. Geniş oymalı korkulukları, beyaz mermer merdivenleriyle tipik bir İtalyan mimarisine sahip olan yapı, 4 katlı kagir bir binaydı. Sultan Aziz zamanında, dönemin ünlü sarraflarından Fransız uyruklu Tübini tarafından yaptırılan, dış ve iç görünüşüyle oldukça güzel olan yapının, arka bahçesi de oldukça genişti. İlk olarak 1912’den önce Tübini malikanesinde, ana ve ilkokul bölümleriyle kız öğrenciler için açılan okulda giderek daha çok erkek öğrenciler eğitim görür olmuştur. (Ekdal, 1997)

Okulda İtalyan uyruklu öğrencilerin yanı sıra Rum, Ermeni ve Yahudi öğrenciler de öğrenim görmüştür. Söz konusu yapının yan sırasında bahçelerinin bitişik olduğu bina da, bir Türk Okulu idi ve bu bina da Tübini’lere aitti. Bir dönem Kadıköy’ün ünlü simaları, bu binada Mühürdar Kulübü’nü kurmuşlardır. 1938 tarihli J. Pervititch’in hazırlamış olduğu Sigorta Haritası’nda yapının, “Maliye Binası” olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. II. Dünya Savaşı’nın çıkmasından sonra okula yapılan İtalyan yardımının kesilmesi, kurumun kapanmasına neden olmuştur. (Ekdal, 1997)

Scuola Elementari Maschile Italiana:

Günümüzde “Kadıköy Postanesi” olarak kullanılmakta olan yapı, ana ve ilkokul kısımları bulunan bir İtalyan Okulu idi. İtalyan bir kontese ait olan yapının önlerine kadar denizin geldiği ve 20.yy. başlarında doldurularak, bugünkü halini aldığı bilinmektedir. (Yesari, 1987)

Okulun öğrencilerinin çoğu, Mühürdar Caddesi üzerinde yer alan İtalyan Okulu’nda olduğu gibi, Rum, Musevi ve Ermeniler’den oluşmaktaydı. Bu durumun en büyük nedeni, Kadıköy esnafının çoğunlukla azınlıklardan oluşması ve çocuklarını İtalyan, Fransız okullarına gönderme eğiliminde olmalarıydı. II. Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla kapatılan okul, bir süre Demokrat Parti İlçe Binası olmuş; daha sonra ise, postane olarak kullanılmaya başlanmıştır. (Ekdal, 1997) (Şekil A.14)

Bir dönem Çarşı içinde varlığını sürdüren, ancak günümüze kadar gelemeyen diğer okullar, 1873 yılında Surp Takavor Ermeni Kilisesi yanında açılan Muradyan Okulu ile, bugün Muvakkithane Caddesi’nde Baylan Pastanesi’nin bulunduğu yerde açılan Ermeni Okulu’dur. (Ekdal, 1997)

Çarşı içinde yer alan bu okulların yanında, 1894 yılına ait istatistiklerde Kadıköy genelinde 24 Müslüman, 19 Hristiyan ve Musevi Okulu bulunmaktadır. Müslüman okullarının fazlalığına rağmen, bu okullarda okuyan öğrenci sayısının 845, diğer okullarda okuyan öğrenci sayısının ise, 1469 olması dikkat çekicidir. Müslüman okulları, bir Ziraat Okulu, bir lise, 21 ilkokuldan oluşmaktaydı. Daha sonra bu okullara 1899 yılında, bugünkü Fenerbahçe Stadi sırasında yaptırılan “Hamidiye Erkek Rüştîyesi” (Günümüzde “Kenan Evren Lisesi” olarak eğitim vermektedir) ile bu okulun karşısında 1901 yılında yaptırılan “Hamidiye Kız Rüştîyesi” de (İbrahim Öktem İlkokulu adıyla eğitim vermektedir) eklenmiştir. Hristiyan okullarının en önemlileri arasında, Moda Caddesi üzerinde bugünkü Anadolu Kız Meslek Lisesi yerinde 1863 yılında kurulan Dame de Sion Kız yatılı okulu, Moda’da 1870 yılında kurulan Saint Joseph Lisesi ve Küçük Moda’da Bomonti Gazinosu’nun bulunduğu alanda 1842 yılında kurulmuş olan Mikhitarist Ermeni Papaz Okulu bulunmaktadır. (Ekdal, 1997)

5. KADIKÖY TARİHİ ÇARŞI BÖLGESİNDEKİ GELENEKSEL TİCARET+KONUT YAPILARININ FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

5.1. Plan Özellikleri

Çarşı bölgesinin geleneksel ticaret+konut yapılarının içlerine girilememesi nedeniyle sözkonusu yapıların plan özelliklerine ilişkin bilgiler, bölgede yapılan gözlemler ve J. Pervititch'in 1938 yılında, 1/1000 ve 1/500 ölçeklerinde hazırladığı Sigorta haritalarından elde edilmiştir.

Sözkonusu tez çalışmasında, 19.yy'ın ikinci yarısına tarihlenen tek ya da sıraev karakterindeki kagir yapıların, ilk tasarlandıkları dönemlerde öngörülen konut ya da ticaret işlevleriyle korunmaları amaçlanmıştır. Buna bağlı olarak da, plan özelliklerine yönelik yeni düzenleme önerilerinin getirilmesinden daha çok, dış cephe onarımları ve yapıların özgün cephe niteliklerini yitirmeden öngörülen yeni işleve uyum sağlayacak biçimde korunmalarına yönelik cephe düzenleme önerileriyle, çalışma alanı sınırları içinde saptanan betonarme yapı cephelerinin, geleneksel dokuya uyumlu bir biçimde kurgulanmasını amaçlayan cephe sıhhileştirme önerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Bu bağlamda, günümüze dek ulaşabilen nitelikli kagir yapı örneklerinin Pervititch haritalarında görülen plan özelliklerinden elde edilen bilgiler ışığında, Çarşı İçi'ndeki yapıların önemli bir bölümünün zemin katlarının dükkan veya depo olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bununla beraber, eski fotoğraflar üzerinde yapılan incelemeler ve bölgedeki gözlemler sonucunda, bazı yapıların konut olarak kullanılan giriş katlarının dükkanlara dönüştürüldüğü ve bazı bodrum katların da benzer şekilde değerlendirildiği gözlenmiştir. (Şekil A.46) Bu tür değişimleri, Dumlupınar ve Üzerlik Sokak üzerindeki yapı örneklerinde, görebilmek mümkündür. Örneğin 1900'lerin başına tarihlenen bir

fotoğraftan, Üzerlik Sokak'taki 33 nolu yapının zemin katının konut olarak kullanıldığını anlayabilmek mümkündür. (Şekil A.21)

Bina girişleri, genelde asimetrik yapı cephelerinin ana aksa göre yan taraflarında yer alırken, simetrik bir plan düzenine sahip bina örneklerinde ortada bulunmaktadır. (Şekil A.47) Üç-dört katlı kagir yapı örneklerinde ortaklık gösteren bir özellik de, yüksek tutulan zemin katlardır. Söz konusu binalarda, altı-yedi basamakla ulaşılan giriş holünden çıkılan bir merdivenle üst katlara ulaşılmaktadır. Simetrik bir plan düzenine sahip, zemin+2 katlı yapı örneklerinde ise, ortada yer alan giriş holünde bulunan bir merdivenle üst katlara çıkılmaktadır. Dumlupınar Sokak üzerindeki 26 nolu yapı, söz konusu yapı tipine örnek olarak verilebilir. Binanın iki girişinin bulunması, yapının iki ailenin kullanımına göre tasarlanmış olduğunu göstermektedir. (Şekil A.48-49) Dellalzade Sokak üzerindeki 5 ve 7 nolu yapılar (Şekil A.50-51) ile Muvakkithane Caddesi üzerindeki 77 nolu yapı da aynı planlamaya sahiptir. (Şekil A.47)

Bölgede yapılan gözlemler ve eski fotoğraflarla mevcut yapı durumlarının karşılaştırılması sonucu elde edilen veriler, zemin+2 ya da zemin+3 katlı kagir yapıların bir bölümünde, zemin katla birinci katlar arasında ara katların düzenlenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Kat yüksekliği, normal kat yüksekliğinin 2/3'ü kadar olan ara katları cephelerde, pencere boyut ve düzenleriyle algılayabilmek mümkündür. Bölgedeki en çarpıcı örneklerden biri, Üzerlik Sokak üzerindeki 17 nolu yapıda yer alan balkonlu ara kattır. Günümüze dek ulaşabilen söz konusu kagir yapıların bir çoğunda, ya ara kat pencereleri duvar örülerek iptal edilmiş, ya da önleri dükkanlara ait büyük boyutlu tabelalar ve tentelerle kapatılmıştır. Üzerlik Sokak üzerindeki 7 nolu yapı (Şekil A.52) ile Muvakkithane Caddesi üzerindeki 77 nolu yapı, bu durumu sergileyen en çarpıcı örneklerdir.

Çalışma alanı içinde yer alan kagir yapılar için karakteristik olan bir başka özellik de, teras katlardır. Teraslar, büyük oranda yapıların sokağa bakan cephelerinde planlanırken, bazı yapılarda bahçeye bakan arka cephelerde ya da hem ön, hem arka cephede yer almaktadırlar. (Şekil A.53) Teras katların

yüksekliği normal kat yüksekliğinin 2/3'ü olabildiği gibi, 1.5 kat yüksekliğinde de olabilmektedir. Planlar üzerinde yapılan incelemeler, teras katların büyük oranda beşik çatı ile örtüldüğünü ortaya koymaktadır.

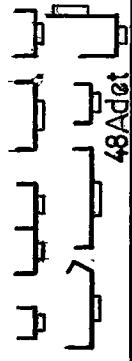
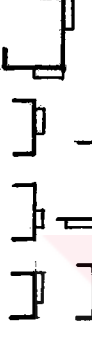
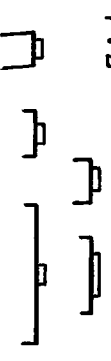
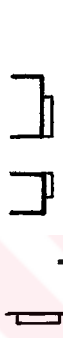
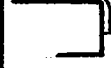
Kagir yapıların önemli bir bölümüyle, bölgede az sayıda rastlanan ahşap yapılar, çıkmalı olarak planlanmışlardır. (Tablo 5.1) Çıkmalar genel olarak giriş üstünde tek ya da iki kat boyunca yer almaktadır. Üç kat boyunca devam eden örneklere de rastlanmaktadır. Zemin+2 katlı yapıların bazılarında, birinci kat çıkması ikinci katta balkona dönüşmektedir. Bunun yanı sıra balkonların, çıkmaların bir yanında ya da her iki yanında planlandığı örnekler de mevcuttur.

Pervititch haritaları üzerinde yapılan incelemeler aracılığıyla, mevcut kagir yapıların mutfak, tuvalet gibi mekanları için tasarlanan tesisat ya da aydınlatma boşluklarının yerleri belirlenebilmiştir. Aynı haritalardan anlaşıldığı üzere, bazı kagir yapıların yan cephelerinde “yanal aydınlatma boşluğu” olarak tanımlanan bölümler bulunmaktadır. Pervititch haritalarından, Üzerlik Sokak üzerindeki 11 - 13 nolu yapılar ile 17 nolu yapının, sözkonusu özelliği gösterdikleri belirlenmesine rağmen, yapıların bugünkü mevcut durumları göz önüne alındığında, sözkonusu boşlukların iptal edilerek cephelerin sıvanmış olduğu anlaşılmaktadır. (Şekil A.54)

5.2. Cephe Özellikleri

Kadıköy Çarşı Bölgesi'nde yer alan ticaret+konut ağırlıklı binaların büyük bir bölümü, kagir yapılardan oluşmaktadır. Günümüze dek ulaşabilen ahşap yapı örnekleri ise oldukça azdır.

Tarihi kagir yapıların yoğun olduğu Çarşı bölgesinde, yapı cephelerinin biçimsel özellikleri analiz edildiğinde, belli noktalarda benzerlikler gösteren, ancak herbiri kendine özgü farklılıklar taşıyan cephe örneklerine rastlanmaktadır.

AHŞAP VE KAGIR YAPILARDA ÇIKIMLARIN PLAN ÜZERİNDEKİ YERLERİ				
TABLO				
5.1	Ortada	Kösedede	Bir yanda	Tüm cephe
Dikdörtgen 55 Ad	 48Adet 1Adet	 1Adet	 8 Adet	
	 7Adet	 1Adet	 3Adet	
Çokgen 13 Ad		 2Adet	 1Adet	 10Adet
		 1Adet	 1Adet	 1Adet
Üçgen 1 Ad				 1Adet
Eğrisel 1 Ad		 1Adet		

Çarşı bölgesindeki yapılar, cephe özellikleri açısından iki ana bölümde incelenebilir. Birinci bölümü oluşturan yapılar düz cepheli ve kat yüksekliği iki katı geçmeyen örneklerdir. Bu yapıları, Çarşı'nın en önemli alışveriş akslarından biri olan Mühürdar Caddesi'nin doğu kesiminde, ve kısmen de Muvakkithane ile Yasa Caddesi'nin orta kesimlerine kadar görebilmek mümkündür. (Şekil A.55) İkinci bölümü oluşturan yapılar ise, kat yüksekliği üç ve daha üzeri olan çıkmalı yapılardır. Bu yapılar da, çıkma biçimlenişlerine ve çıkmaların cephe üzerindeki konumlarına göre, çeşitli gruplara ayrılmaktadır.

Çıkmalı yapılar, Çarşı içinde homojen bir dağılım göstermemekle birlikte; Moda Caddesi, Üzerlik Sokak (Şekil A.56) ve Dumlupınar Sokak üzerinde önemli bir yoğunluk oluşturmaktadırlar. (Şekil A.57) Bu açıdan ele alındığında, sözkonusu sokak ve caddeler, bölgenin karakteristik dokusu hakkında önemli veriler sunmaktadır.

Düz cepheli yapılar, çok fazla bezeme özellikleri içermeyen, sade bir cephe biçimlenişine sahiptir. Zemin katı dükkan, üst katları konut olan bu yapı cephelerinin hemen hepsinde, zeminkatı üst kattan ayıran bir kat silmesi, saçak korniş ve çatı saçağını taşıyan furuş adı verilen eleman dizileri bulunmaktadır. (Şekil A.58) Sözkonusu eleman dizileri, bazı yapılarda sadece çatı bitişlerinde saçak kornişini tamamlayan estetik elemanlar olarak kullanılmıştır. Cephelerde sıkça tekrar edilen bu elemanların yanı sıra, farklı üsluplarla biçimlenen pencere söveleri, üçgen alınlıklar, sütun ve sütun başlıkları gibi pilastırlar da, bina cephelerinde kullanılmakta ve cephelere önemli özellikler katmaktadırlar.

Çıkmalı cephelerde ise tıpkı düz cephelerde görüldüğü gibi, kat silmeleri, saçak kornişleri ile “furuş” adı verilen cephe elemanlarının kullanıldığı ve bunun yanı sıra bazı cephelerde, çeşitli sıva teknikleriyle uygulanan geometrik şekilli süslemeler yapıldığı gözlenmektedir.

Farklı malzemelerin ve üslup özelliklerinin kendini gösterdiği çıkma altı konsolları, ampir ve barok etkilerle biçimlenen pencere söveleri, çoğunlukla bitkisel motiflerin kullanıldığı demir balkon korkulukları ve her katta tekrar eden sütun, sütun başlığı gibi cephe elemanları, pilastırlarla bezenen yapı

cepheleri, mevcut doku üzerinde oldukça hareketli ve renkli bir etki yaratmaktadırlar.

Özellikle 20.yy'ın başlarından itibaren Yeldeğirmeni gibi çalışma alanının yakın çevresindeki konut yerleşimlerinde görülen kagir yapı cephelerinde ve de, özellikle balkon korkulukları ile kagir ya da demir konsollarda Art-Nouveau etkileri açık bir şekilde görülmektedir. (Barilleri ve Godoli, 1997)

Yapı cephelerinin biçimlenişlerinde, çıkma düzenlerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bölgedeki yapılar, çıkma düzenleri açısından kapalı çıkmalar, açık çıkmalar ve açık+kapalı çıkmalar olmak üzere üç ana grupta toplanarak incelenebilmektedirler. (Tablo 5.2) Düz cephe yapıların cephe düzenlerine yönelik analizler sonucu benzer bir gruplamayı oluşturacak verilere rastlanmamıştır.

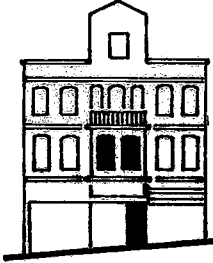
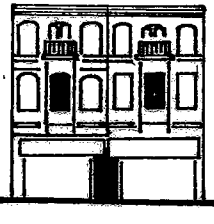
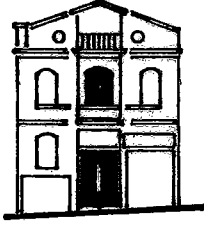
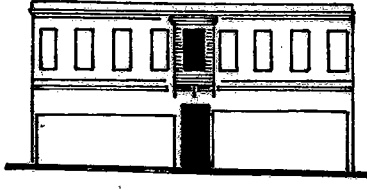
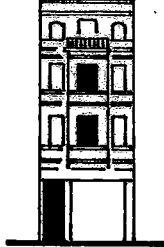
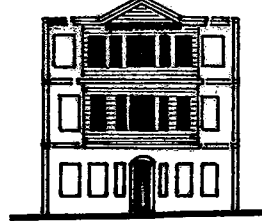
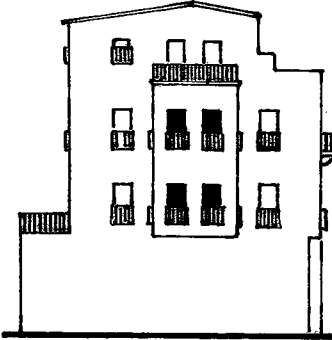
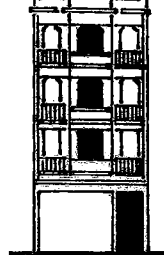
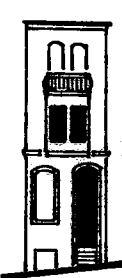
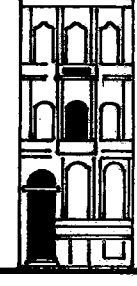
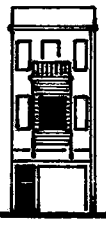
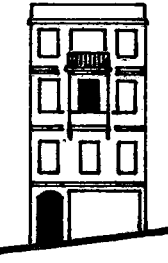
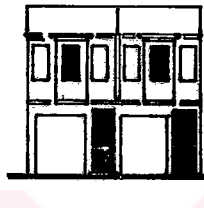
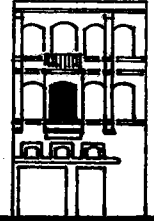
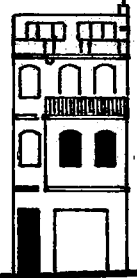
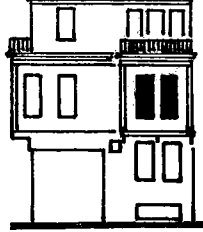
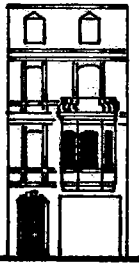
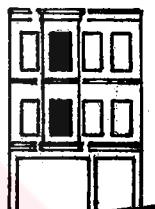
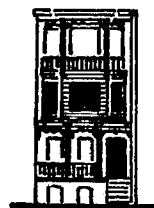
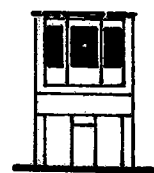
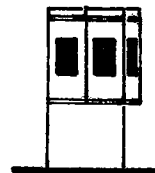
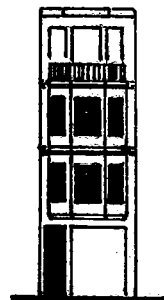
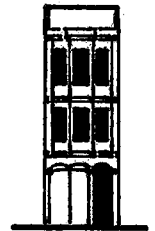
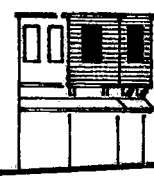
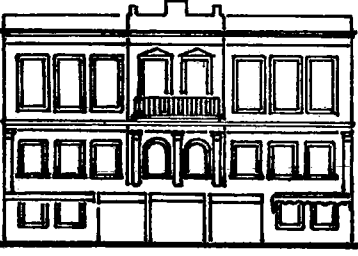
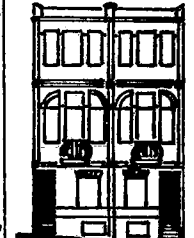
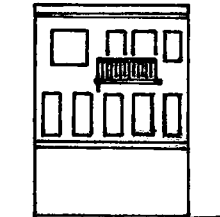
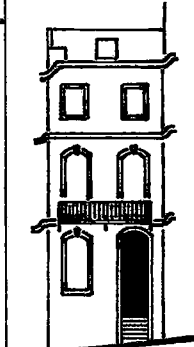
5.2.1. Çıkmalar

İncelenen bölgede kitle biçimlenişinde çıkma düzenleri, kapalı çıkma, açık çıkma ve açık+kapalı çıkma olarak ayrılmaktadır. Çarşı Bölgesi'ndeki yapıların önemli bir bölümü "kapalı çıkma" düzenindedir. Bilindiği gibi kapalı çıkmaların planlanmasındaki amaç, üst katları genişletmek, eğik sokak doğrultularını bina içinde algılamamak için mekanları düzeltmek ve dışarı taşarak manzarayı daha iyi görebilecek mekanlar yaratabilmektir.

Bölgedeki kapalı çıkmalar çıkma biçimlenişlerine göre, dikdörtgen, çokgen, üçgen (düzeltme çıkması) ve eğrisel çıkmalar olmak üzere 4 gruba ayrılmaktadır. (Tablo 5.3) Çalışma sınırları içinde, 68 adet dikdörtgen çıkma, 16 adet çokgen çıkma, 1 adet eğrisel çıkma, 1 adet de üçgen çıkma örneğine rastlanmıştır.

"Açık çıkma"lar, dışa açılımın en belirgin örneğini sergileyen balkonlardan oluşmaktadır. (Şekil A.59) Bu tip çıkmalar, yoğun bir biçimde Dumlupınar Sokak'ta görülmektedir. (Şekil A.60)

TABLO 52 AĞŞAP VE KAGİR ÇIKMALI YAPILARDA CEPHE DÜZENLERİ.

Ahşap ve Kagir Çıkmalı Yapılarda Cephe Düzenleri											
T.52.		Tek kat çıkma				İki kat boyunca çıkma					
		Çıkma üstü balkonlu		Çıkma üstü balkonsuz		Ç. üstü balkonlu		Ç. üstü balkonsuz			
KAPALI ÇIKMALI CEPHE DÜZENİ	Ortada	 1	 2	 3	 14	 24	 26	KAPALI+AÇIK ÇIKMALI Ç. D.	 30	 31	
		 4	 5	 6	 7	 15	 16		 32	 33	
	Bir yanda	 8	 9	 10	 11	 17	 18		 19	 27	 28
	Tüm cephede	 12	 13			 20	 21		 25	 29	
Köşede					 22	 23					
AÇIK ÇIKMALI Ç. D.	Ortada									2. kat çıkması	1. kat çıkması
										 34	 36
	Bir yanda									 35	 37

Çarşı bölgesindeki açık+kapalı çıkma düzenine sahip yapılar, kapalı ve açık çıkma düzenindeki örneklerle göre, daha az yoğunluk göstermektedir. Dumlupınar Sokak üzerindeki 20 nolu bina (Şekil A.61) ile Yasa Caddesi üzerindeki 21 nolu bina, sözkonusu yapılara örnek olarak verilebilir.

Cephe üzerindeki konumları incelendiğinde, çıkmalar genelde binaların sokağa bakan cephelerinde ve ortada bulunmaktadır. (Tablo 5.2) Çıkmaların cephe biçimlenişinde ortada yer aldığı ve simetrik bir cephe düzeninin var olduğu yapılar, bölgede önemli bir yoğunluğa sahiptir. Sözkonusu yapıların en dikkat çekici olanları, Muvakkithane Caddesi üzerindeki 14 nolu yapı (Şekil A.29) ile Dumlupınar Sokak üzerindeki 26 nolu yapıdır. (Şekil A.48)

Çıkmaların bina cephelerinin ortasında yer almadığı ve asimetrik bir cephe düzeninin kurgulandığı yapılara, genel olarak Üzerlik Sokak'ta rastlanmaktadır. Üzerlik Sokak üzerindeki 23 nolu bina ile Muvakkithane Caddesi üzerindeki 79 nolu bina, sözkonusu cephe düzenine örnek olan yapılardır. (Şekil A.62)

Köşe parsellerde yer alan binalarda, köşe çıkmalarına rastlanmaktadır. (Tablo 5.2) Bu özellikteki örnekler için, Muvakkithane Caddesi ile Üzerlik Sokağın kesiştiği köşede yer alan 22 nolu yapı (Şekil A.62) ile Yasa Caddesi ile Üzerlik Sokağın kesiştiği köşede yer alan 47 nolu yapıdan söz etmek mümkündür. (Şekil A.63)

Çıkmaları, ahşap ve kagir çıkmalar olarak iki ana başlık altında incelemek mümkündür

- Ahşap Çıkmalar

Bölgedeki ahşap yapı yoğunluğunun azlığına bağlı olarak, ahşap çıkma örnekleri de oldukça az sayıdadır. İncelenen ahşap yapı örneklerinin hemen hepsi kapalı çıkma düzenindedir. Bu grupta çıkma biçimlenişlerine göre dikdörtgen ve çokgen çıkmalara rastlanmıştır. (Tablo 5.3)

Bölgedeki ahşap çıkmaların taşıyıcı sistemlerinin incelenmesi sonucu, üç farklı grup ortaya çıkmıştır.

1.Konsolsuz Çıkmalar;

2.Konsollu Çıkmalar;

3.Dikmeler ile Taşınan Çıkmalar.

1. Konsolsuz Çıkmalar.

Bu örnekler, düz çıkmalardır. Çıkmaların alt yüzeyleri (döşeme kirişleri) ahşap ile kaplanmıştır. İncelenen örnekler arasında, çıkma altında bezemeye rastlanmamıştır.

2. Konsollu Çıkmalar.

Ahşap yapılardaki konsollu çıkmaların taşıyıcı sistemi, cepheye dik gelen duvarların üzerindeki kirişlerin, konsol çıkartılmasıyla oluşmuştur. Bu çıkmalar, konsol adı verilen elemanlarla desteklenmektedir. Söz konusu konsol elemanlar, malzeme farklılıklarına göre,

a) Ahşap Konsollar;

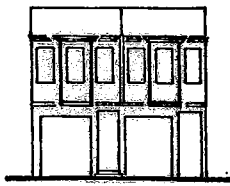
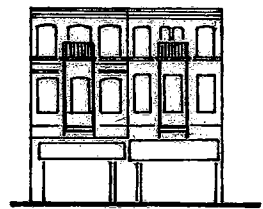
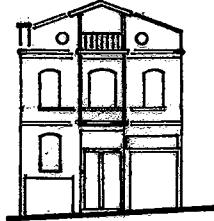
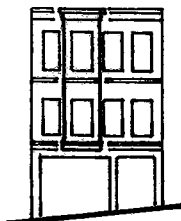
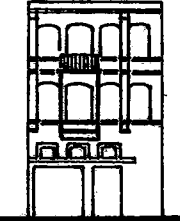
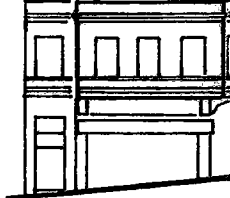
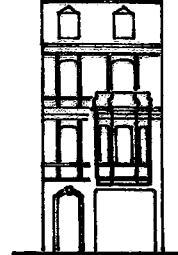
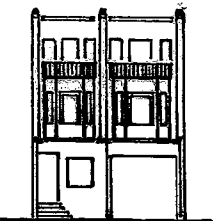
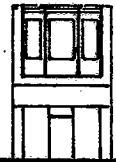
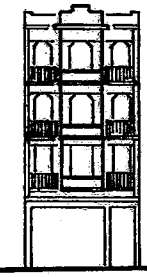
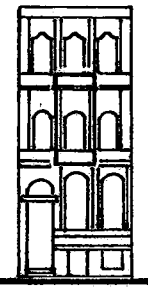
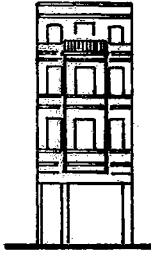
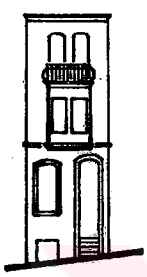
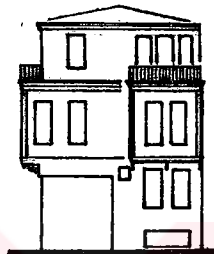
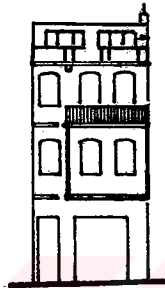
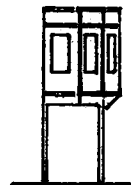
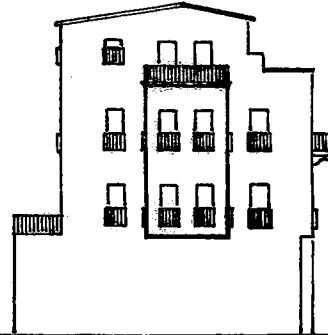
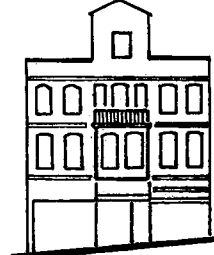
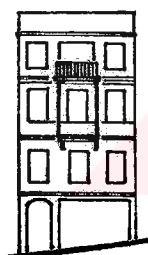
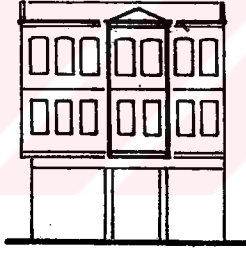
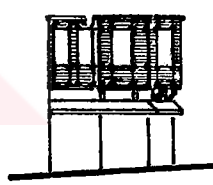
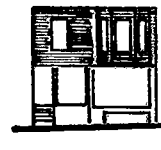
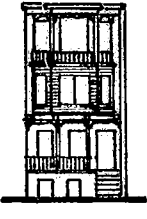
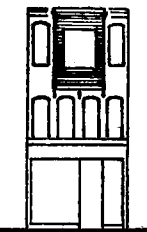
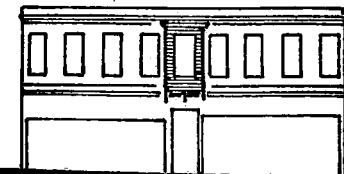
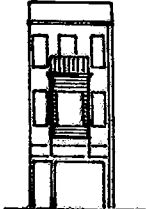
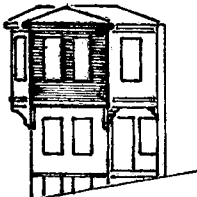
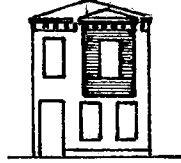
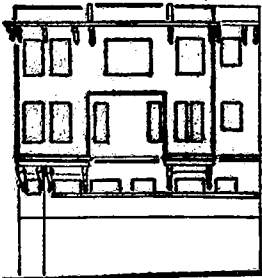
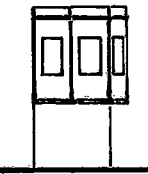
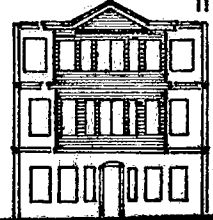
b) Demir Konsollar olarak iki gruba ayrılmaktadır.

Ahşap çıkmalarda, demir konsol elemanların ahşap konsol elemanlara göre daha sıklıkla kullanıldığı gözlenmiştir. Aynı bezeme özelliklerini gösteren konsol elemanlara, kagir çıkmalı yapı örneklerinde de rastlanması, dikkat çeken bir başka noktadır. Söz konusu çıkmalarda kullanılan ahşap konsol elemanlar ise demir konsol elemanlara göre daha sade çizgiler taşımaktadırlar. Çıkmaaltında ahşap çatalı bezemelerin yer aldığı tek konsollu çıkma örneğine, Dumlupınar Sokak üzerindeki 5 nolu yapıda rastlanmıştır. (Şekil A.64)

3. Dikmelerle Taşınan Çıkmalar.

Bu tip çıkma sistemlerinde, dikmeler çıkmanın yükünü zemine aktarmakta ve sayıları çıkma genişliğine göre değişiklik göstermektedir. Belirlenen çalışma sınırları içinde, dikmeli çıkma örneğine sadece Dellalzade Sokak üzerinde

TABLO 5.3. AHŞAP VE KAGIR YAPILARDA ÇIKMA BİÇİMLENİŞİ VE CEPHE ÜZERİNDEKİ YERLERİ.

T.5.3.		Ahşap ve Kagir Yapılarda Çıkma Biçimlenişi ve Cephe Üzerindeki Yerleri											
		Ortada			Bir yanda			Köşede		Bir yanda		Tüm cephede	
DİKDÖRTGEN ÇIKMALAR	Kagir												
													
													
Ahşap	EĞRİSEL ÇIKMALAR	Kagir											
													

rastlanmıştır. (Şekil A.65) Aynı çıkmanın alt kısmında ahşap bezeme bulunmaktadır.

Bölgede, yukarıda değinilen çıkma sistemlerinden en fazla konsollu çıkmalar kullanılmış, düz çıkmalara çok daha az rastlanmıştır.

- **Kagir Çıkmalar**

Kagir çıkmalar, volta döşemelerin dışarıya doğru uzatılmasıyla konsol olarak oluşturulmuştur. Sözkonusu çıkma örnekleri arasında herhangi bir konsol eleman ile desteklenmeyen düz çıkma sistemleri olduğu gibi, üzeri sıvalı, taş konsol elemanlar ile, döküm veya dövme demir, bezemeli konsol elemanlarla desteklenen çıkma sistemleri de gözlenmiştir.

Daha öncede değinildiği gibi bölgede, kagir yapıların çıkma düzenleri açık, kapalı ve açık+kapalı çıkmalar şeklindedir. Bölgede yapılan incelemeler sonucu, kapalı çıkma düzeninin diğer çıkma düzenlerine göre daha yoğun olarak kullanıldığı gözlenmiştir. Açık çıkma düzenine sahip yapıların önemli bir bölümünün, Dumlupınar Sokak üzerinde bulunduğu ve yine açık+kapalı çıkma düzenindeki yapı örneklerinin diğer çıkma düzenlerine sahip yapı örneklerine göre bölgede daha az sayıda yer aldığı daha önceden belirtilmişti.

Ahşap çıkmalarda görülen dikdörtgen ve çokgen çıkma biçimlerine kagir çıkmalarda ek olarak, üçgen (düzeltme çıkması) ve eğrisel çıkmalar da eklenmiştir. (Tablo 5.3) Dikdörtgen ve çokgen çıkmaların bina cephelerinde diğer çıkma biçimlerine göre daha fazla kullanıldıkları görülmektedir.

Çalışma alanı içerisindeki kagir yapı yoğunluğuna bağlı olarak, farklı malzeme ve üslup özelliklerinin sergilendiği konsol elemanlara rastlanmıştır. Bitkisel motiflerle bezenen demir konsollar ve sade çizgiler taşıyan kagir konsollar yanında, bezemeli kagir konsol örnekleri de yer almaktadır.

Kagir yapılarda çıkmalar, taşıyıcı sistemlerine göre iki ana gruba ayrılmaktadır.

1. Konsolsuz Çıkmalar;
2. Konsollu Çıkmalar.

1. Konsolsuz Çıkmalar.

Volta döşemelerin konsol olarak dışarı doğru uzatılmasıyla oluşturulan bu çıkma tipinde, çıkmayı destekleyen konsol elemanlar yer almaz. Oldukça sade görünümlü olan düz çıkmalar, konsollu kagir çıkmalara oranla bölgede daha az sayıda bulunmaktadır. Çıkma biçimleri incelendiğinde ise, dikdörtgen ve üçgen çıkmaların yanı sıra, çokgen çıkma örneklerine de sıkça rastlanmış ve taşıyıcı sistem sınıflamasına göre bölgedeki çokgen çıkma örneklerinin tümüyle düz çıkmalardan oluştuğu belirlenmiştir.

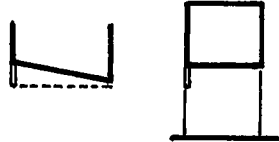
2. Konsollu Çıkmalar.

Konsollu çıkmalar, dışarıya doğru uzatılan volta döşemelerin konsol adı verilen elemanlar tarafından taşındığı bir çıkma çeşididir. Konsol elemanlar, taş veya üzeri sıvalı kagir elemanlar olabildikleri gibi, oldukça bezemeli dökme veya dövme demir elemanlar da olabilmektedirler.

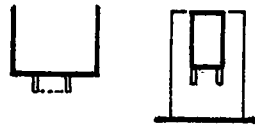
Çıkma biçimlenişleri incelendiğinde, dikdörtgen çıkma tiplerinin önemli bir bölümünün konsol çıkmalar şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bölgedeki ender eğrisel çıkma örneklerinden biri olan Mühürdar Caddesi 1 nolu yapının da, konsol çıkma şeklinde düzenlendiği saptanmıştır. (Şekil A.66)

Konsollu çıkmalarda sistemin taşıyıcılığı, konsolların yerleşme düzeni ve konsol sayısına bağlıdır.

a) Bir ucunda konsol bulunan çıkmalar

b) İki ucunda konsol bulunan çıkmalar

c) Çok sayıda konsolu olan çıkmalar

5.2.1.1. Dikdörtgen Çıkmalar

Çarşı bölgesindeki çıkmalı yapıların önemli bir bölümünde çıkma biçimlenişi, dikdörtgendir.

Dikdörtgen çıkma örneklerinin bir bölümü, konsollarla desteklenirken, bir kısmının altında ise herhangi bir eleman bulunmamaktadır.

Dikdörtgen çıkmalar genellikle yapıların sokağa bakan cephelerinde ve cephenin ortasında yer almaktadır. (Tablo 5.3) Bunlar simetrik bir cephe düzeni sergileyen yapılardır. Söz konusu çıkmaların bina cephesinin ortasında bulunmayıp, sol veya sağ yanında yer aldığı durumlarda ise, asimetrik bir cephe biçimlenişinin kurgulandığı görülmektedir.

Dikdörtgen çıkmalar, genellikle girişin üzerinde yer almakta ve ikinci katta balkon ile sonlanmaktadır. (Tablo 5.2) Bunun yanı sıra iki-üç kat boyunca devam eden dikdörtgen çıkma örneklerine de rastlanmaktadır. (Tablo 5.2 No:24,26-29) Ender rastlanan örneklerden biri ise, çıkmanın giriş üzerinde değil, ikinci kat hizasında yer almasıdır. (Tablo 5.2 No:7,15)

5.2.1.2. Çokgen Çıkmalar

Çarşı bölgesinde ağırlıklı olarak ikinci grubu oluşturan çıkma tipi, çokgen çıkmalardır. Söz konusu çıkma biçimlenişlerinde, çıkma altında konsol kullanımına bir iki örnek dışında rastlanmamıştır. (Şekil A.63)

Çokgen çıkmaların yer aldığı yapı cepheleri incelendiğinde, genelde simetrik cephe düzenleriyle karşılaşılmalıdır. Söz konusu çıkma biçimlenişinin çoğunlukla dar cepheli yapılarda kullanılması dikkat çekicidir. (Şekil A.67) Asimetrik bir cephe düzeninin kurgulandığı çokgen çıkmalı tek yapı örneğine, Mühürdar Caddesi üzerinde rastlanmıştır. (Şekil A.68)

Çokgen çıkmalı yapılarda tıpkı dikdörtgen çıkmalı yapılarda olduğu gibi, giriş üstünde tek kat veya iki kat boyunca devam eden çıkma tiplerine rastlayabilmek mümkündür. (Tablo 5.2)

5.2.1.3. Eğrisel Çıkmalar

Çalışma alanı içinde sadece bir adet eğrisel çıkma örneğine rastlanmıştır. Söz konusu yapı, Mühürdar Caddesi üzerindeki 1 nolu binadır ve kagir konsollarla desteklenmektedir.

5.2.1.4. Üçgen Çıkmalar (Düzeltilme Çıkması)

Bölgede en az görülen çıkma biçimlerinden biri olan üçgen çıkmalara (düzeltilme çıkması), incelenen alanda yalnız, Moda Caddesi üzerindeki 20 nolu yapıda rastlanmıştır. (Tablo 5.3 No:32) (Şekil A.69)

5.2.2. Pencereleler

Çarşı İçi'ndeki kagir ve ahşap yapılarda kullanılan pencere tipleri, düşey sürme pencereler ve kanatlı pencerelerdir. (Tablo 5.4) Yapılarda düşey sürme pencerelerle, kanatlı pencerelerin hemen hemen aynı oranda kullanıldıkları gözlenmektedir.

Düşey sürme pencereler, tekli (bir birimli), çiftli (iki birimli) ve üçlü (üç birimli) sürme pencereler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. (Tablo 5.5-5.6)

Tekli (bir birimli) sürme pencerelerde genişlik 40 - 120 cm.

yükseklik 150 - 220 cm. arasındadır.

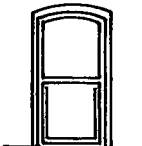
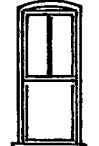
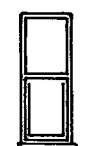
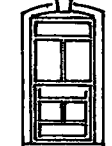
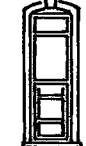
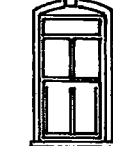
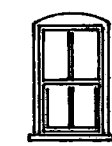
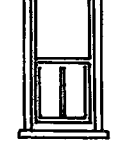
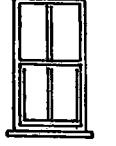
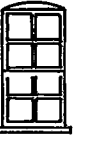
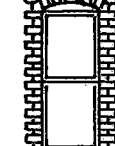
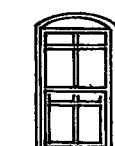
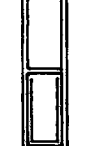
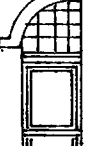
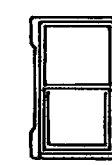
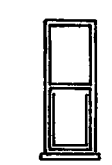
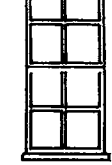
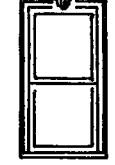
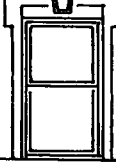
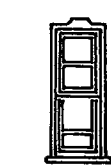
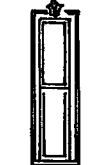
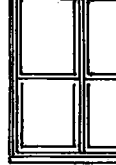
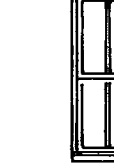
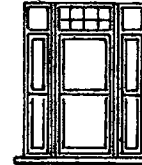
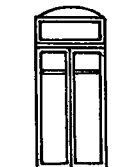
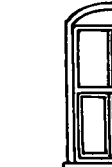
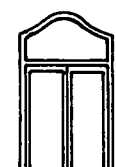
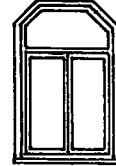
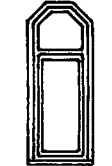
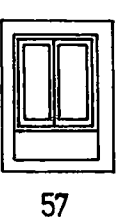
Çiftli (iki birimli) sürme pencerelerde genişlik 160 cm.

yükseklik 200 - 220 cm. arasındadır.

Bölgede tek bir örneği bulunan üçlü (üç birimli) sürme pencerenin genişliği 160 cm, yüksekliği 200 cm.dir.

Tekli sürme pencereleri kendi aralarında ,düz atkılı ve kemerli pencereler olmak üzere, iki gruba ayırabilmek mümkündür. Çiftli sürme pencerelerin ise, kemerli örneklerine rastlanmamıştır. Söz konusu pencere tiplerinde, düşey ve yatay ara kayıtların kullanıldığı görülmektedir. Düşey ara kayıtların kullanıldığı

TABLO 5.4. AHŞAP VE KAGIR YAPILARDA PENCERE DÜZENLERİ.

I.5.4.		Ahşap ve Kagir Yapılarda Pencere Düzenleri.														
		Üstü sabit bölmesiz												Üstü sabit bölmeli		
SÜRME PENCERELER	Kemerli															
	Düz															
KANATLI PENCERELER	Kemerli	Üstü sabit bölmeli														
	Düz															
	Eğrisel															
	Köşeli															
		Kemerli	Üstü sabit bölmesiz													
		Düz														
		Düz														

örneklere, yatay ara kayıtların ve yatay, düşey ara kayıtların bir arada kullanıldığı örneklere göre daha fazla rastlanmıştır.

Sürme pencerelerin çiftli (iki birimli) sürme örneklerine fazla rastlanmamakla birlikte; bazı yapıların gerek çıkma ve pencere boyutlarından, gerekse eski fotoğraflarından, sözkonusu pencerelerin bir dönem sıkça kullanıldıkları, ancak zaman içinde değişikliğe uğrayarak yerlerini kanatlı pencerelere bıraktıkları anlaşılmaktadır. (Tablo 5.5 No:40) Yine çıkma ve pencere boyutlarına yönelik yapılan incelemeler sonucu, çalışma alanı sınırları içinde sadece Dumlupınar Sokak üzerindeki 21 ve 19 nolu yapılarda rastlanan üçlü sürme pencere tipinin Moda Caddesi üzerindeki 13 nolu yapıda da (Şekil A.70) kullanıldığı sözkonusu yapının çıkması üzerinde bulunan pencerenin boyutları ve kayıt düzeniyle ispatlanmaktadır. (Tablo 5.5 No:19)

Çarşı İçi yapılarında belirgin olarak görülen diğer bir pencere tipi olan kanatlı pencereler, tıpkı sürme pencerelerde olduğu gibi düz atkılı ve kemerli olmak üzere iki grupta incelenebilmektedir. Düz atkılı pencerelerin, kemerli pencerelere oranla daha fazla kullanıldıkları görülmektedir. (Tablo 5.4)

Kanatlı pencereler, kendi aralarında tek kanatlı ve çift kanatlı pencereler olmak üzere ikiye ayrılırken, çift kanatlı pencereler de bir birimli ve iki birimli çift kanatlı pencereler olarak gruplanmaktadır. (Tablo 5.5-5.6)

Tek kanatlı pencerelerde genişlik 70 - 100 cm.

yükseklik 170 - 220 cm. arasındadır.

Bir birimli çift kanatlı pencerelerde genişlik 80 - 110 cm.

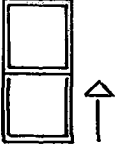
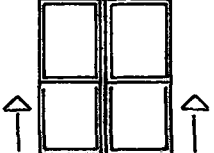
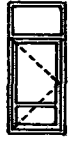
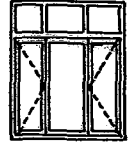
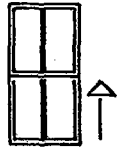
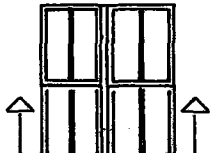
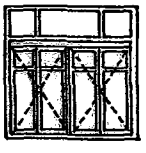
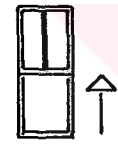
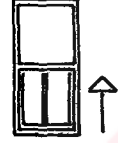
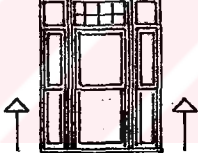
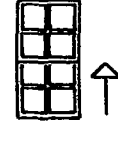
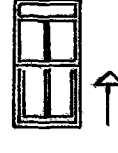
yükseklik 170 - 200 cm,

İki birimli çift kanatlı pencerelerde genişlik 150 - 170 cm.

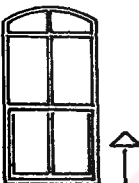
yükseklik 180 cm. arasındadır.

Çalışma alanı içinde özellikle tek kanatlı ve bir birimli çift kanatlı pencerelerin daha yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Kanatlı pencereler

TABLO 55. AHSAP VE KAGIR YAPILARDA PENCERE AÇILIMLARI VE KAYIT DÜZENLERİ ANALİZİ

SÜRME PENCERE		KANATLI PENCERE		
Bir birimli	İki birimli	Tek kanatlı	Bir birimli çift kanatlı	İki birimli tek-çift kanatlı
				
				
	Üç birimli			40
				
	16			
				

TABLO 5.6, AHŞAP VE KAGİR YAPILARDA PENCERE AÇILIMLARI VE KAYIT DÜZENLERİ ANALİZİ

SÜRME PENCERE	KANATLI PENCERE	
Bir birimli	Tek kanatlı	Bir birimli çift kanatlı
 		
		
		
		
		
		

kayıt düzenleri açısından incelendiklerinde, yatay ara kayıt kullanımının daha yoğun olduğu ve bu durumun sözkonusu pencere tiplerinin tümü için ortaklık gösterdiği tespit edilmiştir.

Bazı yapıların zemin katı ile birinci katı arasında yer alan ara katlarda, gerek genişlik gerekse yükseklik açısından diğer kanatlı pencerelere göre farklılık gösteren ara kat pencerelerine rastlanmıştır. Sözkonusu pencerelerin genişlikleri 60 - 150 cm, yükseklikleri ise 50 - 70 cm. arasında değişmektedir.

Kanatlı pencerelere yönelik analizler sonucunda belirlenen bir diğer özellik, açılan kanat üstünde yer alan sabit bölümdür. Sabit olan bu bölümün yüksekliği 40 cm ile 90 cm arasında değişmektedir. Düşey sürme pencereler ise tek yönlü sürmelidirler. Çift yönlü sürme örneklerine, bir - iki örnek dışında rastlanmamıştır.

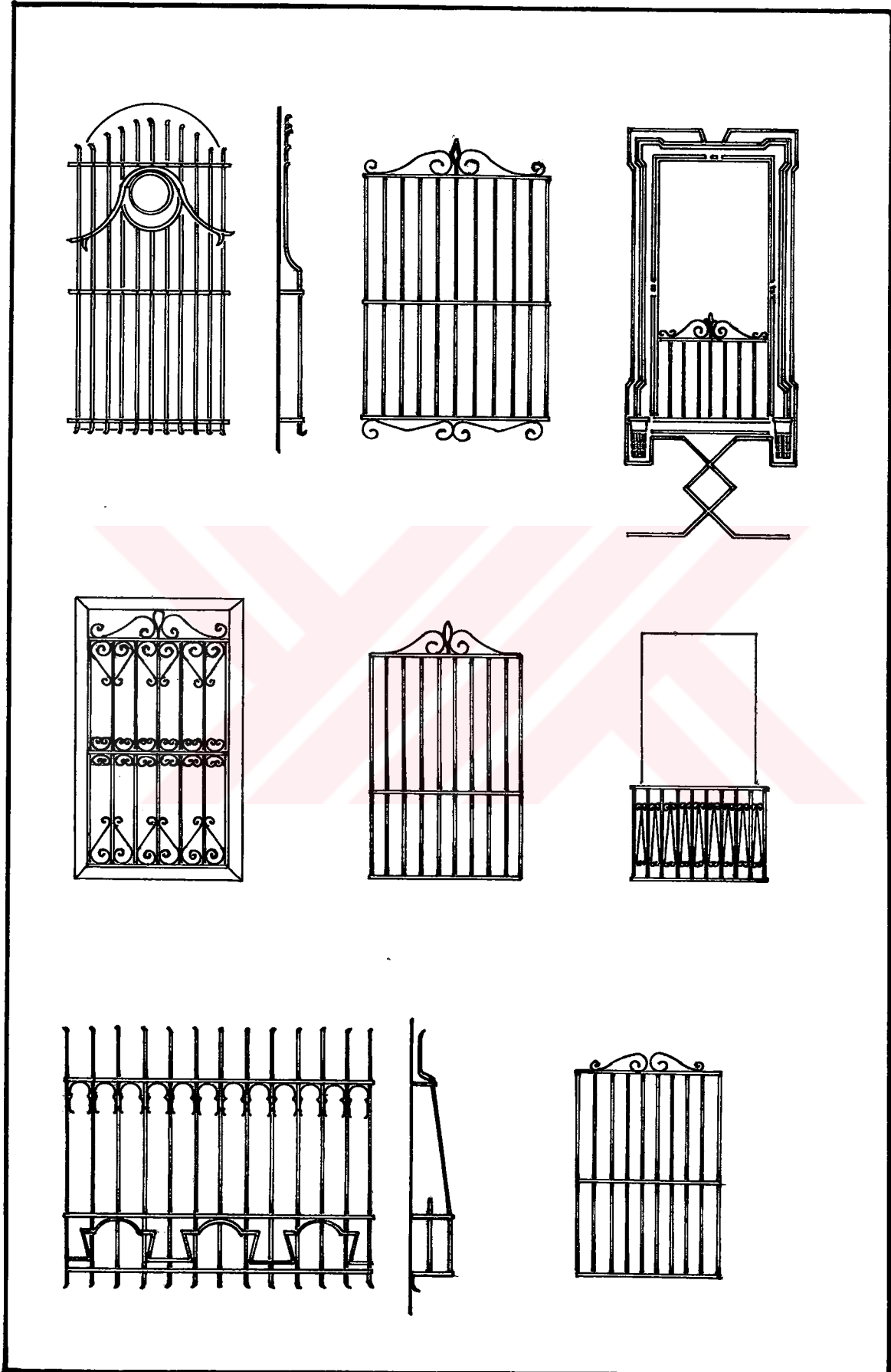
Yapılan tespitler sonucunda, çıkmalı yapılarda görülen ve normal pencere genişliğinin yarı boyutunda olan pencerelerin büyük bir bölümü düşey sürme penceredir. (Tablo 5.4 No:3,5,22,23) Sözkonusu pencere tipinin tek kanatlı örneklerine de rastlanmış, ancak gerek pencere boyutları ve gerekse diğer pencere tipleriyle yapılan karşılaştırmalarından, aslında sürme pencere oldukları ve zaman içinde değişerek, yerlerini kanatlı pencerelere bıraktıkları anlaşılmıştır. (Tablo 5.4 No:33,44,46)

Bazı pencerelerde, özellikle de zemin kat pencerelerinde güvenlik açısından pencere demirleri kullanılmıştır. (Tablo 5.7-5.8) Art nouveau etkileriyle biçimlenen örneklerin bazıları çalışma alanının yakın çevresinde ve kısmen Yeldeğirmeni'ndeki yapılarda görülmektedir. Bezemesel açıdan oldukça sade görünümüne sunan bu cephe elemanlarına, bazı yapıların bodrum kat pencerelerinde de rastlanmaktadır.

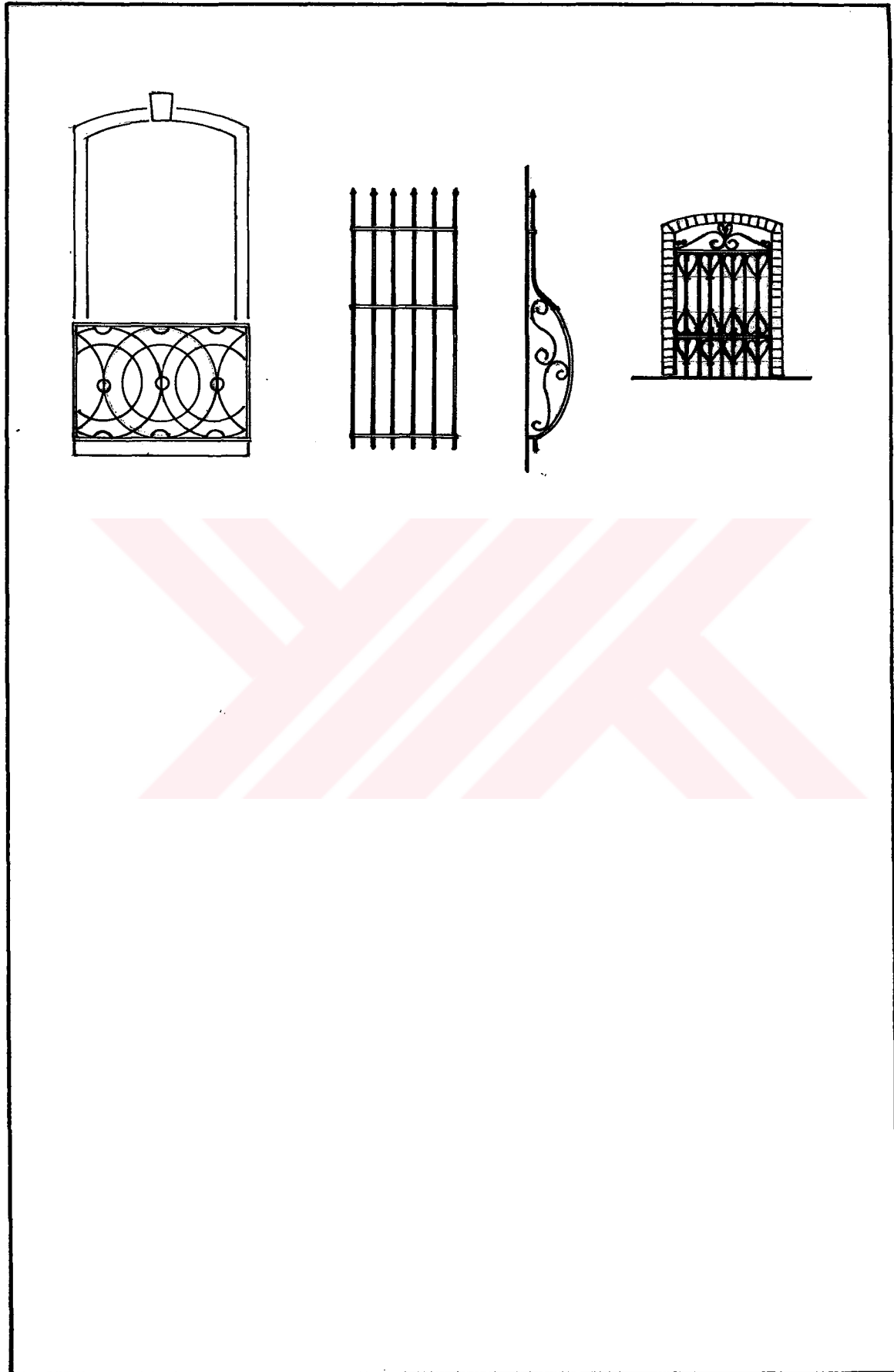
5.2.3. Kapılar

Çarşı İçi'ndeki yapıların giriş kapılarının büyük bir bölümü değişikliğe uğramıştır. Çalışma alanı sınırları içinde tespit edilen az sayıda özgün giriş kapısı bulunmaktadır.

TABLO 5.7. PENCERE PARMAKLIKLARININ BİÇİMLENİŞİ

TABLO 5.8. PENCERE PARMAKLIKLARININ BİÇİMLENİŞİ

Bölgede hem ahşap, hem de demir kapı örneklerine rastlanmıştır. (Tablo 5.9) Tamamı çift kanatlı olan giriş kapılarının ahşap olanları, ya tümüyle ahşap/tahlalı ya da camlıdır. Demir kapılar ise, tümüyle masif olan bir - iki örnek dışında camlıdır.

Ahşap ve demir giriş kapılarının hemen hepsinin üzerinde camekanlı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm sabittir ve giriş holüne aydınlık sağladığı için tercih sebebi olmuştur. Sözkonusu sabit pencerelerin sokağa bakan yüzlerinde, bitkisel motiflerle veya geometrik şekillerle bezenmiş demir şebekeler kullanılmıştır. (Şekil A.71)

Bazı giriş kapılarının üzerinde, yukarıda sözü edilen sabit camekanlı bir bölümün yanı sıra, açılabilir bir pencere kısmının da yer aldığı görülmektedir. (Tablo 5.9 No:9)

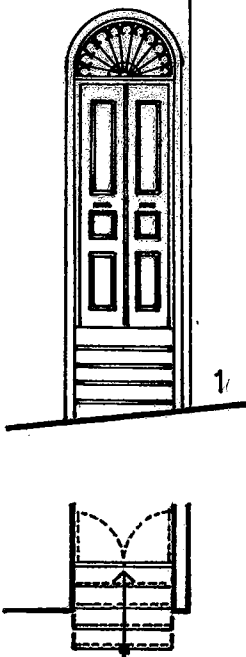
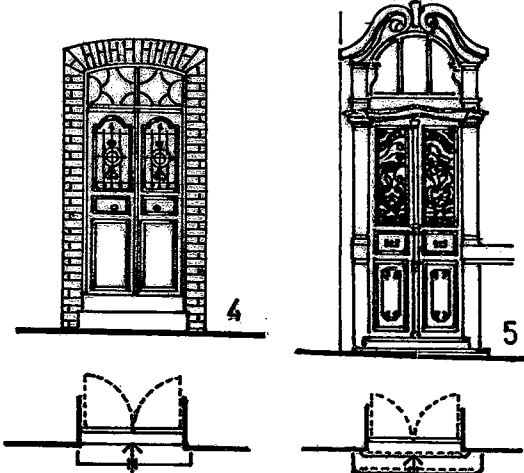
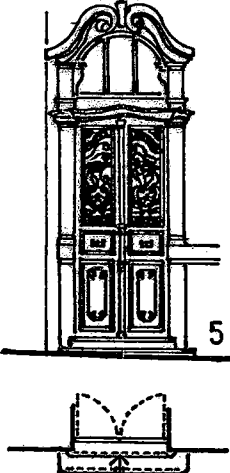
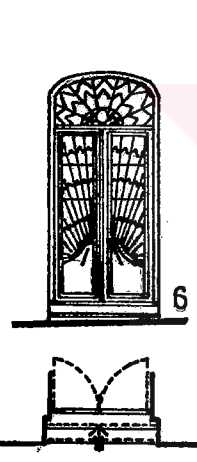
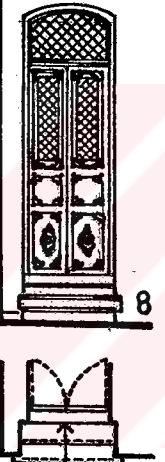
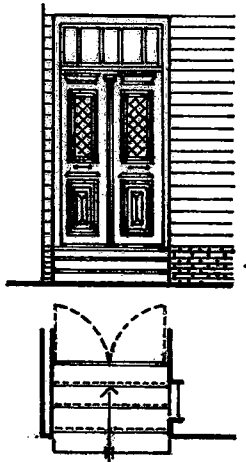
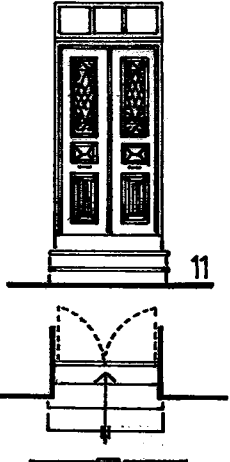
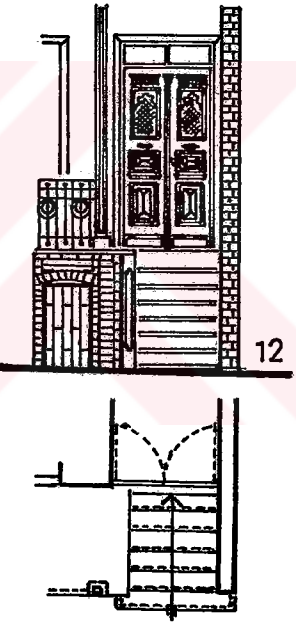
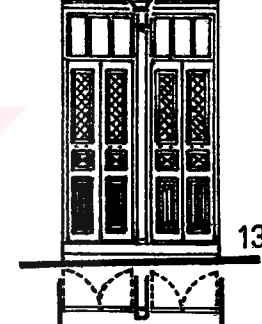
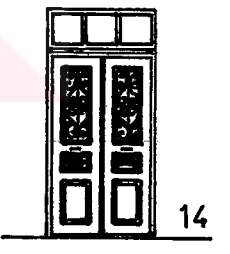
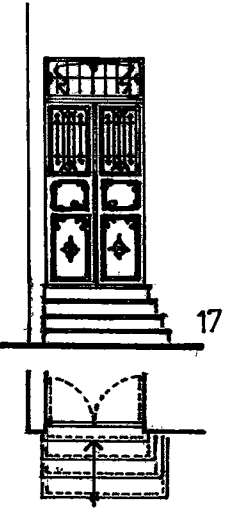
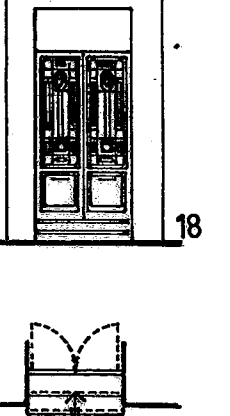
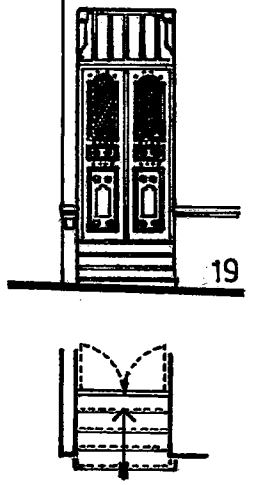
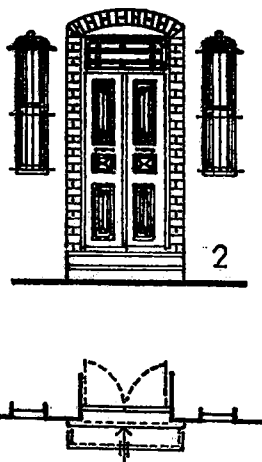
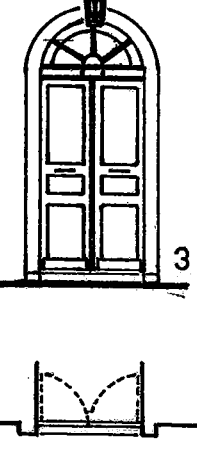
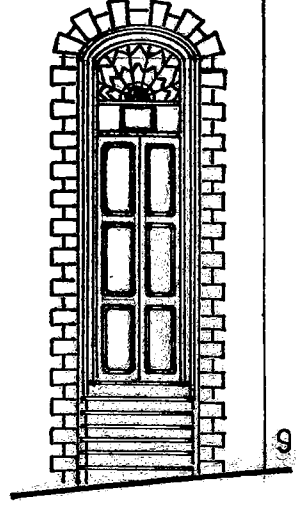
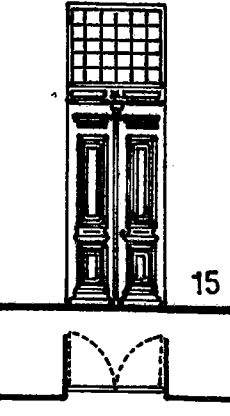
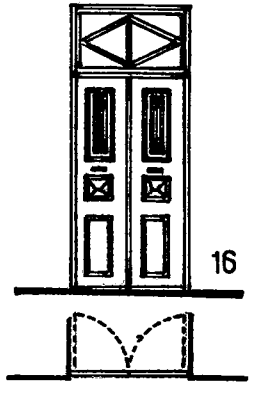
Çalışma alanı içinde tespit edilen giriş kapıları, bezemesel açıdan incelendiğinde, çok ve süslü ve anıtsal giriş kapılarının aksine sade ve belli bir üslup özelliği göstermeyen giriş kapısı örneklerine rastlanmıştır. Bezeme özellikleri açısından art-nouveau etkilerinin görüldüğü bir-iki giriş kapısı örneği mevcuttur. (Şekil A.72-73)

Giriş kapıları düz ya da kemerli olabildikleri gibi, eğrisel bir geometriye sahip örneklerle de rastlayabilmek mümkündür. Kemerli giriş kapılarında görülen en büyük özellik, 1-2 sıra tuğla ya da kesme taştan oluşan kapı söveleridir. (Tablo 5.9 No:2,4,9)

Bazı yapılarıdaki giriş kapıları, bezeme detaylarındaki birtakım farklılıklar dışında büyük benzerlikler sergilemekte ve hatta aynı sokak üzerinde yer alan ve tek bir ustanın elinden çıkmış olduğu anlaşılan sıraev tarzındaki yapılarda, aynı kapı tipinin kullanılmış olduğu görülmektedir. Aynı sokakta veya birbirine yakın sokaklar üzerinde rastlanan bu durum, bina tasarımlarında seçmeci bir üsluba dayanan yaklaşımın varlığını ortaya koymaktadır.

Çarşı İçi konut yapılarında dışa açılımın en önemli göstergesi olan balkon ögesine sıkça rastlanmakta ve bu durum da, farklı tipteki balkon kapılarını

TABLO 5.9. AHŞAP VE KAGIR YAPILARDA GİRİŞ KAPILARININ BİÇİMLENİŞİ VE PLANDAKİ YERLERİ.

T.5.9.		Ahşap ve Kagir Yapılarda Giriş Kapılarının Biçimlenişi ve Plandaki Yerleri			
		Kemerli Kapılar		Düz Kapılar	
		Ahşap	Demir	Ahşap	Demir
Üstü Sabit Bölmeli	Camlı		 	 	
	Masif	 		 	

incelemeye değer kılmaktadır. Yapılan analizler sonucunda, zaman içindeki değişimlere bağlı olarak balkon kapılarına yönelik bir tipoloji oluşturulmamış, ancak her biri kendine has nitelikler sergileyen birkaç örnek ele alınmıştır.

Balkon kapılarında gözlenen en belirgin özellik, tıpkı kanatlı pencerelerde olduğu gibi, açılan kanat üzerinde bulunan sabit bölümdür. Bu bölüm, bazı örneklerde kemerli ve eğrisel olabildiği gibi farklı geometrik düzenlemelere de rastlanmaktadır. Sadece bir balkon kapısı örneğinde, açılır kanatların hem üstünde hem de her iki yanında sabit bir bölüm bulunmaktadır. (Şekil A.68) Düşey ve yatay ara kayıt kullanımı, balkon kapılarında da görülmektedir.

5.2.4. Çatılar

Çarşı içi yapıları üzerinde yapılan incelemeler sonucu çatılar;

- a. İki yöne eğimli;
- b. Dört yöne eğimli olmak üzere iki grupta toplanmıştır.

Yapıların bitişik nizamlı olmasına bağlı olarak, iki yöne eğimli (beşik çatı) çatılar daha yoğun kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, özellikle kat yüksekliği 3 - 4 kat arasında değişen, teras katlı yapılarda, dört yöne eğimli çatı tipi tercih edilmiştir.

Kagir yapılarda, her iki çatı tipi de görülmektedir. Çatı yüksek parapet duvarlarıyla çevrilmiştir ve gizli dere kullanılmıştır. Bazı kırma çatılarda ise, sözkonusu parapet duvarlarıyla gizli dere sisteminin kullanılmadığı görülmektedir. Bu çatı sistemine, ahşap yapılarda rastlanmaktadır.

Çalışma alanında az sayıda alınlıklı çatı tipi saptanmıştır. Alınlık eğiminin fazla olduğu en çarpıcı örnek, Dumlupınar Sokak üzerindedir. Eğimden dolayı kazanılan boş alan, çatı katı olarak kullanılmış ve çıkma üzeri balkon olarak değerlendirilerek, üzeri ahşap kırma çatıyla örtülmüştür. (Şekil A.48) Bölgede ender görülen bir diğer örnek ise, Mühürdar Caddesi üzerindedir. Cepheye dik olan çatı eğiminin oldukça fazla tutulması, normal bir kat yüksekliğine eşdeğer bir mekanın oluşmasına neden olmuştur. (Şekil A.74)

5.2.5. Balkon Korkulukları

Çarşı İçi'ndeki kagir konut yapılarında, balkonların ayrı bir yeri bulunmaktadır. Bilindiği gibi, "Açık çıkmalı cephe düzenleri" incelenirken balkonların yapı cepheleri üzerindeki konumlarına değinilmişti.

Bölgede ahşap balkon korkuluklarına iki yapıda rastlanmıştır. (Şekil A.75) Mühürdar Caddesi 42 nolu yapının bezemeli balkon parapeti ise tek kagir örnektir. (Şekil A.17) Çıkma üzeri balkonlu bir ya da iki ahşap yapı örneğinde, demir balkon korkuluklarının kullanıldığı gözlenmiştir. Art-nouveau etkileriyle biçimlenen demir balkon korkuluklarının yanı sıra, hiçbir süsleme özelliği göstermeyen örnekler de sıkça rastlanmaktadır. (Tablo 5.10) Art- Nouveau etkileriyle biçimlenen benzer balkon korkuluklarına, Yeldeğirmeni'ndeki kagir yapılarda da rastlamak mümkündür.

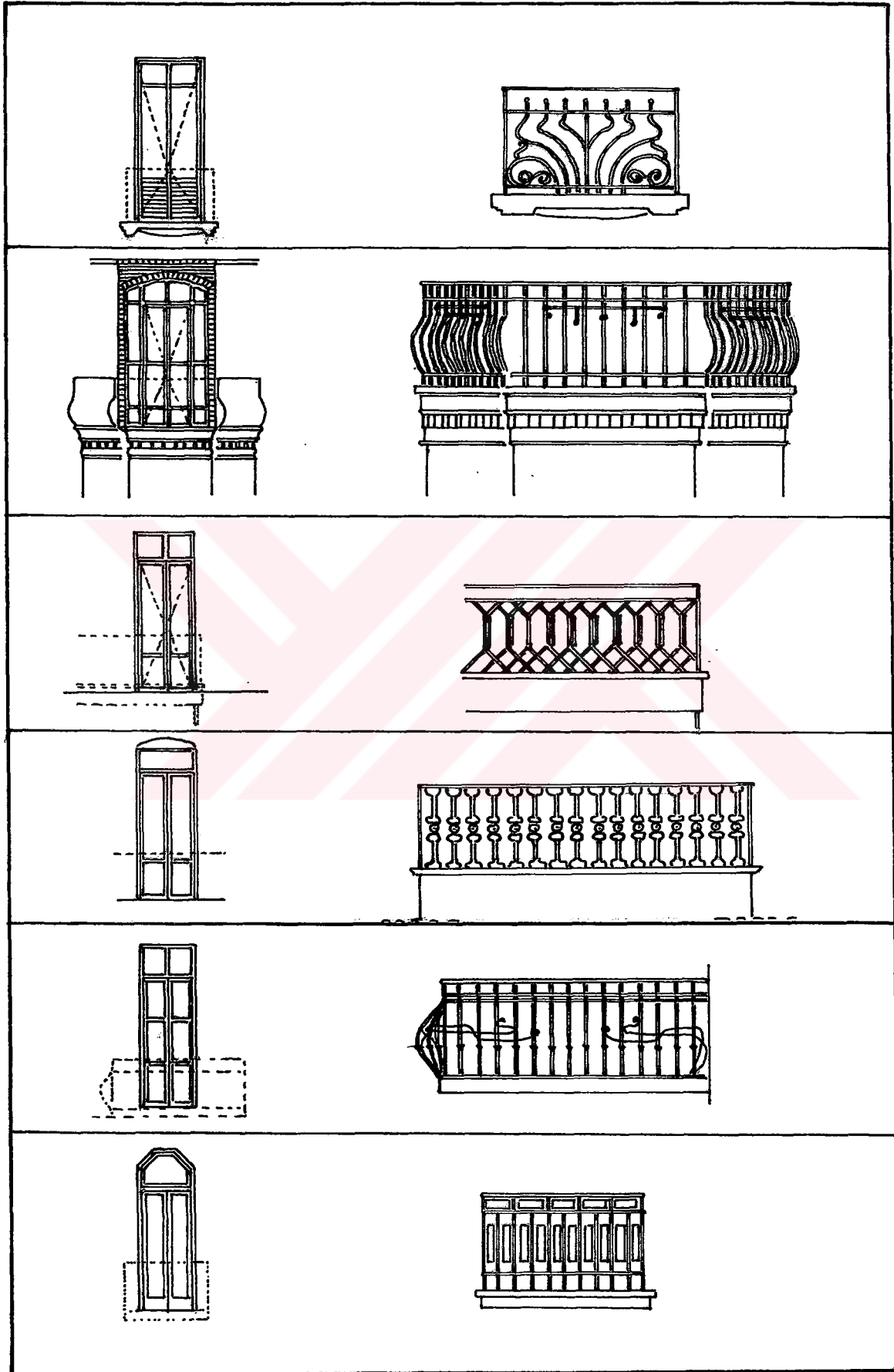
5.2.6. Konsollar

Yapı cephelerine yönelik analizler sonucunda, çıkmaaltı konsol elemanların, gerek malzeme gerekse bezeme özellikleri açısından bir tipoloji oluşturmaya değer nitelik ve çeşitlilikte örnekler sundukları görülmüştür.

Konsolları, malzeme niteliklerine göre ahşap, kagir ve demir elemanlar olmak üzere üç grupta incelemek mümkündür. Çalışma alanı sınırları içinde belirlenen ahşap yapı yoğunluğuna paralel olarak, ahşap konsol örnekler oldukça az rastlanmıştır. (Tablo 5.12 No:1,2)

Yapılan tespitler, özellikle ahşap çıkmalarda demir konsol elemanların sıkça kullanıldığını göstermektedir. Demir konsolların bezeme özellikleri açısından oldukça nitelikli örneklerini görebilmek mümkündür. (Şekil A.76-77) Özellikle bitkisel motiflerle şekillenen konsollar dikkat çekicidir. (Tablo 5.11) Bir başka önemli nokta da, sözkonusu konsolların bölgedeki kagir ve ahşap çıkma örneklerinde, tekrara dayanan kullanımlarıdır. Bu durum, ortak bir beğenin sonucunu olarak, aynı elemanın yine aynı sokak ya da yakın sokaklardaki yapılar üzerinde uygulanması şeklinde açıklanabilir.

TABLO 5.10. DEMİR BALKON KORKULUKLARI

Diğer bir grubu oluşturan sıvalı taş konsollar ise (Şekil A.78-79), tıpkı demir konsollarda olduğu gibi çeşitlilik göstermektedir. Bu konsol elemanların, oldukça sade çizgiler taşıyan örnekleri olduğu gibi, barok ve ampir üslup etkileriyle biçimlenen nitelikli örneklerine de önemli ölçüde rastlanmaktadır. (Tablo 5.12 No:1,2 - Tablo 5.13)

Gerek tipoloji çalışmaları sırasında, gerekse yapılar üzerindeki gözlemler sonucunda, kagir konsolların ahşap ve demir konsol elemanlara oranla daha fazla kullanıldığı saptanmıştır. Demir konsollarda rastlanan tekrara dayanan kullanımların kagir konsol örnekler için geçerlilik göstermemesi, bu oluşum üzerinde etkili olmuştur.

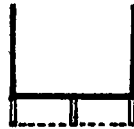
Aynı yapı üzerinde, malzeme ve bezeme niteliklikleri tamamen aynı olmakla beraber, boyut ve tasarım farklılıkları içeren konsol kullanımlarına da rastlanmaktadır. (Tablo 5.11 No: 2,4)

Konsollar, çıkmalardaki konumlarına ve sayılarına bağlı olarak üç grupta incelenebilir:

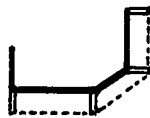
a) İkili Konsollar (Çıkmanın iki ucunda)

b) Üçlü Konsollar (Çıkmanın iki ucunda ve ortasında)

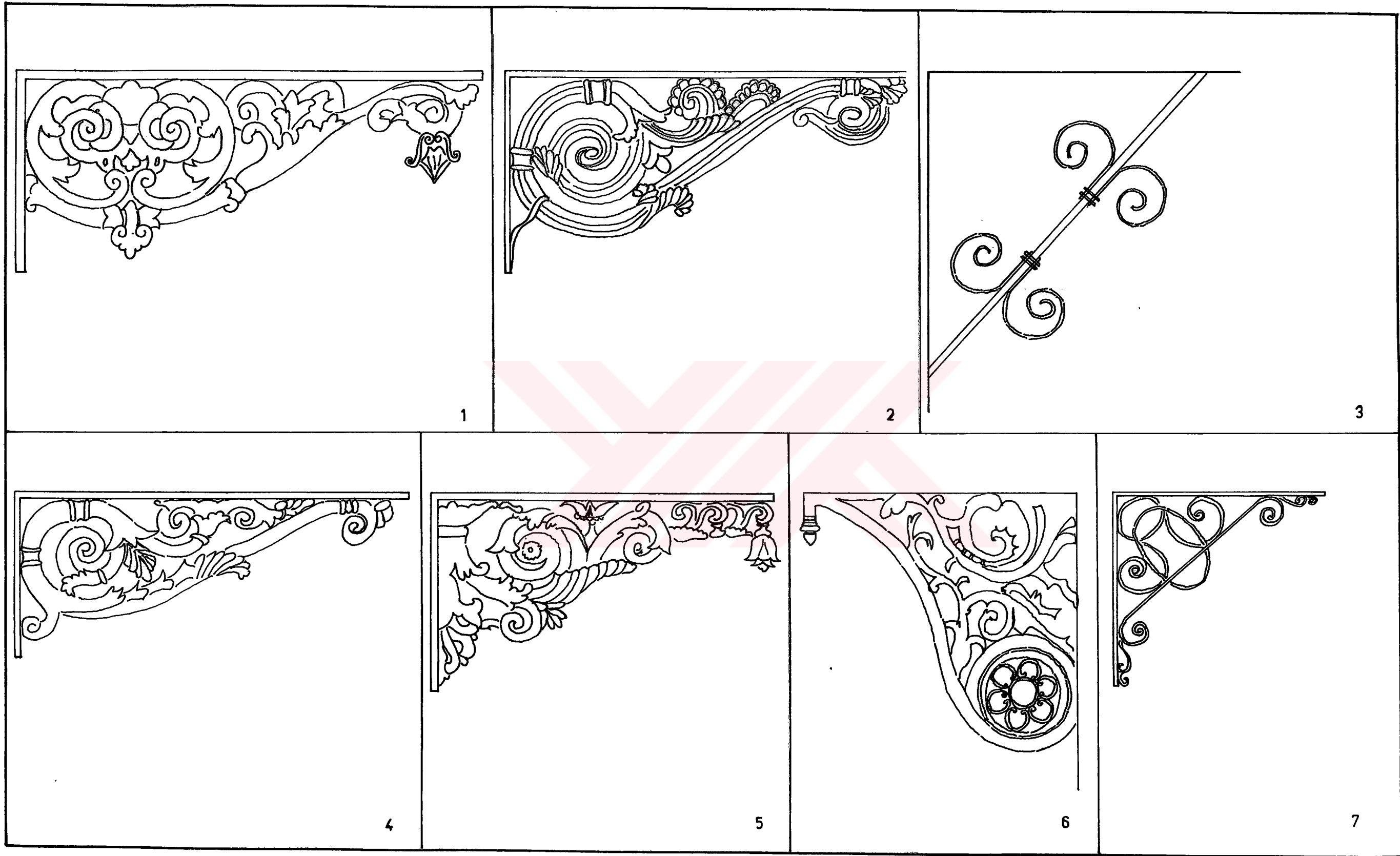
c) Dörtlü ve Daha Fazla Sayıdaki Konsollar

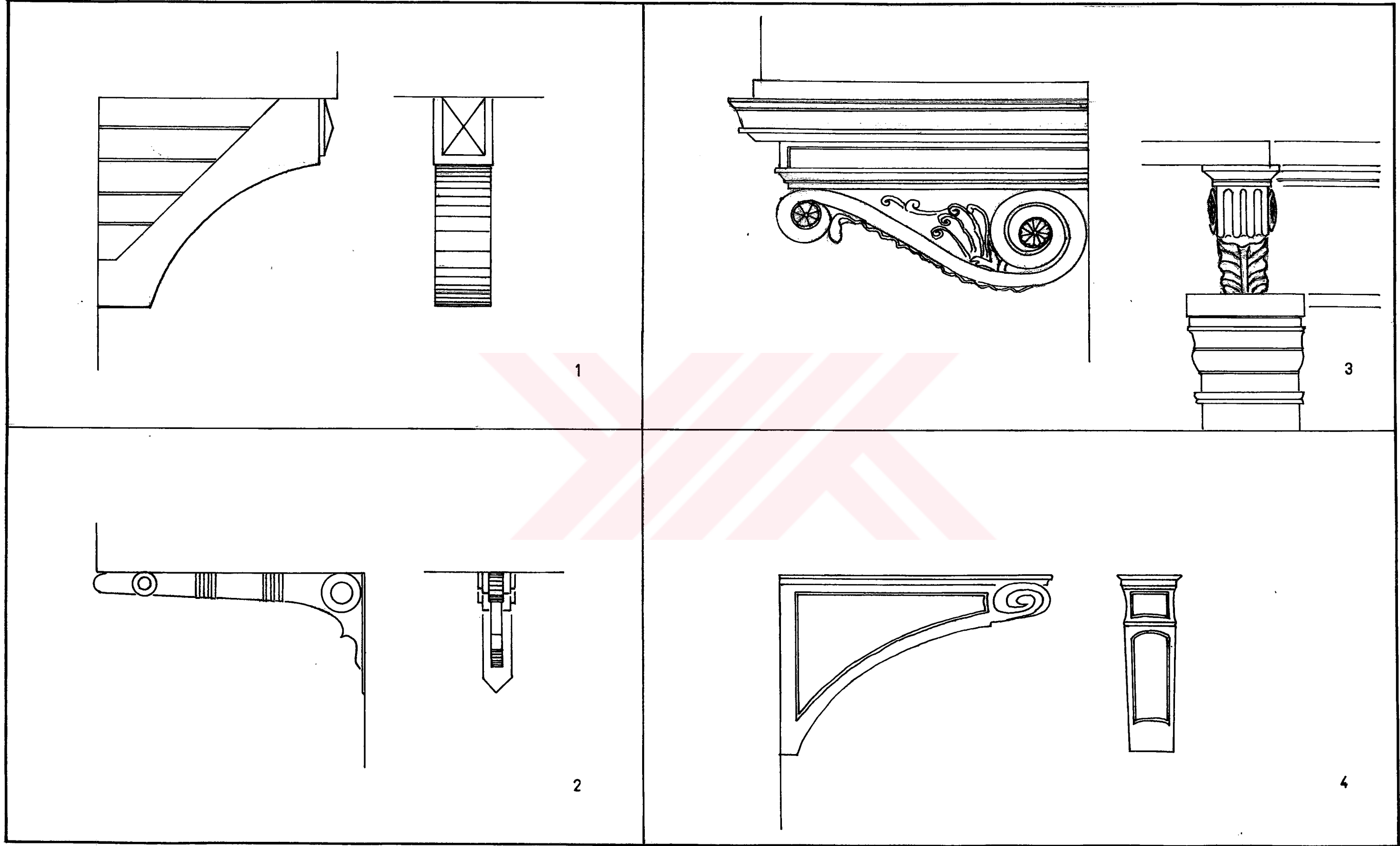
Malzeme niteliği açısından özellikle demir konsol elemanların çıkmaların üçlü grup halinde kullanımına sıkça rastlanmıştır. Demir konsol elemanlarda gözlenen bir diğer özellik ise, ikili konsol örneklerde çıkmanın her iki ucunda yer alan konsolların çift olarak kullanılmasıdır.

TABLO 5.11. DEMİR KONSOL BİCİMLERİ

TABLO 5.12. AHŞAP VE KAGIR KONSOL BİÇİMLERİ

5.2.7. Dekoratif Detaylar

19. yy. sonu - 20. yy. başına tarihlenen Çarşı İçi ticaret + konut yapılarının cephelerine yönelik analizler, kat silmeleri, saçak kornişleri, söveler, pilastırlar, furuşlar, sadece bir - iki ahşap yapı örneğinde rastlanan feston gibi çeşitli cephe öğelerinin, sözkonusu dönemin biçim ve üslup özelliklerini sergilediğini ancak büyük ölçüde, beğeniye dayanan seçmeci bir anlayışın egemen olduğu yapı cephelerinin varolduğunu ortaya koymaktadır.

Bölgedeki her yapı kendine özgü nitelikler sergilemekle birlikte, özellikle bazı kagir yapı cephelerinde tekrara dayanan uygulamalara da rastlanmaktadır. Bu durum bölge için karakteristik olan ve aynı ustanın elinden çıkmış oldukları izlenimini veren yapı dizilerinde/sıraevlerde belirgin bir biçimde gözlenmektedir.

Çarşı İçi yapılarının hemen hiçbirinin belirli bir üsluba ait olduğu söylenemez. Ancak bazı mimari ve dekoratif öğelerin belli üslup özelliklerini sergiledikleri anlaşılmaktadır. Pencere sövelerinde barok ve ampir üslubun, balkon korkuluklarında ve demir konsollarda art-nouveau üslubunun, kagir konsollarda da barok ve ampir üslubun kullanıldığı gözlenmiştir.

Kagir yapı cephelerinde sıkça kullanılan kat silmeleri taş, tuğla ve sıvalı olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Taş malzemenin kullanıldığı silmelerde, silme profili parçalı olarak üst üste bindirilip kagir duvara ankre edilmektedir. Bu silme tipine kagir yapılarda oldukça sık rastlanmaktadır. Tuğla silmeler ise, taş ve sıvalı silmelere oranla çok daha az kullanılmıştır. Ahşap silmelerde, ahşap çatalı profiller ya ahşap ya da çinko etek kaplanarak bitirilmiştir.

Saçak korniş, tıpkı kat silmeleri gibi kagir yapılarda sıkça kullanılan bir elemandır. Gizli dere sisteminin kullanıldığı ve düz, eğrisel veya üçgen biçimlerde olabilen çatı parapetlerinin yer aldığı yapılarda, saçak korniş, bitiş elemanı olarak kullanılan önemli bir cephe öğesidir.

Saçak kornişlerinin hemen hepsinin altında bezemeli bir bölüm yer alır. Ancak çoğunluğunda, furuş adı verilen eleman dizileri kullanılmıştır. (Şekil A.80) Gerek